

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir.

LGBTİ+ HAKLARI VE RUH SAĞLIğI HİZMETLERİ

LGBTİ+ HAKLARI VE RUH SAĞLIĞI HİZMETLERİ

Yayımlayan: Kaos GL Derneği

Kaos GL Derneği

PK 12 Tunus PTT Kavaklıdere-Ankara

Telefon: +90 (545) 340 82 28

Faks: +90 312 230 6277

E-posta: bilgi@kaosgldernegi.org

www.kaosgldernegi.org

www.kaosgl.org

Tasarım

Ceket Medya

Basım

Ayrıntı Basım Yayım ve Matbaacılık

Hizmetleri Sanayi Ticaret Anonim Şirketi

Saray Mahallesi 126.Cadde No:20 Kazan / Ankara

Bu kitapçık parayla satılmaz. İnsan haklarının desteklenmesi ve ayrımcılıklara karşı bilgilendirme amaçlı etkinliklerde serbestçe kullanılabilir ve dağıtılabilir.

Bu yayın Avrupa Birliği ve İsveç Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Ajansı'nın (SIDA) desteklediği Eşit Haklar İçin Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla Kaos GL'nin sorumluluğu altındadır. Avrupa Birliği'nin veya SIDA'nın resmi görüşlerini yansıttığı anlamına gelmemektedir.

İÇİNDEKİLER

BİRAZ DA PSİKOLOG VE PSİKİYATRLAR LGBTİ+'LARA AÇILSIN	
Yıldız Tar.....	5
LGBTİ+'LARIN RUH SAĞLIĞI HİZMETLERİNE ERİŞİMİ VE ÖNÜNDEKİ ENGELLER	
Alp Kemaloğlu.....	13
İÇSELLEŞTİRİLMİŞ HOMOFOBİ ÜZERİNE	
Dr. Murat Yüksel.....	19
CİNSİYET DİSFORİSİ DEĞERLENDİRMELERİNDE KLİNİSYENLERE VE DANIŞANLARA NOTLAR...	
Dr. Seven Kaptan.....	25
PSİKOLOJİDE QUEER ÇALIŞMALARI	
Umut Şah.....	31
LUBUNYALAR, ESENLİK VE AKTİVİZM	
Aras Örgen.....	43
LGBT ERGENE KAPSAYICI VE OLUMLAYICI RUH SAĞLIĞI YAKLAŞIMI	
Dr. Zeynep Tüzün.....	51
İTERSEKS VE AİLESİNE YAŞAM BOYU RUH SAĞLIĞI DESTEĞİ	
Doç. Dr. Koray Başar.....	57
LGBTİ+ ÖĞRENCİLER İÇİN GÜVENLİ, KAPSAYICI VE KORUYUCU ALANLAR YARATMAK: PSİKOLOJİK DANIŞMANLAR İÇİN BİR KILAVUZ	
Ezgi Toplu Demirtaş.....	67
EŞİT HAKLAR İÇİN BİR TART'IŞ...	
Dilek Çankaya.....	83

**HETERONORMATİF EĞİTİMİ KATILAŞTIRAN BİR PRATİK:
DEĞERLER EĞİTİMİ**

Remzi Altunpolat 91

**TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİNDEN MEZUN TRANSLARIN,
GEÇİŞ SÜRECİNİN ARDINDAN ÜNİVERSİTE BELGELERİNİN
DEĞİŞTİRİLMESİ TALEPLERİNE ÜNİVERSİTELERİN YAKLAŞIMI
HAKKINDA RAPOR**

Kerem Dikmen 95

BİRAZ DA PSİKOLOG VE PSİKİYATRLAR LGBTİ+'LARA AÇILSIN

Yıldız Tar

Mahmut Şefik Nil/Gözüm Ablanın aziz hatırasına hürmetle

“Kendime olan güvenimi yeniden kazanmak, kendimden öğrenmekten kurtulmak için durumumun korkunç olmadığını, bu alanda tek olmadığını anlamaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu.”¹

Andre Gide'nin kült eseri Corydon'da eserin isim kahramanı bu cümlelerle başlar hikayesini anlatmaya. Hikaye dediğime bakmayın, Corydon hikayesini değil; üzerine boca edilen bütün o sapıklık ve sapkınlık yaftasını bir bir nasıl çürüttüğünü dinlemeye davet eder okuru ve okurun gözünden baktığı dinleyicisi olan arkadaşını. Corydon'un gözünden değil de, eski dostunu ziyarete giden çok bilmiş bir arkadaşının gözünden takip ederiz hikayeyi. Anlatıcının Corydon olmadığı bu kitap, ruhbilimi ve doğabiliminin eşcinselliğe yaklaşımındaki bütün tutarsızlıkları, bu tutarsızlıkların nasıl ve neden eşcinselliği sapıklaştırma ve sapkınlaştırmak için kullanıldığını çok sakın ve mantık sınırları içerisinde anlatan bir manifestodur aynı zamanda.

1911'den 1920'ye kadar parçalar halinde gizlice basılan, 1924'te tamamı yayınlanan bu kitabın üzerinden neredeyse yüz yıl geçse de, bilimsel yöntemin iddia ettiği üzere tarafsız olmadığını, hatta tarafsızlık mitosunu üzerine adeta bir kalkan gibi giydiğini anlayabilmemiz açısından Corydon hâlâ daha önemli bir yerde duruyor. Gide'in “en önemli eserim” dediği, dostlarınınnsa onu “bu kitap sana en büyük zararı verecek” diyerek uyardığı Corydon'un 90'larda Türkçeye “Sapık Sevgi” ekiyle çevrilmiş olması dahi kitabın önemini bizlere gösteriyor.

¹ Andre Gide, *Sapık Sevgi (Corydon)*, çev. Fikret Kolverdi, (İstanbul: Varlık Yayınları, 1992), 18.

Corydon, bir yanıyla savunmasıdır Andre Gide'in. Cinsellik ve cinsiyet bürokratlarının hummalı bir tasnife giriştiği, bu tasnifinse esas amacının belli tür edimleri patolojik kimliklere dönüştürerek, hem edimi hem de kimliği hastalaştırmak, hastalaştırdığı oranda o edim ve kimlik üzerinde hakimiyet elde etmek, bu hakimiyeti ise "tedavi" adı altında işkenceye vuran uygulamalarla tatbik etmek amacını taşıdığı bir dönemde Corydon, gücünü geri kazanma girişimidir. Kendine olan güvenini geri kazanmak ister Corydon ve belki de Andre Gide. Bunun için seçtiği yöntem Sokratik bir sohbetler silsilesidir.

Peki Corydon'a ve belki de Andre Gide'e bunları yaşayanlar kimlerdir, nelerdir? Corydon, kendinden nasıl öğretilmiştir? Bu soruların yanıtları bizleri bu yazının konusu olan cinsellik ve cinsiyetlere, doğal ve de kültürel çeşitliliği nizama sokma, tekleştirme ölküsüyle harekete geçen ruh sağlığı alanının kendi alanı dışına da taşarak nasıl bir tür talim ve terbiye aracına dönüştüğüne götürüyor.

Cinsellik ve cinsiyetleri tasnif hezeyanları

Corydon'un kaleme alınmasından birkaç on yıl önce, 19. yüzyılın sonları cinsellik ve cinsiyetleri tasnif hezeyanlarının doruk noktasıdır. Cinsel edim ile cinsiyet arasında kopmaz bir bağ olduğunu öne süren, böylelikle ataerki ve heteroseksizmin; ikili cinsiyet rejimini sürdürmek için işbirliğine bilimsel zeminden maşa olmayı büyük bir şevkle üstlenen cinsellik bürokratlarının temelde yaptığı "her türlü kontrolsüz hareket ve tuhaflığı tanımlamak ve kategorize etmektir".² İlk başlarda tutmayan bir terim olan homoseksüel terimini 1868'te Almanya'da Károly Mária Kertbeny "normal-seksüel" in tam karşısı olarak önerir. Aynı yıl Richard von Kraft-Ebing, Cinselliğin Psikopatolojisi'nde 4 temel kategoriden bahseder: Psikoseksüel hermafroditler (biseksüel de diyordu), homoseksüeller (doğuştan ile edinilmiş diye ayırıyordu), efeminer ile virajiniteler ve androjenler.³ Kraft-Ebing'in bu tasnifi ilerleyen yıllarda çatı bir terim olarak kullanılacak "homoseksüel" torbası içerisine cisgender cinsiyet kimliği ve heteroseksüel cinsel yönelim dışındaki bütün cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimlerin atılması; atılan bu torbanın ise hastalıkla etiketlenmesi ile sürecektir. Öyle ki, 17 Mayıs 1990'da Dünya Sağlık Örgütü'nün bu patolojikleştirme eğiliminden geri dönmesinden sonra bile Kraft-Ebing hâlâ daha "onarım terapisi" adı verilen işkenceye gerekçe olarak kullanılan isimlerden biridir.

2 Gregory Woods, *Homintern Gey Kültürünün Modern Dünyayı Özgürleştirilmesi Üzerine*, çev. Kivanç Tanrıyar, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 20-21.

3 Woods, *Homintern Gey Kültürünün Modern Dünyayı Özgürleştirilmesi Üzerine*, 21.

Aynı dönemde, Karl Heinrich Ulrichs bu bürokratikleştirmeye, zirveye taşır. Önce dünyayı üçe böler: Erkekler, kadınlar ve urningler. Urningleri de kendi içinde böldükçe böler. Ulrich'in şemasında tanımlayan sadece ve sadece iki kategori vardır: Heteroseksüel erkekler ve heteroseksüel kadınlar. Gregory Woods, *Homintern* kitabında kategorileştirmeden muaf tutulmaya şu soruyla dikkat çeker: "Onlar nedir? Nasıl kategorize edilmeleri gerekir? Onları kategorileştirmekten muaf tutan nedir?"⁴

Tanımlamadan tanı koymaya isimlendirmenin iktidarı

Woods'un cinselliği tasnif hezeyanlarından neredeyse bir asır sonra sorduğu bu soru, bizi iki hakikatle baş başa bırakıyor. Bunların ilki, ruhbiliminin cinselliği kategorize etme itkisinin gerisinde hiç de bilimsel bir merak yatmadığı. Modernleşen dünyayı daha ileriye taşımak için çaba gösteren ruhbilimciler, yola çıkmadan önce bu çabalarından başka motivasyonlara sahiptir. Bu da, dini dogmanın söylediklerini başka bir kılıf ve ambalajla sunmaya yol açar. Dini dogmadan ve dogmatik düzenin toplumsal ve kişisel olanı düzenleme gücünden kaçınmak, ondan kurtulmak için yola çıkanların; tam da dini dogmanın sodomi diyerek ulaştığı sonuca başka yollardan ulaşması ne kadar da ilginç değil mi? Thomas Aquinas'ın 1264'te "doğaya aykırı ah-laksızlığı" şehvete dair günahlar içerisinde en yüksek konuma yerleştirmesi, boşa giden dölü cinayetten sonra en büyük günah diye nitelemesi⁵ ile; öncü ruh ve doğa bilimcilerin patolojikleştirmek için tasnif etmesi arasındaki fark nedir? Şüphesiz fark vardır. Bu fark, referans noktalarında ve edim ile kimlik arasındaki ilişkiye dair dönemlerinin bakış açılarının zıtlığında saklı. Ancak ulaştıkları sonuçlara bakıldığında belki de anlamsızlaşan veya en azından önemsizleşen bir farktan bahsediyoruz.

İkinci hakikat ise, tanımlama çabasının kendisine dair. Neyi tanımlamaya ihtiyaç duyuyoruz? Tarafsız bir şekilde bütün iktidar ilişkilerinden azade bir konumda durduğunu iddia ederek adeta Katolik Kilisesi'nin Tanrı'sının konumuna göz diken doğa ve ruhbilimcileri, Kilise'nin boşluk bırakarak yönetme gücüne karşı yeni bir yönetme biçimi icat etmiştir artık: Boşluğa izin vermeden, her boşluğu adlandırarak yönetme. İsimlendirmek, büyük bir güç bahşeder insana. Belki de ilk olarak yeni doğan çocuğa isim veren ebeveynin gücünü yeniden çağırmasıdır insana dair her şeyi isimlendirme arzumuzun gerisinde yatan. Yeni doğana ismini ve cismine annenin mi yoksa babanın mı

4 Woods, *Homintern Gey Kültürünün Modern Dünyayı Özgürleştirme Üzerine*, 21-22.

5 Thomas Aquinas, *Summa contra Gentiles*, 1259-1265

vereceği kavgası gibi, LGBTİ+'lara ismini Kilisenin mi yoksa bilimin mi vereceği kavgası da çok uzun sürmez. Her ikisinin de kavgasından öğrenen ve güçlenen devlet, yanıtı hukukta bulur. Kilise hukukundaki sodomi, modern dönemde bu sefer ruh ve doğabilimin kendisine verdiği güçle cezalandırma yetkisiyle donanarak modern devletlerin hukuklarında da kendisine yer bulur. Nasıl ki Osmanlı Şerri hukukunda sodomini yerli karşılığı olan fiil-i livata eylemi "Haddi aşmak" diye tariflenmiş ve Allah'a karşı işlenen suçlar arasında yer almışsa, Kilise hukukunda Tanrı'ya ve onun yaratımına karşı bir cürüm olarak bulunuyorsa; modern ve laik hukuk düzenlerinde de doğaya karşı işlenmiş bir suçtur cisgender ve heteroseksüel olmamak. Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu'nda düzenlenen gayri tabi mukarenette bulunmak⁶ anlayışının öncülleri birbirine zıt bir şekilde çalışıyormuş gibi görülen dinsel ve modern hukuk normlarının temelinde yer alan bir meseledir. Bu düşmanlığı dinsel dünyadan modern dünyaya taşıyan ise, bilimin ta kendisidir.

"Bilimsel" çalışmalardan beynelmilel homoseksüel komploya uzanan yol

Anomalileştirmek için üretilen bilgi, ilerleyen yıllarda çok hızlı bir şekilde ulusal güvenlik sorunu olarak homoseksüelliğin inşasına payanda olacaktır. "Beynelmilel homoseksüel bir komplonun" peşine düşenler açısından homoseksüeller doğal ajanlardır, kamusal alanı istila etmek için gizli bir ajandası olan bir topluluktur. Homoseksüellere atfedilen, kendi uluslarından diğer vatandaşlardan farklı olarak ulus, sınıf ve sınırları aşabilecek ilişkilere sahip olma komplosu; yeri gelir homofobi ile Anti-Semitizmin ittifakıyla 2. Dünya Savaşı'nda hem Yahudilerin hem de eşcinsellerin soykırımı uğramasına zemin oluşturur. Yeri gelir, 1952'de ABD Senatosu'nun "Homoseksüellerin ve Diğer Cinsel Sapkınların İstihdamı" raporunda kendisine "Kendi kötü ahlaklarının doğası gereği kötücül, gizemli ve etkin bir Enternasyonel'e ait olmaları..." ifadeleriyle yer bulur. Her iki örnekte de, soykırımda da eşcinsellerin kitlesel olarak işlerinden atılmasında da bu karar ve uygulamaları meşrulaştıran olgu bilimin ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ruhbilimcilerin ta kendisidir. ABD Senatosu'nun raporunda açıkça "Saygın psikiyatlara"⁷ vurgu vardır örneğin. Özetle; ruh sağlığının bu yaklaşımı o alanla sınırlı kalmaz. Devletlerin 1900'lerde ulusal güvenlik sorunu olarak 'homoseksüelliği' inşa

6 TSK Disiplin Kanunu'nda Silahlı Kuvvetler'den ayırma cezasını gerektiren filler arasında "gayri tabi mukarenet" tam olarak şöyle yer almaktadır: "Gayri tabii mukarenette bulunmak: Bir kimseyle gayri tabii mukarenette bulunmak yahut bu fiili kendisine rızasıyla yaptırmaktır."

7 Gregory Woods, *Homintern Gey Kültürünün Modern Dünyayı Özgürleştirme Üzerine*, 29.

etmesinin temelleri tam da ruh sağlığının bilgi adı altında ürettiği bu patolojikleştirmeye yer alır. Suçlulaştırmayı bilim eliyle meşrulaştırma girişimlerinin sonucu o dönemlerde ‘beynelmilel bir homoseksüel komplo’ arayışlarını doğurur. 1950, ABD Senatosu’ndan çıkan ‘Homoseksüellerin ve Diğer Cinsel Sapkınların İstihdamı’ belgesi ile çalışma hakkının ihlali de bu sözde ‘araştırmalara’ dayanır; Almanya’da soykırım öncesine uzanan iç içe geçmiş yarı «psikolojik» yarı «hukuki» mekanizmalar, homofobi ile anti-Semitizm’in tarihsel ittifakları, ajanlar, örgüt, gizli tehlike, kamu düzenine tehdit, peş peşe eklenen paranoyalar ile hakikatin bükülmesi gibi örneklerin her birinde de referans noktasını bu sözde ‘araştırmalar’ oluşturur.

Doğal gizli ajanlar mitinden çok hızlı bir şekilde kamusal hayatı istila eden sapkınlar söylemine gidiş her ne kadar tarihsel bir anlatı olsa da geçmiş, hiçbir zaman sadece geçmiş değildir. Tarih, bir sayfanın kapanıp diğlerinin başladığı bir mesele olmadığı gibi; geçmişin örüntüleri günümüzü de belirler. Günümüzde LGBTİ+’ların Batı ajanı, bizden olmayan bir olgu, kültürümüze ve geleneklerimize aykırı olarak işaretlenmesinde biraz da ilk dönem ruhbilim çalışmalarının ısrar ve inatla yarattığı normalin dışında cinsel sapkınlıklar mitinin etkisi yok mudur?

Örselenen lubunyalılar

Bütün bu tarihte yolculuğun ardından başa, Corydon’un çabasına döndüğümüzde LGBTİ+’ların kendisine olan güven ve gücünün elinden nasıl ve neden alındığını, hangi araçlarla bu sürecin örüldüğünü biraz daha anlayabiliriz. Tanımlamakla tanı koymak arasındaki sınırın her daim incelebildiğı bu düzenekler toplamı sadece Corydon’u etkileyen bir mesele de değildir. Sözlü tarih çalışmamız Patikalar’daki görüşmelerde aradan geçen on yılların; psikoloji ve psikiyatrinin kirli tarihinin günümüzdeki LGBTİ+’ları nasıl etkilediğini birinci elden görebilme imkanı bulduk. Bizlerle hisler arşivini paylaşan lubunyaların anlatıları; Gide’in Corydon’unun anlatılarına bir yanıyla o kadar benziyordu ki. Corydon’un yalnızlığı, Yeşim Başaran’ın yalnızlığına benzerdir. Corydon, bu alanda tek olmadığını göstermek isterken Yeşim de kendisinden bir başka daha olup olmadığını sorar kendisine senelerce:

“Allah Allah dedim. Ben sıradan bir insanım, nasıl böyle bir şey olabilir? Çünkü iki tip insan geliyordu aklıma. Beyoğlu’nun arka sokaklarında garip, ne idüğü belirsiz, suç içinde güvenilmez insanlar; ya da şairler, yazarlar öyle entelektüel insanlar yani. Bu arada ikisini de aynı anda mı düşünüyorum, nasıl düşünüyorum bilmiyorum. Belki bi birini düşünüyorum bi birini. Ama sıradan bir insan eşcinsel olamaz gibi düşünüyorum. Dolayısıyla ben değilim herhal-

de diye düşünüyordum. Çünkü sıradan bir insanım. Sonra kendimden emin oldum. Yani hissettiğim duyguyu biliyorum sonuçta. Ama dedim herhalde bu dünyada benden bir tane var. O zaman hiç sevgilim olamaz çünkü başka bir kadın bana âşık olamaz, demek ki yalnız yaşayacağım şu hayatta gibi şeyler düşünüyordum.”⁸

Corydon’un hayatının sırlarla gizlenmesine karşı tepkisi, Umut Güner’in perdelerle ilişkisine benzer diğer yandan:

“O muhafazakâr şehirde yaşarken, şey yapıyorsun... Komşumuzun oğluyla evde seks yaparken perdeleri kapatmışız. Çünkü seks yaparken perdeler kapatılır. Bu arada Yozgat’ta evimizi gider görürseniz, karşısı ormanlık arazi. Öyle bir yerde perde niye kapatılır? Tabii annem kendi ezberlediği kodlar üzerinden beni anladı. Sonraki bir süreçte bunu gizlemem gerektiğine dönük, yani daha doğrusu bunu yaşamamam gerektiği, bunun olmaması gerektiği yönünde bir müdahalesi oldu. On bir, on iki yaşlarındayken psikiyatriste de gitmeden güzel bir konuşmasını yaptı. Bunu yaşamamam gerektiğine, bunun yaşanmaması gereken bir durum olduğuna dair tatlı tatlı konuştu. Ben orda şeyi anladım; haa, ben bunu yaşıyorsam da perdeyi kapatmayıp ama başka perdeler yaratıyor olmam gerekiyor.”⁹

Bütün bu mekanizmalar bir yandan da LGBTİ+’ları kendisinden utandırmayı hedefler. Corydon’dan yüz yıl sonra genç bir trans kız çocuğu, Buse Kılıçka-ya Ankara’da bir psikiyatrın odasına kendisinden utanarak girmiştir mesela:

“Doktor Didem’in odasındayız ama ben nasıl utaniyorum, yani büyük kabahat işlemiş insanlar olur ya, böyle oturmuşum onları diniyorum, dedi ki, “Ya bir dakika dur bir rahat ol. Nedir durum?”. Dedim ben böyle böyleyim; yani bundan da çok mutluyum. Sadece ailemin buna aşırı tepki vermesi beni çok üzüyor ve benim moralimi bozuyor. Çoğu kez değişmek istedim ama değişemedim, olmuyor. Her şeyi denedim olmuyor. Dedi ki yani değişecek hiçbir şey yok.”¹⁰

Herkes bu kadar şanslı değildir ama. 1900’lerin homofobik psikolog ve psikiyatrlarının günümüzdeki temsilcileri, mensubu oldukları disiplinin yarattığı utanç, yalnızlık, korku ve endişelerle cebelleşen 11 yaşındaki lezbiyen bir kız çocuğunu, Yasemin Öz’ü intihara bile sürükleyecek adımları atar:

8 Yıldız Tar, *Patikalar: Resmî Tarihe Çentik*, (Ankara: Kaos GL, 2019), 39.

9 Yıldız Tar, *Patikalar: Resmî Tarihe Çentik*, 15.

10 Yıldız Tar, *Patikalar: Resmî Tarihe Çentik*, 35-36.

“11 yaşımda benim için çok netti artık. Bir kadına aşık olmak, sevgi duymak çok netti. Ama bu çok korkutucu bir şeydi. Kabul edilemez bir şeydi. Okul idaresinde bazı öğretmenlerimi oldukça rahatsız etti bu durum. Benim aşırı yaramaz, taşkın, kural tanımaz tavırlarımı da biraz gerekçe göstererek beni psikiyatriste de götürdüler, ailemin yapmadığı şeyler yaptılar bana. Ergenlik buhranlarımı hiçbir şekilde paylaşabileceğim hiç kimse olmadı. Kimlik arayışımı, kendimi tanımlama isteğimi paylaşabileceğim kimse olmadı. Buhranlı dönemler geçirdim ergenliğimde diye düşünüyorum. Ciddi bir sorgu, çarpışma ve korkuydu benim için. Bu sisteme uygun bir insan olmadığımı fark ettim. Ve büyük bir korkuya kapıldım. Sağlama aracı olarak hani intihar etmeyi bile denedim. Öyle söyleyeyim. Zorlu bir ergenlikti benim için.”¹¹

Ne yapmalı?

Peki bütün bu geçmiş ışığında günümüzde psikologlar ve psikiyatrlar ne yapabilir? Bu yazının başında anmadığımız bir diğer isim olan Lucien von Römer’in cinsiyet ve cinsellik spektrumunda 687.375 varyasyon öneren bir model geliştirdiği tanımlama ve aslında tanı koyma refleksinden sıyrılmak önemli bir başlangıç. Bütün dünyanın bir araya gelerek tanımlamaya çalıştığı insanların kendi güçlerine ellerine alabilmesi tam da kendi hikayesini yazmak ve kendi kendisini ihtiyaç duyduğu ölçüde tanımlayabilmesinden geçiyor. Bu yüzden beyan esastır demiyor muyuz?

LGBTİ+’lara yönelik tutum ve becerilerinin farkında olmak ve kendi LGBTİ+-fobilerimizle yüzleşmek, yani aynayı kendimize doğrultmak bir diğer adım. Sorunu, LGBTİ+’lar üzerinden değil; heteroseksist sistem üzerinden tanımlamak, sadece terapi odasını değil bulunduğumuz bütün alanları dönüştürmek bir diğer adım.

LGBTİ+ haklarını desteklemek bir konum değil, mütemadiyen tekrarlanan bir eylemler bütünü. Bu eylemlerin en başında ise bugüne kadar LGBTİ+’lara tanı koymayı, LGBTİ+’ların nasıl “açılacağını” en temel dert olarak görmeyi gelenekselleştiren yaklaşıma karşı belki de artık psikolog ve psikiyatrların LGBTİ+’lara nasıl açılacağını konuşmak gerekiyor. Bunun yolu ise Türkiye’de ruh sağlığı alanında LGBTİ+’ların eşitliği mücadelesini başlatanlardan, Kaos GL’nin kurucularından Psikolog Mahmut Şefik Nil, nam-ı diğer Gözüm Ab-la’nın sözlerinden geçiyor:

“Üniversite birinci sınıfta çevremdeki herkese tanı koymuştum. Yıllar geçip

¹¹ Yıldız Tar, *Patikalar: Resmi Tarihe Çentik*, 19-20.

mezun olduğumda ise ‘Ben şimdi ne yapacağım’ diye sordum. Psikoloji eğitiminde eşcinsellik ve transseksüellikle ilgili neredeyse hiçbir şey öğretilmiyor. Haliyle mezun olduktan sonra öğrenmek zorundasınız.”

Ve öğrenmek için en başta bilmediğimizi kabul etmek gerekir...

* *Bu yazı, Avrupa Birliği’nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB’nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

Kaynakça

Gide, Andre. *Sapık Sevgi (Corydon)*. Çeviren: Fikret Kolverdi. İstanbul: Varlık Yayınları, 1992.

Tar, Yıldız. *Patikalar: Resmî Tarihe Çentik*. Ankara: Kaos GL, 2019.

Woods, Gregory. *Homintern Gey Kültürünün Modern Dünyayı Özgürleştir-mesi Üzerine*. Çeviren: Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

LGBTİ+'LARIN RUH SAĞLIĞI HİZMETLERİNE ERİŞİMİ VE ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Alp Kemaloğlu

LGBTİ+'lar yaşamın birçok alanında olduğu üzere sağlık hizmetlerinden faydalanırken de sık sık marjinalleştiriliyor ve eşitsizliklere maruz kalıyor. Bu hizmetlerden faydalanırken LGBTİ+'lar toplumun geri kalanına kıyasen daha fazla olumsuz deneyim bildiriyor. Bildirilen olumsuz deneyimler ise iletişimde yaşanan sorunlardan alınan hizmetten memnun kalmamaya kadar geniş bir aralıkta seyredebiliyor (Zeeman ve ark., 2019). Özellikle sağlık kurumlarında alınan hizmetler özelinde sağlık çalışanlarının bireysel tutum ve davranışlarının ötesinde kurum seviyesinde ayrımcılığa maruz kalınıyor. Hal böyleyken LGBTİ+'lar acil durumlar da dahil olmak üzere ihtiyacı ve hakları olan sağlık hizmetlerine erişmekten kaçınıbiliyor.

Genel anlamda sağlık alanında maruz kalınan eşitsizliklerde olduğu gibi ruh sağlığı alanında yaşanan eşitsizlikler açısından bakıldığında sosyal, kültürel ve politik faktörlerin girift etkileşiminin etkilerini görebiliyoruz. LGBTİ+'lar için bu etkileşim kendisini heteronormativite (sosyal ve kültürel normlar ile toplum yapısının heteroseksüelliği önceleme ve tercih etmesi), cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, cinsiyet karakteristiği ve cinsiyet ifadesiyle ilintili olarak hedef gösterilme, bireysel ve kurumsal seviyede ayrımcılık, önyargı ile damgalanma ve bunun yarattığı stres olarak gösterebiliyor.

Heteroseksüelliğin norm olarak kabul ediliyor olması çoğu LGBTİ+'nın ruh sağlığı hizmetlerinden faydalanmak istediklerinde heteroseksüel, cisgender olup interseks olmadıkları varsayımıyla karşılaşmalarıyla sonuçlanıyor (Utamsingh ve ark., 2016). Sıklıkla gerçekleşen bu varsayım ve üzerine inşa edilmiş protokoller ve prosedürler LGBTİ+'lar için bazen bir endişe kaynağı (açılmak zorunda olmak gibi), bazen haklı bir öfke kaynağı (kaliteli bir hiz-

met almak için hizmet sağlayan uzmanın bilgisizliğini tolere etmek ve hatta bu eksiği kapamaya gayret etmek gibi) ve bazen de kendi başına bir risk faktörü (kaygı veya öfke nedeniyle yardım almaktan imtina ederek kendine veya bir başkasına zarar vermek gibi) olabiliyor.

Cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, cinsiyet karakteristiği ve cinsiyet ifadesi bağlamında kapsayıcı olamayan her tür ruh sağlığı hizmeti alt metinde LG-BTİ+'ları en iyi ihtimalle "istisna" en kötü ihtimalle ise yüzyıllardır süre gelen ve çok yakın bir tarihe kadar devam etmekte olan "normal olmayan" kategorisine koymaya devam ediyor. Ruh sağlığı uzmanlarının aldıkları eğitim ve devamında edindikleri profesyonel deneyim süresince şans eseri karşılaşmadıkları veya kendi çabalarıyla LG-BTİ+ kişilere ve toplumuna dair kendilerini beslemedikleri sürece heteronormativitenin ruh sağlığı alanındaki hegemonyası yıkılması mümkün olmuyor ne yazık ki.

Damgalama, önyargı ve ayrımcılık çoğunluğun *varsaydığı normların* içinde olmayan herkesi hizaya getirme için kullanılan kişilerarası, toplumsal ve kurumsal araçlar olarak işlev görüyor. LG-BTİ+'lar, bu *hayali normların* içinde olmadıkları düşünüldüğünden, sıklıkla bu araçlarla karşı karşıya kalıyorlar. Bu karşılaşma ne yazık ki hayatın her alanına sızıyor ve kronikleşiyor. LG-BTİ+'ların, varoluşlarına dair yanlış inanışlar ve mitler nedeniyle, maruz kaldıkları bu tekrarlı karşılaşmaların sonucuysa toplumun geri kalanını etkilemeyen faktörlerin LG-BTİ+'ların yaşamında yoğun bir stres kaynağı oluşturması oluyor. Azınlık stresi teorisi olarak adlandırılan bu konsept (teorinin adlandırılmasında toplum sağlığı perspektifinin etkilerini görüyoruz fakat burada tartışmak yazının amacıyla bağdaşmayacağından üzerinde durmuyorum) LG-BTİ+'ların ruh sağlığına erişimindeki temel engellerden biri olarak tarif ediliyor (Meyer, 2003).

Sosyallik içerisinde sık sık maruz kalınan bu olumsuz deneyimler LG-BTİ+'ların benzer deneyimleri ruh sağlığı uzmanlarından görme endişesiyle sonuçlanıyor. Aşıkır ayrımcılık olaylarının yanı sıra (tedaviyi reddetmek gibi) ruh sağlığı uzmanı ve hizmet alan LG-BTİ arasında ortaya saçılan mikro-agresyonlar (cinsiyet ya da cinselliğe dair konuları konuşmaktan çekinmek gibi) gerçek hayatta örneklerini gördüğümüz olumsuz deneyimler. Bu deneyimlerden haberdar olunması ya da yaşamın diğer alanlarındaki olumsuz deneyimlerin ruh sağlığı hizmetlerinden faydalanırken de yaşanacağı ihtimali LG-BTİ+'ların bu hizmetlere ulaşmaları güçleştiriyor. Ne yazık ki bu engelin aşılıp ihtiyaç duyulan hizmete erişim sorumluluğu ise çoğu zaman kişilerin kendi çaba ve emeklerine kalıyor.

LGBTİ+'lar ruh sağlığı hizmetlerine erişimde çoğunlukla olumsuz deneyimler aktarma eğiliminde oluyorlar. Bu deneyimler ise ruh sağlığı uzmanlarıyla iletişim problemleri ve sağlanan tedavi ve bakımdan memnuniyetsizlik olarak kendini gösteriyor. Toplumun geneline kıyasla LGBTİ+ kişilerin iki ila üç kat daha fazla psikolojik ve duygusal problem bildiriyor olması (King ve ark., 2008) gibi veriler ise bu konunun öneminin altını çiziyor. Gerçekten, ihtiyacın bu denli görünür olduğu bir durumda bu yönde atılan adımların yetersizliğini bu eşitsizliğin altında yatan etmenlerle açıklamak mümkün olsa da *anlamak* pek mümkün olmuyor.

Ne ülkemizde ne de dünyada henüz LGBTİ+ kapsayıcı bir eğitim pratiği oturmadığından ruh sağlığı uzmanlarına düşen görev kendilerini bu konuda geliştirmek oluyor. Hem bireysel çapta hem de meslek örgütleri, üniversiteler ve diğer eğitim programları çapında bazı normların ve inançların sorgulanması, bununla birlikte bazı gerçeklerin kabul edilerek daha yüksek sesle dile getirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bunlardan ilki cinsiyetin ikili bir karşıtlık olduğu inancından vazgeçmek. Bu vazgeçişin biyolojik, sosyal ve türevi her türlü özcülüğü bir kenara bırakıp aşikâr bir biçimde ikili olmayan cinsiyetlere saygı duymayı da içermesi gerekiyor. Çünkü istisnai ya da koşullu bir kabul otomatik olarak görünmez kılınmayla sonuçlanıyor. Bunun sonucunda ise halihazırda ihtiyaç duyanlara ulaşamadığımız, yalnızca ayrıcalıklı cinsgender heteroseksüellerin faydalanırken sıkıntı yaşamadığı bir sistemle baş başa kalıyoruz.

Cinsiyet çeşitliliğinin yanı sıra cinsel pratiklerdeki çeşitlilik de aynı şekilde sistematik bir şekilde inkâr ediliyor. Inkâr ediliyor diyorum çünkü doğada sıklıkla gözlemleyebildiğimiz heteroseksüel olmayan pratikler ne hikmettir ki insan özelinde kötülünen, yasaklanan ve öyle ya da böyle cezalandırılan pratikler halini alıyor. Benzer şekilde herhangi bir ilişki formunun idealize edilmesi (monogami gibi) ya da her insanın bir partneri olmasına yönelik inançlar daha geniş bir perspektiften LGBTİ+'ların ihtiyaç duyduğu hizmeti alamayışlarının nedenlerini sorgulamamıza yardımcı olacağını düşünüyorum.

Yaşanan eşitsizliğe klinik bir gözlükle bakıyor olmak ise iki açıdan LGBTİ+'ların faydalandıkları ruh sağlığı hizmetlerine yönelik memnuniyetsizliklerini etkiliyor olabilir. İlki daha önceden belirlenmiş herhangi bir tabloya uymayan sıkıntılara yönelik hizmet sunul(a)maması olarak kendini gösterirken diğeri bir "patolojiyle" ilintili olmadığı sürece LGBTİ+ varoluşu bütünlüklü bir şekilde klinikte ele almamak olarak karşımıza çıkıyor. Belki burada ruh sağlığını psikolojik problemlerin ortadan kaldırılması gibi medikal bir açıdan değil de kişinin esenlik halinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almak faydalı

olacaktır. Bu sayede kişilere bireysel ihtiyaçlarını duyurabilme ve hak ettikleri saygıyı görme olanağını tanıyabiliriz.

Kabaca resmini çizmeye çalıştığım bu resmin bize temelde anlattığı iki şey var. İlki sosyal adalet kavramıyla da oldukça yakından ilişkili olan LGBTİ+'ların varoluşları nedeniyle toplumdaki diğer kişilerden farklı muameleye maruz kalması ve bunun sonucunda LGBTİ+'ların kendi tutum ve davranışlarını düzenleme sorumluluğuyla baş başa bırakılmaları. Bu eşitsizliğin giderilmesinin bir yolu cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, cinsiyet ifadesi, cinsiyet karakteristiği temelli ayrımcılığa uğranmasının yasal önlemlerle önüne geçilmesi olacaktır. Buna ek olarak kendi işleyişlerini belirleme noktasında görece bir serbestiyeye sahip olan sağlık kurumlarının (hastanelerden özel kliniklere) hizmet verirken nasıl kapsayıcı olabileceklerine dair kafa yormaları ve gerekli değişimleri ivedilikle gerçekleştirmeleri yasalar ile gündelik hayatın daha hızlı bir şekilde entegre olmasını sağlayacaktır. Elbette ki mevzuatın değişmesi çok uzun zaman alabilen bir süreçtir. Bu nedenle kurumların bu süreci beklemenden varolan eşitsizliğe müdahalede bulunması "zarar vermeme" prensibiyle meşrulaştırılabileceğimiz etik bir sorumluluktur aslında.

Sosyal adalet meselesine ek olarak ayrımcılığın kendisinin ve buna bağlı LGBTİ+'ların deneyimlediği stresin LGBTİ+'ların ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği yapılan çalışmalarla ortaya konmakta. Bu da devam eden eşitsizliğin diğer bir boyutunu bize görünür kılıyor. Yani yaşanan şey politik, sosyal ve hukuki boyutları olan bir sorun olmanın ötesinde kendi başına LGBTİ+'ların ruh sağlığını etkileyebilen bir etmen oluyor. Dolayısıyla yaşanan eşitsizlikleri gidermek için izlenebilecek yollardan bir diğeri de ruh sağlığı uzmanlarının bu konuda bilgi sahibi olarak sağladıkları hizmetleri planlarken LGBTİ+'ların kendine has stres kaynaklarını değerlendirmeleri oluyor.

Anlatımın arka planında süregiden tüm olumsuzluğa karşın ne mutlu ki ruh sağlığı uzmanları arasındaki artan ilgi ve tüm engellere rağmen görünürlüğü artan LGBTİ+ toplumunun dayanışması sayesinde bireysel ve örgütsel adımlar atılmakta. Amerikan Psikologlar Derneği'nin (APA) yayınladığı LGB'lerle çalışmaya dair rehber (APA, 2021) gibi uluslararası alanda söz sahibi kurumların çalışmalarının yanı sıra Türkiye özelinde sivil toplum örgütlerinin ev sahipliği ile gerçekleşen LGBTİ+'lara ruh sağlığı alanında kapsayıcı ve ayrımcılıktan uzak hizmet vermeye yönelik eğitimler ve çalıştaylar yerelde doğru bilginin yaygınlaştırılması, uzmanların tavır ve tutumlarının dönüştürülmesi, aynı zamanda alanda karşılaşılan güçlüklerin dile getirilmesi için eşsiz fırsatlar sunuyor. Bu doğrultuda 17 Mayıs Derneği, SPoD (Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Araştırmaları Derneği), Kaos GL, Genç LGBTİ+,

Özgür Renkler Derneği gibi örgütler LGBTİ+ toplumunu güçlendirirken aynı zamanda ruh sağlığı alanında çalışan kişilere de birer kaynak olma işlevi görüyor. Ek olarak halihazırda LGBTİ+'larla ruh sağlığı alanında güçlendirici bir şekilde ve (bence) aktivist bir tutumla çalışan ruh sağlığı uzmanları için ise bilgi ve deneyimlerini aktarabildikleri kapsayıcı bir platform sunulmuş oluyor. Bununla birlikte Türkiye'deki ruh sağlığı uzman örgütleri ile ilintili meslek örgütlerinin alanda faaliyet gösteren LGBTİ+ örgütleri ile iş birliği içerisine girmesi ayrımcılıktan ve fobiden uzak ruh sağlığı hizmeti sağlayabilmek için elzem olduğunu düşünüyorum ve yakın zamanda uzun soluklu bir araya gelişlerin gerçekleşmesini temenni ediyorum.

* *Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

Referanslar

American Psychological Association, APA Task Force on Psychological Practice with Sexual Minority Persons. (2021). Guidelines for Psychological Practice with Sexual Minority Persons. Retrieved from www.apa.org/about/policy/psychological-practice-sexual-minority-persons.pdf.

Utamsingh, P. D., Richman, L. S., Martin, J. L., Lattanner, M. R., & Chaikind, J. R. (2016). Heteronormativity and practitioner-patient interaction. *Health communication*, 31(5), 566–574. <https://doi.org/10.1080/10410236.2014.979975>

King, M., Semlyen, J., Tai, S. S., Killaspy, H., Osborn, D., Popelyuk, D., & Nazareth, I. (2008). A systematic review of mental disorder, suicide, and deliberate self harm in lesbian, gay and bisexual people. *BMC psychiatry*, 8, 70. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-8-70>

Meyer, I.H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129, 674–697. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.5.674>

Zeeman, L., Sherriff, N., Browne, K., McGlynn, N., Mirandola, M., Gios, L., Davis, R., Sanchez-Lambert, J., Aujean, S., Pinto, N., Farinella, F., Donisi, V., Niedźwiedzka-Stadnik, M., Rosińska, M., Pierson, A., Amaddeo, F., & Health-4LGBTI Network (2019). A review of lesbian, gay, bisexual, trans and intersex (LGBTI) health and healthcare inequalities. *European journal of public health*, 29(5), 974–980. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cky226>

İÇSELLEŞTİRİLMİŞ HOMOFOBİ ÜZERİNE

Dr. Murat Yüksel

Heteroseksüelliğin norm olarak görüldüğü bir toplumda büyümek, LGBTİ+ kişiler hakkında olumsuz yargılara, inançlara, tutum ve davranışlara sürekli maruz kalarak büyümek anlamına gelir. Aile içinde başlayan bu öğrenme süreci, sosyalleşmenin parçası olan diğer toplumsal kurumlarda da (okul, iş, akran grupları vb.) devam eder. Heteroseksüel olmayan kişiler hakkındaki bu olumsuz mesajları alarak büyüyen çocuk, kendi farklı yönelimini anlayabilmek için zorlu bir sürece girer. Çünkü çevreden aldığı mesaj gayet nettir: Kötü, yanlış, günahkâr biriyim, dünya tehlikeli bir yer, güvende değilim ve kendimi gizlemeliyim.

İçselleştirilmiş homofobi, kişinin kendi cinsel yönelimini, toplumdaki bu olumsuz yargı ve inançları içselleştirerek anlamasını ve tutum geliştirmesini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu içselleştirme, kişi kendi cinsel yönelimini fark etmeye başlamasından çok daha önce gerçekleşebilir. Kişi kendi arzularını fark etmeye başladığında, arzularıyla toplumdan aldığı ‘ancak heteroseksüel olduğunda’ kabul göreceği mesajı arasında bir çatışma çıkar. Bu çatışma, güçlü bir stres kaynağı olarak, zaten kendi başına zorlu ve acılı olabilen gelişim/büyüme sürecine eşlik eder. Bu çatışma içinde kalan kişi, heteroseksüel normlara uygun davranışlar gösterebilir, başkalarının kendisini olduğu gibi kabul etmeyeceklerine inandığı için kendisini gizlemeye, değiştirmeye çalışabilir, diğer LGBTİ+ kişilerle görünmekten, arkadaşlık etmekten çekinebilir. ‘Açılma’ sürecini takiben bu çatışma çözülmüş gibi görünse de bazen erken çocukluk dönemi yaşantılarının gücü ve toplumdaki homofobik mesajlara sürekli maruz kalma gibi nedenlerle içselleştirilmiş homofobi kişinin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini sürdürebilir.

İçselleştirilmiş homofobi, önyargının diğer biçimleriyle de benzerlikler taşır. Gordon Allport’un kuramına göre, damgalanmaya maruz kalmış herkes, yaşantıladıkları önyargıya karşı savunmacı bir tepki göstererek bu önyargıları ya dışsallaştırır ya da içselleştirir. Dışsallaştırma tepkisi veren kişiler bu dam-

galamayla ilgili abartılmış ve takıntılı bir ilgi geliştirebilirken, içselleştirme tepkisi veren kişiler, kendini değersizleştirme ve saldırganla özdeşleşme, onu idealize etme gibi içselleştirilmiş homofobide gördüğümüz davranış ve tutumları gösterebilirler.

Psikoloji literatüründe içselleştirilmiş homofobi kavramı eleştiriler de almıştır. İlk olarak psikolog George Weinberg tarafından gay, lezbiyen ve biseksüel kişilere yönelik olumsuz tutumları tanımlamak için kullanılan bir kavram olan homofobi, kendi içinde bazı sınırlamaları da taşır. Çünkü fobi, eşcinsellere yönelik irrasyonel korkuyu, tiksinnmeyi ima ederken kişisel bir patolojiye işaret eder. Hâlbuki birçok insan, eşcinselliğe yönelik olumsuz tutum, inanç ve davranışlara sahipken, eşcinselliğe dair irrasyonel bir korku duymayabilir. Bu nedenle literatürde heteroseksizm kavramı daha yaygın şekilde kullanılmaktadır. Çünkü böylelikle sadece karşı cinsler arası cinselliği ve ilişkileri norm olarak kabul eden heteroseksizmin toplumsal olarak kurumsallaşmasının sorunun temel nedenlerinden biri olduğu da söylenmektedir. Benzer şekilde transfobi kavramı da, trans kişilere karşı duyulan irrasyonel korkuya işaret etmekle sınırlıyken, 'genderism' kavramı trans kişilere yönelik önyargılı tutum ve inançları bir patolojiye gönderme yapmadan, toplumsal boyutuyla tanımlar. Bu nedenle literatürde içselleştirilmiş homofobi yerine, içselleştirilmiş heteroseksizm, içselleştirilmiş baskı, içselleştirilmiş homonegativite gibi kavramların kullanımı önerilir. Bu yazıda genel olarak tanındığı için yazı boyunca içselleştirilmiş homofobiyi kullandım. Literatüre yönelik bir diğer eleştiri de içselleştirilmiş transfobi üzerine araştırmanın çok kısıtlı sayıda olmasıdır.

İçselleştirilmiş homofobi, LGB kişilerin ruhsal ve fiziksel sağlığını olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Yapılan araştırmalar içselleştirilmiş homofobinin çeşitli ruh sağlığı zorluklarıyla ve psikososyal problemlerle bağlantılı olduğunu, kimlik gelişimini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Farklı ülkelerde yapılan bu araştırmalar içselleştirilmiş homofobi ile depresyon, kaygı durumu bozuklukları, intihar düşüncesi, ev içi şiddet, yakın partner şiddeti, yakın ilişkiler ve cinsel ilişkilerde zorluk yaşama ve düşük özgüven arasında güçlü bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Korunmasız cinsel ilişki gibi riskli davranışlarla alkolizm ve madde kullanımının, içselleştirilmiş homofobisi yüksek olan kişilerde daha çok görüldüğünü saptamışlardır. Burada neden sonuç ilişkisinin olmadığını, bu araştırmalarda içselleştirilmiş homofobinin sorunların ortaya çıkma riskini arttıran faktörlerden biri olarak incelendiğini vurgulamalıyım. LGB kişilerin ruh sağlığı zorlukları yaşama riskini arttıran faktörleri daha kapsayıcı bir şekilde kavramak için azınlık stresi kavramının burada daha çok yardımcı olacağı kanısındayım.

Ilan Meyer'in azınlık stresi kavramı, içselleştirilmiş homofobiye de kapsayarak, LGB kişilerin sürekli olarak maruz kaldıkları önyargı, ayrımcılık ve şiddetle yaşadıkları ruh sağlığı zorlukları arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışan teorik bir çerçevedir. Azınlık stresi, damgalanmış bir sosyal gruptaki kişilerin azınlık statüleri nedeniyle yaşadıkları stresi ifade eder. 'Bu nedenle azınlık stresi genel stres kaynaklarına eklenir, çünkü kroniktir ve stabil sosyal ve kültürel yapılarla ilişkilidir'. Meyer azınlık stresi sürecini dıştan (objektif olaylar ve koşullardan) merkeze (kişisel algı ve değerlendirmelere) doğru bir süreklilik içinde tarif eder. Buna göre LGB kişilerin yaşadıkları strese katkıda bulunan üç faktör vardır: a) dışsal, objektif stres yaratan olaylar ve koşullar, b) bu stres yaratan olayların olma ihtimali ve buna bağlı tetikte kalma hali, c) olumsuz sosyal tutumları içselleştirme (içselleştirilmiş homofobi). Açılma (coming out) ile ilgili yapılan araştırmalar, kişinin cinsel yönelimini gizlemenin dördüncü stres faktörü olarak bu çerçeveye eklenmesini önermişlerdir.

LGB kişiler için bu stres kaynaklarına karşı başa çıkma mekanizmaları ve direnç her zaman olmuştur. Meyer, hem kişisel hem de grup düzeyindeki başa çıkma mekanizmalarını ayırt etmenin azınlık grupları için önemli olduğuna değinir. Kişisel düzeyde LGB kişiler, genel stresle baş eden herkes gibi birçok olumlu ya da olumsuz başa çıkma mekanizmasını kullanarak, direnç geliştirerek kendilerini korumaya çalışırlar. Buna ek olarak, grup düzeyinde başa çıkmanın ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu söyler. LGB kişilerin, LGB toplulukla temas etmesi, topluluğa kendini ait hissetmesi gibi grup düzeyinde başa çıkma biçimlerinin koruyucu etkisinden bahseder. Damgalanmaya maruz kalmış kişi, damgalanmayacağı güvenli bir ortamı yaşantılayarak kendisi ve cinsel yönelimi ile ilgili daha kabul edici bir tutum geliştirebilir. Toplulukla temas ederek ulaşılan sosyal destek ve kabullenilme ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu grup düzeyindeki desteği kullanmanın kişisel özelliklere ve tercihlere göre farklılık gösterdiği de bilinmektedir. İçselleştirilmiş homofobisi daha yüksek olan bir kişi, damgaladığı LGB kişilerle ya da toplulukla temas etmek istemeyebilir. Kişisel başa çıkma mekanizmalarına, grup düzeyindeki mekanizmaların eklenebilmesinde LGB kişilerin açılma sürecinin önemli bir payı olduğu söylenebilir. İçselleştirilmiş homofobi ve depresyonla ilgili yapılan araştırmalar, yaş azaldıkça depresyonun daha sık görüldüğünü, bunun da henüz açılmamış ya da açılma sürecinin başında olmakla ilgili olabileceğini belirtirler. Toplulukla ilişki kurmak, doğru ve yeterli bilgiye erişimi kolaylaştıracağı için de ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Kişinin kendini ve ötekini keşfetme, tanıma sürecine eşlik edecek olan bu bilgi kaynakları da hayati bir öneme sahip olabilir.

Kişisel başa çıkma mekanizmaları yetmediğinde ve/ya yeterli sosyal destek alınamadığında bir ruh sağlığı uzmanından yardım alınabilir.

Klinik uygulamada ise terapist/danışman, LGB kişilerle çalışırken, bazen doğrudan sorarak, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve cinsel rollerle ilgili nasıl mesajlar ve inanışlarla büyüdüklerine odaklanabilir. Bu mesajların ve inanışların örtük ya da açık bir biçimde kendi düşünme ve inanç sistemine nasıl yansımış olabileceğini birlikte araştırabilirler.

İçselleştirilmiş homofobiyle başa çıkmak için büyüme evresinde nelerin öğrenildiğini fark etmek, bunları tekrar öğrenmek, olumlayıcı ve destekleyici ilişkiler kurmak, toplulukla temas etmek ve topluluğa ait hissetmek anahtar işlevi görüyor denebilir.

* Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.

Kaynaklar

- Allport, G. (1954) *The Nature of Prejudice*. Addison-Wesley, Reading, MA.
- Davies, D. (1996) Homophobia and heterosexism. In Davies, D. and Neal, C. (eds), *Pink Therapy*. Open University Press, Buckingham, pp. 41-65.
- David A.J.R. (2014) *Internalized Oppression: The Psychology of Marginalised Groups*, Springer Publication Company
- Frost, D. M. & Meyer, I. H. (2009). Internalized Homophobia and Relationship Quality among Lesbians, Gay Men, and Bisexuals, *Journal of Counselling Psychology*, 56 (1), 97-109. Retrieved from
- Gencöz, T & Yüksel, M. (2006), Psychometric properties of the Turkish version of the internalized homophobia scale, *Archives of Sexual Behaviour*, 35 (5):597-602
- Hatzenbuehler, M. L. (2009). How does sexual minority stigma “get under the skin”? A psychological mediation framework. *Psychological bulletin*, 135(5), 707-730. doi: 10.1037/a0016441
- McLaren, S. (2014). Gender, Age, and Place of Residence as Moderators of the Internalized Homophobia- Depressive Symptoms Relation Among Australian Gay Men and Lesbians. *Journal of Homosexuality*, 62(4), 463-480. Retrieved from
- Meyer, I.H. & Dean L. Internalized homophobia, intimacy, and sexual behavior among gay and bisexual men. In: Herek GM, editor. *Stigma and sexual orientation: Understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals*. (pp. 160-186.) Thousand Oaks, CA: Sage Publications; 1998.
- Newcomb, M. E., & Mustanski, B. (2010). Internalized homophobia and internalizing mental health problems: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 30(8), 1019-1029.
- Szymanski, D. M., Chung, Y. B., & Balsam, K. F. (2001). Psychosocial correlates of internalized homophobia in lesbians. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34(1), 27-38.
- van der Toorn, J. Pliskin, R. & Morgenroth, T. (2020). Not quite over the rainbow: the unrelenting and insidious nature of heteronormative ideology. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 160-165. Retrieved from

Ummak, E., Toplu-Demirtaş, E & Jessen, R.S Untangling the Relationship Between Internalized Heterosexism and Psychological Intimate Partner Violence Perpetration: A Comparative Study of Lesbians and Bisexual Women in Turkey and Denmark, *Journal of Interpersonal Violence*, <https://doi.org/10.1177/08862605211004108>

Williamson, I. R. (2000). Internalized homophobia and health issues affecting lesbians and gay men. *Health Education Research*, 15 (1), 97-107.

Yolaç, E. & Meriç, M. (2020). Internalized homophobia and depression levels in LGBT individuals. *Perspectives in Psychiatric Care*, 57, 304-310.

CİNSİYET DİSFORİSİ DEĞERLENDİRMELERİNDE KLİNİSYENLERE VE DANIŞANLARA NOTLAR...

Dr. Seven Kaptan

Cinsiyet disforisi ile gelen danışanlardan ve bu başvuruları değerlendiren meslektaşlarımızdan bazen sürecin bir onay ve test süreci, nerdeyse bir ehliyet sınavı gibi yürütüldüğüne tanıklık ediyoruz.

İkili cinsiyet sisteminin toplumsal cinsiyete dair katı yargıları, normları, beklentileri kişileri bu tuzağa düşürüyor.

Öykünün önemi: pusula mı check-list mi?

Klinisyen gözünden baktığımızda sistemin 'kadın gibi kadın', 'erkek gibi erkek' algısının trans/non-binary danışanlara bakışını da perdelediğini görüyoruz maalesef. Çocukluk çağı hikayelerinde toplumsal cinsiyet normlarına uymadıklarının (oynanan oyunlar, seçilen oyun arkadaşları, tercih edilen kıyafetler) izlerini arayan klinisyen bu anıları bulamadığında yolunu kaybedebiliyor sanki. Öğretilen ve sorgulamadan içselleştirdiğimiz cinsiyet normlarına göre böyle bir trans olamazmış gibi... Örneğin çocukluk çağı boyunca zihnini bedeninden uzaklaştırmış, kendine ve cinsiyetine ilgisiz kalmış, kimliğini sorgulamayı askıya almış, ancak yetişkin hayatından bir şeylerin eksik, yanlış hissettirdiğini sorgulamış olamazmış gibi ...

Geçmiş araştırmamızın en önemli nedenlerinden biri danışanın hikayesini anlamak, onu daha iyi tanımaktır. Geçmişte yaşadığı olası zorbalıkları ya da kendisi yaşamasa bile tanıklıkları, bilinç düzeyine gelmesine engel olacak kadar yoğun bastırılmış kaygılarını, kendisini anlamasında, kimliğini adlandırmadaki zorluklarını bilmeden cinsiyet uyum sürecinde yaşayacağı zorluklara dair gerçekçi bir plan hazırlama, danışanı bu zorluklara dair güçlendirmek mümkün olmaz. Üstünde ne kadar ağırlık olduğunu bilmeden yüzmeye bilmeyen bir insanı suya atmanızdan farkı yoktur bunun.

Danışan gözünden baktığımızda ise bazen kişinin yaşadığı disforiyi abartılı ifade ettiğini, kurmaca bir çocukluk hikayesi aktardığını görebiliyoruz doktoru yeterince trans olduğuna ikna etmek ve cinsiyet uyum sürecine başlayabilmek için. Cinsel yönelimlerinin heteroseksüel olmaması, yaşam boyu disforilerinin çoğunluktan farklı olması, kendilerini tanımladıkları kimliklerin ve toplumsal cinsiyet ifadelerinin binary olmaması uzmanlar tarafından sorgulandıkça trans/non-binary camiada cinsiyet uyum süreci kriterleri kulaktan kulağa dezenformasyon yapılması lehine sonuçlanmaktadır. Bu dezenformasyon uygulamasının yayılmasında biz hekimlerin rolü büyük maalesef.

Klinisyenin rolü, görevi... danışanın rolü görevi...

Her danışan kitap bilgisi semptomlarını taşımayabilir. Öykülerine dair sorduğumuz araştırdığımız konularda yönlendirme yapmadan, bu soruların yanıtlarının kriter olmadığına vurgu yapıp, sadece ne zamandır toplumsal cinsiyet normlarına uymama açısından farklı hissettiklerini ve belki zorluk yaşadıklarını anlama isteğimizi aktarmalıyız. Bu, dezenformasyon olmadan danışanın gerçek hikayesine ulaşmanın kapısını aralayabilir.

Bizim işimiz ‘ruhsal sıkıntıyı iyileştirmek’ken pusulamız da yine bu sıkıntı olmalı, şimdi ne yaşanıyor, bu sıkıntıların geçmişle ilişkisi nedir, bu sıkıntılara dair gelecek planları ile gerçekçi sağaltım beklentisi var mıdır, gibi ...

Danışanın sorumluluğu ise ideal bir düzende kendi biricik hikayesini tüm gerçekliğiyle aktarmakla başlayabilir. Doktorunun ön yargılı tutumları ile karşılaştığında kendisini ifade etme becerisi geliştirmek, haklarını bilmek, uygun destek alabileceği dernek ve kurumlarla iş birliği yapmak bu konuda adım atmasını kolaylaştırabilir.

Beklenenin dışında? Gerçek yaşam deneyimi ne zaman? Ne şekilde?

Test edilebilir mi? Testi geçenler kimler? Geçemeyenler sınıfta mı kalır?

Cinsiyet uyum sürecinin takibinde danışanın çevresine açılması, kendisini hissettiği kimlik ve görünüşte temsil etmesi ‘gerçek yaşam deneyimi’ olarak adlandırılır (1). Bu süreç kişinin ekonomik, sosyal ve aile koşullarına göre çeşitlilik gösterebilir. Çalıştığı işte ya da yaşadığı semtte kendisini ifade etme zorlukları olan kişinin neden cinsiyetinden beklenen kıyafetleri giymediği ve cinsiyetinden beklenen şekilde (?) saç uzunluğuna sahip olmadığına sorulanmasından ziyade açılma zorluklarının gündeme getirilip gerçekçi çözümler üretmesi konusunda desteklemek daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Diğer yandan danışanı gerçekçi olmayan, içselleştirdiği transfobisinden kaynaklanan kaçınmaları hakkında iç görüş sağlamasına yardımcı olmak psikoterapide en önemli adımlardan birini oluşturur. Saklanarak değil, güvenli alanlar yaratıp bu alanlarda kimliğini temsil ettikçe kişinin bir birey olarak değerli olduğu bilgisi toplumsal normlara uymadığı için zarar görmüş özgüveninde ve ruh sağlığında iyileşmeye neden olur. Bu da cinsiyet kimliğini, bu yaşadığı süreci ne pahasına olursa olsun saklaması gereken bir özellikten kimliğinin geçerli esaslarından biri haline getirmesinde, yani normalize ederek taşımasında mutlak olumlu etki sağlayacaktır.

Sonuç olarak gerçek yaşam deneyimi bazen bir evin içinde, bazen mahallede ya da işte görünür olarak yaşantılansa da kişiye özgüdür ve bu deneyimin hızı onun şartlarından bağımsız değerlendirilemez. ‘Gerçek yaşam deneyimi’ testinden geçmek de kişinin ne kadar kadın ya da erkeğe benzediği ile ilgili değil, kendisini istediği ya da gerekli olduğu koşullarda sıkıntı duymadan ifade edebildiği, olası ayrımcı tutumlarda bu durumun bir özne olarak kendisiyle ilgili değil toplumsal bir durum olduğunu ayımsadığı ve bu durumlardan kırılabilir değil, kimliğinden gurur ve güç duyarak çıktığında gerçekleşir. Toplumsal cinsiyet normlarına uymamak, binary bir trans olmak kimsenin ihtiyaç duyduğu hormon tedavisini almasına, cinsiyet uyum sürecini tamamlamasına engel olmaz, olmamalı. Yaşam boyu örtük olarak bu test hepimize dayatılsa da (kadın gibi kadın, erkek gibi erkek olma testi) kimliklerini elde ederken bu testten geçmemiş cis gender kişiler gibi trans/non-binary kimliklerin de toplumsal cinsiyet normları üzerinden vermek zorunda oldukları bir sınav olamaz! Bu nedenle ruh sağlığı uzmanlarının görevi ruhumuzda sıkıntı yapan bu ikili cinsiyet normlarının baskısını toplumsal otorite figürlerinden biri olarak arttırmak değil, bu normları sorgulayıp toplumsal sıkıntımızı sağaltmamıza katkı sağlamak olmalıdır.

Ezber bozmak: Non-binary danışanları değerlendirme

Son yıllarda ikili cinsiyet sistemi tartışıldıkça pek çok kişi kendisini bu sistemin dışında konumladıklarını beyan edip, yaşadıkları farklı yoğunluktaki disforileri giderebilmek için ruh sağlığı uzmanlarından destek istediler. Özellikle ergen başvurularda non-binary danışan sayısı arttı.

İkilikler üzerinde düşünmeye kodlanmış, bunu hiç sorgulamamış (ya kadınsın ya erkek) ebeveynler ve ileri yaş aile üyeleri için anlaşılması daha zor olan non-binary kimliğe sahip danışanların bazıları ihtiyaç duydukları desteği alabilmek için binary söylem ve taleplerde bulunabiliyorlar. Bu da gerçek ihtiyaçları açısından yukarıda bahsettiğim bir dezenformasyona neden olabiliyor. Bazen de non-binary kimliğin kendisini keşfetmesinde bir adım

olarak yer aldığını da görebiliyoruz. Öncelikle atanmış cinsiyetinin yüklediği beklenti ve algıların dışına çıkmak, kişinin gerçekte hissettiği cinsiyetin inşası için nötr (yüksüz) bir alan yaratma işlevi görüyor olabilir.

Tüm kurallar binary sistem içinde şekillenmişken (tuvaletler vs) yapılan çalışmalarda non-binary kimliklerin trans binary kimliklere göre daha çok anksiyete bozukluğu ve depresyon gibi ruhsal hastalık riski taşıdıkları görülmüş. (2,3)

Kişinin kendini bulması (gender spektrumunda) ve hissettiği şekilde ifade edebilmesinin bir varoluş sorunu olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Bu arayışın mümkün olması öncelikle kişiye bağlı olsa da içinde yaşadığı toplumdan bağımsız değildir, özellikle sürdürülebilmesi ise o toplumun ikili cinsiyet yapısına, bu normlarının esnekliğine bağlıdır. Bu esnekliğin olmadığı toplumlarda toplumsal yapının kişiyi kendi ikili cinsiyet kutuplarından birine çekme arzusu sonlanabilir mi? Pek çok non-binary danışanım yaşadıkları cinsiyete bağlı sosyal disforinin cinsiyet disforilerinden daha yoğun olduğunu belirttiler. Yani bir örnek söyleyle 'erkek cinsiyetinde algılanmak istiyorum ama maskülen olmak istemiyorum. Erkek olarak algılandığım bir toplumda hormon tedavisine ihtiyaç duymayabilirdim belki, sakalım olsun gibi bir arzum yok.' Ya da 'androjen bir kadın olarak algılanırsam rahat olurum gibi hissediyorum, cerrahi planım yok. Ama o durumdayken nasıl bir zorluk yaşarım, daha fazlasına ihtiyaç duyar mıyım bilmiyorum' gibi...

Toplumsal algı, gerçekte temsil edilmek istenen cinsiyet rollerinden fazlasını bekliyor olabilir. Ama nereye kadar? Toplumsal kabul için (görünür bir temsiliyet/cinsiyet algısı için) kişi aslında ihtiyaç hissetmediği hormon ya da cerrahi tedavileri almak zorunda hissediyor olabilir mi? Bu beklentinin (ikiliklerin) daha az olduğu bir toplumda rahatlıkla kendini temsil edecekken kendi içinde homojen olmayan Türkiye toplumunda kimi, nasıl, ne kadar ikna etmeye çalışarak huzurla yaşanabilir? Bu sorunun cevabı zorunlu göç olmamalı elbette.

Cinsiyete bağlı sosyal disforinin cinsiyet disforisinden daha yoğun yaşandığı durumlarda biz ruh sağlığı uzmanları denklemin neresinde durmalıyız?

Soruların yükünden cevap bulmanın salt ruh sağlığı uzmanlarına düşmediği, cinsiyet ikiliğini dert edinen herkesin sorumluluğunun olduğu ve dayanışma ile bu sorulara yanıt bulunabileceği açık. 'Başka bir hayat'ı organize etmek mümkün. Tarihimizde olduğu gibi... Yola çıktık, devam ediyoruz!

* *Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

Kaynaklar:

Coleman E., Bockting W, Standards of care Standards of care for the health of transsexual, transgender, and gender-nonconforming people, version 7. Int J Transgenderism. 2012; 13: 165-232

Chew D., A Tollit M., Youths with a non-binary gender identity: a review of their sociodemographic and clinical profile. Lancet Child Adolesc Health, 2020 Apr;4(4):322-330.

Thorne N, Witcomb G.L. , A comparison of mental health symptomatology and levels of social support in young treatment seeking transgender individuals who identify as binary and non-binary. Int. J Transgend. 2019; 20(2-3): 241-250.

PSİKOLOJİDE QUEER ÇALIŞMALAR¹

Umut Şah

Özet

Bu yazının amacı, queer teori ile psikoloji arasındaki ilişkilene imkânlarını soruşturan ve psikolojideki çeşitli meseleleri queer perspektifle ele alan sınırlı sayıdaki çalışmayı aktarmak ve böylece psikoloji ile queer teori arasındaki mevcut ilişkiselliğe dair genel bir çerçeve çizmektir. Bu sayede, söz konusu çalışmalarda ortaya konulan öneriler/fikirler üzerinden hem (özellikle Türkiye'de daha da can alıcı bir şekilde karşımıza çıkan) psikoloji ile queer teori arasındaki sınırlı ilişkiselliğin kaynaklarını anlamak, hem de bu ilişkilene halinin gelişmesi oranında queer teorisinin psikolojiye neler sunabileceğine dair bir anlayış geliştirmek mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Queer Teori, Psikoloji, Psikanaliz, LGBT Çalışmaları, Eşcinsellik*

QUEER STUDIES IN PSYCHOLOGY

Abstract

The aim of this article is to summarize the studies investigating the possibilities of the relationship between psychology and queer theory and examining various issues in psychology from the perspective of queer theory, in this manner to draw a frame for the existing relationship between psychology and queer theory. Through the suggestions/ideas in these studies, there is an opportunity to understand the reasons of limited relationship between psychology and queer theory (especially in Turkey) and the future contributions of queer theory to psychology in accordance with their developing relationship.

Keywords: *Queer Theory, Psychology, Psychoanalysis, LGBT Studies, Homosexuality*

¹ Bu yazı, "Psikolojinin Çeşitli Alanlarında Çalışan Psikologların Cinsiyete, Toplumsal Cinsiyete ve Queer Kuramına İlişkin Söylemleri" (2016) başlıklı doktora tezinin "Psikolojide Queer Çalışmaları" başlıklı kısmının genişletilmiş halidir.

PSİKOLOJİDE QUEER ÇALIŞMALARI

1980'lerin sonu 1990'ların başında, dönemin queer aktivizminin akademiye yansımaları ile heteronormativiteye ve cinselliğin normatif kalıplarına yönelik felsefi/teorik bir karşı çıkış olarak şekillenmiş olan *Queer Teori* (bkz; Butler, 2008; Jagose, 2015), son 20 yılda sosyal bilimlerde ciddi bir yayılma göstermesine rağmen, psikoloji alanında bunun oldukça sınırlı kaldığı söylenebilir. Her ne kadar LGBTİ+ hareketinin gelişmesine paralel olarak psikoloji içerisinde bir "LGBT Psikolojisi" alt alanı oluşmuş olsa da bu alan daha çok LGBT kimlik politikasına ve geleneksel cinsiyet/toplumsal cinsiyet teorilerine göre şekillenmiştir.² Özellikle ABD menşeli LGBT psikolojisi; gey ve lezbiyen kimliği, kişilik özellikleri, trans geçiş süreci, açılma, görünürlük, ayrımcılık, ötekileştirme ve bunların psikolojik etkileri, vb. konular üzerine çok sayıda çalışmanın ve projenin gerçekleştirildiği bir alan teşkil ediyor.³ Bununla birlikte, queer teorisinin sorduğu soruların bu alanda henüz bir karşılık bulduğu pek söylenemez (Hegarty, 2011a, 2011b). Yine de LGBT psikolojisi ve queer teori arasında ne tür gerilimlerin var olduğuna, nasıl ilişkilenebileceklerine ve ayrıca queer teorisinin psikolojiye neler katabileceğine dair yapılmış ve yapılmakta olan çeşitli tartışmalar/çalışmalar söz konusudur (Minton, 1997; Seidman, 2006; Hegarty & Massey, 2006; Riggs & Walker, 2006; Riggs, 2007, 2011; Hammack, Mayers & Windell, 2013; Hegarty, 2011a, 2011b; Downing & Gillett, 2011; Joel, Tarrasch, Berman, Mukamel & Ziv, 2014; Nic Giolla Easpaig, Fryer, Linn & Humprey, 2014). Psikoloji ile queer teori arasındaki ilişkilenebilirlik imkanlarını anlamak adına bu çalışmaların belli başlı olanlarına göz atmak faydalı olacaktır.

İlk olarak Hammack, Mayers & Windell'in (2013) *"Narrative, Psychology and the Politics of Sexual Identity in the United States: From 'Sickness' to 'Species' to 'Subject'"* başlıklı makalelerine bakalım. Bu makalede, yazarlar, ABD'deki psikoloji tarihinde eşcinselliğin (daha doğrusu heteroseksüellik-dışı yönelimlerin) ele alınışında üç büyük "anlatı" (narrative) olduğundan söz ediyorlar; "hastalık" (sickness) anlatısı, "özel grup" (species) anlatısı, "özne" (subject) anlatısı. 1800'lerin sonundan 1970'lere kadar hâkim olan *hastalık anlatısı*; eşcinselliği hastalık, anormallik, psikopatoloji çerçevesinde ele almıştır. Özel grup anlatısı ise eşcinsel hareketin yükselmesini takiben

2 Her ne kadar aktivistler bugün "LGBTİ+" kısaltmasını kullanıyor olsa da bu kullanım psikoloji alanına henüz pek yansımış değil. Psikolojide halen daha önceki "LGBT" kısaltması yaygın biçimde kullanılmaktadır.

3 Bakınız; Amerikan Psikoloji Birliği'nin "Society for the Psychological Study of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Issues" isimli alt birimi. <http://www.apa.org/about/division/div44.aspx>

eşcinselliğin bir psikopatoloji olmadığının ilan edilmesi ve 1973'te DSM'den (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders)⁴ çıkartılması ile popülerleştirdi. Buna göre eşcinsellik artık bir karakter ya da psikopatoloji olarak değil bir "azınlık kimliği" olarak görülmeye başlandı. Özne anlatısı ise 1990'lardaki postmodern ve queer karşı çıkışlarla şekillendi. Bu çerçevede, cinselliğe ve cinsiyete yönelik bütün kategorileştirme ve sınıflandırmalara bir karşı çıkış sergilenmeye ve cinsellik akışkan/geçişken bir çeşitlilik olarak kavramlaştırılmaya başlandı. "Özne" anlatısı her ne kadar giderek yaygınlaşmakta olan bir anlatı olsa da yazarlar ABD'de 2010'lara kadar halen "özel grup" anlatısının alana hâkim olduğunu ifade ediyorlar. Bu da özellikle LGBTİ'lerin "mağduriyetine" vurgu yapan "liberal hak söylemiyle" ilişkilidir. Yine de son 10 yılda yaygınlaşmaya başlayan bu özne anlatısıyla birlikte, psikolojinin queer teoriyle ilişkilenebilirliği başladığı belirtilmektedir. Yazarlar, bu ilişkilenebilirliğin psikolojideki diğer dönüşümlerle (eleştirel ve niteliksel yöntemlere vurgu, yorumsamacı anlayış, anlatı psikolojisi gibi) birlikte ele alındığında, psikolojide yeni ve alternatif kanallar açmak veya bunları geliştirmek açısından önemli olduğunu ifade ediyorlar. Bu makale, queer teori ile psikoloji arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğine dair doğrudan teorik bir çerçeve sunmamakla birlikte, psikolojinin queer teoriyle yeni yeni gelişmekte olan ilişkisini tarif etmesi bakımından önemlidir. Zira son 10-20 yıldaki süreç psikolojiyi de belirli ölçülerde etkilemiş durumdadır.

Queer teorisinin psikolojiyle ilişkisini kuran ilk metinlerden biri Minton'ın (1997) *"Queer Theory: Historical Roots and Implications for Psychology"* başlıklı makalesidir. Bu metinde Minton, öncelikle queer teorisinin geliştiği tarihsel süreçten ve öncüllerinden söz etmektedir. Her ne kadar queer kuramının başlangıcı 1970'lerdeki eşcinsel kurtuluş hareketi ve peşi sıra gelen Queer Nation gibi aktivist gruplarla bağlantılı olarak görülse de Minton buna vesile olan olaylar zincirini 1940'lara kadar götürüyor. 1940'larda -yavaş yavaş gelişmeye başlayan eşcinsel harekette yer alan bazı aktivistlerin de yardımıyla- öncekine oranla daha çok (ve klinik ortamlar dışından) eşcinsel bireyin katılımıyla yapılan ampirik çalışmalar, 1930'lara kadar hâkim olan ve eşcinselliği "cinsiyet rollerinin tersine dönmesi (inversion)" olarak ele alan bakış açısının değişmesinde etkili olmuştur. Bu noktada George W. Henry'nin ve onun ardından Alfred Kinsey ve Evelyn Hooker'ın araştırmalarının psikoloji ve psikiyatrinin eşcinselliği ele alış biçimlerinde değişikliklere yol

4 Türkçe'ye "Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı" olarak çevrilen DSM, Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından ilk defa 1952'de yayımlanmıştır. Çeşitli aralıklarla gözden geçirilerek revize edilen DSM'nin son sürümü olan DSM-5 2013'te yayımlanmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız; <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm>

açtığını ve bunun da eşcinsel kurtuluş hareketi ve queer teorisinin gelişimiyle ilişkili olduğunu anlatmaktadır. (Buna benzer bir tarihsel açıklama Harris [2012] tarafından da yapılmıştır.) 1970’lerdeki eşcinsel hareketin kazandığı ivmeye paralel olarak psikolojide gey ve lezbiyen kimliğine dair bir araştırma alanı (LGBT Psikolojisi) şekillenmiş; eşcinsel kimliğin gelişimine ve “açılma” süreçlerine dair çok sayıda model ortaya çıkmıştır. Bazı yazarlar (örn. Kitzinger, 1987; Rust, 1992; akt. Minton, 1997) bu modellerin dayandığı “liberal hümanist” kimlik anlayışını eleştirmiş ve bunun yerine meseleyi depolitize etmeyen daha sosyopolitik bir perspektif önermişlerdir. Sonrasında ise kimliğin *performans* olarak ele alındığı modeller şekillenmeye başlamıştır. Minton’a göre, queer teori 1970’lerden itibaren genelde sosyal bilimlerde, özelde psikolojide etki gösteren 4 farklı post-pozitivist akımla ilişkilidir; bu bakımdan esasen psikoloji ile queer arasında halihazırda kurulmuş bağlantılar var, ama bunları geliştirmek gerekiyor. Minton’ın sözünü ettiği 4 akım şu şekilde ifade edilebilir: (1) Habermas’ın özgürleştirici sosyal bilim anlayışı (bunun psikolojideki yansıması ise “eleştirel psikoloji” olarak çıkıyor karşımıza), (2) marjinal/azınlık kimliklere temsiliyet kazandırmayı amaçlayan *kimlik politikası*, (3) sosyal bilimlerin ve psikolojinin değer-yükümlü oluşundan kaynaklanan bir *sosyal etik* gerekliliği, (4) *katılımcı araştırma* modeli. İşte bu dört akımdan hareketle, Minton, queer teorisinin -özellikle de öznellik üzerinden- psikoloji teorisine ve pratiğine için sunduğu/sunabileceği önemli imkânlar olduğunu belirtmektedir.

Queer teorisinin psikolojiyle olası ilişkilerini ortaya koyan bir diğer örnek ise *Journal of Homosexuality* dergisinin 2006 tarihli “*LGBT Studies and Queer Theory: New Conflicts, Collaborations, and Contested Terrain*” konulu özel sayısıdır.⁵ Derginin bu sayısı, queer teorisinin LGBT çalışmalarıyla olan ilişkisini ve gerilimlerini inceleyen makalelerden oluşmaktadır. Bu makaleler queer teorisinin sosyal psikoloji, film çalışmaları, kadın çalışmaları ve din çalışmaları gibi alanlarla nasıl ilişkilenebileceğine, bu ilişkilenemenin ne tür olanaklar sunabileceğine dair tartışmalar içeriyor. Steven Seidman (2006) bu özel sayıya yazdığı önsözde, 1960’larla birlikte eşcinselliğe yönelik soruların ve çalışmaların değişmesiyle “LGBT Çalışmaları” adı verilen alanın nasıl geliştiğini ve 1980’lerle birlikte de (Kuzey Amerika ve Avrupa’da) oldukça yaygınlaşarak neredeyse anaakım bir çalışma alanı haline geldiğini; 1990’larla birlikte ise LGBT çalışmalarının temelindeki “evrensel bir eşcinsel kimliği” fikrine karşı ciddi eleştirilerin yükselmeye başladığını anlatmaktadır. Nihayetinde bugün “queer teori” diye adlandırılan alan, bir bakıma bu eleştirilerle şekillenmiştir

5 Derginin bu sayısı için bkz; <http://www.tandfonline.com/toc/wjhm20/52/1-2>

ve şekillenmeye devam etmektedir. Seidman, 1990'lar boyunca queer teori ile LGBT çalışmaları arasında (disiplinler temelinde) bir bölünmenin var olduğunu, ancak bu durumun değişmeye başladığını, son yıllarda bu iki alan arasındaki ilişkilendirmelerin izini süren çeşitli girişimlerin olduğunu söylemektedir. Derginin bu sayısı da esasen bu tür bir ilişkilendirmenin imkânlarını tartışmayı amaçlamıştır.

Bu sayıdaki makalelerden psikoloji açısından en önemli olanı, Hegarty & Massey'in (2006) sosyal psikolojinin eşcinsellik-karşıtı önyargılara yönelik çalışmalarını queer perspektifle ele aldıkları *"Anti-homosexual Prejudice... as Opposed to What? Queer Theory and the Social Psychology of Anti-homosexual Attitudes"* başlıklı metindir. Yazarlar, eşcinsellik-karşıtı önyargıların sosyal psikolojide "tutumlar" üzerinden ele alınageldiğini; ilk dönemlerde (1970'lerin sonuna kadar) bunun "evrensel bir homoerotizm korkusu" (evrenselleştirici modeller) ile açıklandığını, 1970'lerden sonra ise "belirli bir dış-gruba yönelik önyargı" (azınlıklaştırmacı [minoritizing] modeller) olarak görülmeye başlandığını belirtmektedirler (bu azınlıklaştırmacı modellerin yaygınlaşması, Hammack, Mayers & Windell'in [2013] "özel grup anlatısı" olarak ifade ettikleri döneme tekâbül etmektedir). Hegarty & Massey (2006), her iki durumda da çalışmaların "tutumlar" üzerinden ve deneysel/niceliksel yöntemlerle yapıldığını, bunun da meseleyi ele almada çeşitli sınırlılıklar yarattığını ifade ediyorlar. Metodolojik sınırlılıkların yanı sıra 1990'larda yaygınlaşmaya başlayan queer kuramının psikoloji içinde pek karşılık bulmamasının da bu sınırlılıkla ilişkili olduğunu dile getiriyorlar. 1980'ler boyunca Amerikan psikolojisine egemen olan bilişsel yaklaşımın niteliksel metodolojiye uzak duruşu (ve hatta reddedişi), büyük ölçüde söylemsel analize dayanan queer teoriden de uzak durulmasına ve/veya ilgi duyulmamasına yol açmıştır. Bu anlamda, queer teori ile psikanaliz arasında görülebilen bir ilişkilendirme hali, psikoloji için pek geçerli ol(a)mamıştır.

Diğer yandan 1970'lerdeki eşcinsel hareketle birlikte gelişen LGBT çalışmaları, psikoloji içinde geniş bir karşılık bulmuş ve bir "LGBT Psikolojisi" ortaya çıkmıştır. Yazarlara göre bunun nedeni, LGBT psikolojisinin araştırma nesnesinin niceliksel olarak ölçülebilir ve ampirik çalışma yapılabilir olan "eşcinsel kimlik" olmasıdır. Böylece, LGBT psikolojisi, mevcut anaakım psikolojinin ilgilerine ve araçlarına uygun bir alt alan olarak yerini almıştır. Oysa queer teori, cinsel kimlik yerine cinsellik üzerine odaklanır ve kendisini "ampirik" olanla sınırlamaz. Bu da hem psikolojinin hakim paradigmasıyla ciddi biçimde çelişmekte hem de psikologların alışlageldik yollarla kolayca (ampirik) çalışma yapmalarına imkân vermemektedir. Dahası queer teori, psikolojide

(ve diğer bilim alanlarında) bilgi üretme ve araştırma yapma politikasının kendisini de tartışmaya açmakta; bilgi üretme biçimlerimizin sorduğumuz soruları ve ortaya koyduğumuz bulguları doğrudan etkilediğini, bu anlamda niceliksel metodolojinin belirli soruları sormamıza vesile olurken bazı soruları da sor(a)mamamıza sebep olduğunu, ampirik araştırma dayatmasının belirli akademik ve politik sonuçları olduğunu göstermektedir. Her ne kadar yazarlara göre, queer perspektif, pozitivist epistemolojinin tümüyle yok edilmesini gerektirmiyor olsa da mevcut psikoloji teori ve pratiğinin *kendi* tarihsel, söylemsel ve politik niteliğini tekrar değerlendirmesini ve alternatif anlayışlara kapı aralamasını gerektirmektedir. Böylece, queer teorisinin, gerek genel olarak psikolojik araştırmanın kapsamını zenginleştirilmesi gerekse sosyal psikolojinin bir çalışma konusu olan eşcinsellik-karşıtı önyargıların kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi için önemli imkânlar sunduğu/sunabileceği ifade edilmektedir.

Queer teorisinin doğrudan psikolojiyle ilişkisinin kurulması yönündeki önemli çağrılardan bir diğeri de *Psychology & Sexuality* dergisinin “*Queer Theory and Psychology*” konulu özel sayısı için Hegarty (2011a) tarafından yapılmıştır.⁶ Bu özel sayıda, psikoloji ile queer teori arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğine ve bunun sağlayabileceği imkânlar üzerine çeşitli metinler yayımlanmıştır. Bu metinlerde klinik psikoloji ve danışmanlık pratiğinden eleştirel psikolojiye kadar birçok konuda queer teoriyle olan bağlantılar ele alınmış ve tartışılmıştır.

Bu özel sayıdaki “*Viewing Critical Psychology Through the Lens of Queer*” başlıklı yazılarında Downing & Gillett (2011), daha önce Minton’un (1997) da sözünü ettiği gibi, psikoloji ile queer teorisinin birbiriyle çakışan/üst üste binen bir tarihleri olduğunu, dahası eleştirel psikolojinin bu ortaklığı daha da fazla taşıdığını, özellikle son 20 yıldaki dönüşümün geleneksel psikoloji etiğine ve epistemolojisine yönelik eleştirilerle nasıl bağlantı içinde olduğunu anlatıyorlar. Downing & Gillett (2011), söz ettikleri bu dönüşümle birlikte, Batı merkezli evrensel ‘özne’nin yapısökümünün yapılarak özne/birey odaklı geleneksel psikoloji etiğinin ve epistemolojisinin temellerinin sarsıldığını; buna alternatif olarak ideolojiye ve söyleme odaklanan, normatif pratikler/davranışlar üzerine kurulu normallik/anormallik, sağlık/hastalık ikiliklerini sorgulayan ve farklılıkların *koşulsuz* kabulünü savunan yeni (“queerleştirilmiş”) bir etik anlayışın şekillenmeye başladığını ifade ediyorlar.

Bu özel sayıda yayımlanan diğer makalelere baktığımızda, Riggs’in (2011)

6 Derginin bu sayısı için bkz; <http://www.tandfonline.com/toc/rpse20/2/1>

queer teori çerçevesinde terapistin nasıl konumlanabileceğini; Semp'in (2011) ise queer teorisinin kamusal ruh sağlığı servislerinde yürütülen uygulamalara ve araştırmalara nasıl katkıda bulunabileceğini tartıştığını görüyoruz. Semp (2011), örneğin, mevcut durumda danışmanlık hizmetinin çoğunlukla cinsel yönelim eşleşmesine göre (yani eşcinsel/biseksüel danışanları eşcinsel/biseksüel terapistlere yönlendirmek) yapıldığını, oysa bunun homo/hetero ikiliğini sürdürmeye hizmet ettiğini, queer bir perspektifle buna alternatif olarak nasıl bir uygulama önerilebileceğini tartışmıştır. Bunlara ek olarak, Hegarty (2011b) zeka testlerinin kullanımını ve bunun muhafazakar retorikle ilişkisini queer teori perspektifinden hareketle analiz etmiş; Hodges (2011) queer teorisinin psikanaliz teorisi ve pratiği için ne tür imkanlar sunabileceğini tartışmış ve psikanalizin kaynaklarının heteronormativiteyle mücadelede queer bir perspektifle ele alınabileceğinden söz etmiştir. Roen (2011) ise normatif-olmayan cinsiyetlilik biçimlerine sahip ergenlere yönelik terapötik müdahalelerin ikili cinsiyet normlarını pekiştirmeye/yeniden üretmeye dönük söylemler ve yöntemler barındırdığını; oysa tam aksine söz konusu ergenlerin tüm çeşitlilikleriyle birlikte var olmalarının ve güçlenmelerinin önünü açan söylem ve pratiklerin geliştirilmesi gerektiğini -ve bu noktada queer perspektifin nasıl kullanılabileceğini- tartışmıştır.

Queer teori, cinsiyet/cinsellik kategorilerinin başka sosyal kategorilerle (ırk, sınıf, vs.) kesişimselliğini anlamak için de önemli imkanlar sunmaktadır. Bu bağlamda, Riggs (2007) *“Queer Theory and Its Future in Psychology: Exploring Issues of Race Privilege”* başlıklı makalesinde, özellikle sömürgecilik geçmişine sahip çok-ırklı toplumlarda ırksal ayrıcalık ile cinsel ayrıcalık arasındaki benzerlikten söz etmekte; ırksal normların “beyazlık” üzerine temellenmesine benzer olarak cinsel normların da “heteroseksüellik” üzerine kurulduğunu ve bunu hayatın her alanında gördüğümüz gibi psikoloji alanında da gördüğümüzü dile getirmektedir. Riggs (2007) ve ayrıca Riggs & Walker (2006), ırksal ve cinsel ayrıcalıklar arasındaki kesişimsellikleri görme ve analiz edebilme noktasında queer bakış açısının psikolojiye önemli katkılar sunacağını ifade etmektedirler. Buna benzer şekilde, De Vries (2012) trans bireylerin deneyimlerinin anlaşılmasında ırk, sınıf ve cinsiyet kimliklerinin kesişimselliğine vurgu yapmaktadır. Bu minvalde, Riggs (2007) farklı kategorilerin kesişimselliğinde işleyen çeşitli hiyerarşilere ve ayrıcalıklara -özellikle de toplumsal hayatın her alanında işleyen “beyaz” normativiteye- daha duyarlı olunması ve bunların sorgulanabilir olması bakımından queer teorisinin -kendi içindeki çeşitli tartışmaların ışığında- psikolojiye sunabileceği imkanlardan söz etmektedir.

Queer kuramındaki “performativite” anlayışının psikoloji alanında nasıl kullanılabileceğine dair bir örnek sunması bakımından Nic Giolla Easpaig, Fryer, Linn & Humprey’in (2014) *“A Queer-theoretical Approach to Community Health Psychology”* başlıklı çalışmaları oldukça değerlidir. Yazarlar, bu çalışmada toplum sağlığı psikolojisini queer bir perspektifle yeniden değerlendirmekte ve Semp’in (2011) açtığı kanaldan ilerleyerek klinik uygulamanın insanların kimliklerinden ziyade pratiklerine ve arzularına odaklanması gerektiğini anlatmaktadırlar. Bu noktada, psikolojide hakim olan “bireyi etkileyen sosyal faktörler” anlayışından gündelik “performativite” edimleriyle (Butler, 1990/2008) sosyal etkileşimi bizzat üreten ve onun içinde üretilen/inşa edilen “öznellik” anlayışına geçilmesini öneriyorlar. Performativite, bireyin/öznenin bizzat inşa edildiği/kurulduğu süreçtir. Birey/özne, tam da gündelik hayatın mikro süreçleri içerisinde ve aracılığıyla üretilir. O yüzden de yazarlara göre, özneyi inşa eden performativite edimlerinin nasıl işlediğine bakılması gerekmektedir. Böylece psikoloji ve ruh sağlığı alanında genellikle bireyin içselliğine ve kimliğine sıkıştırılarak sabitlemiş, doğallaştırılmış ve normatifleştirilmiş olan cinsel arzu ve pratiklerin inşa edilmiş, çoklu ve kolektif niteliği görülebilir hale gelecek ve buradan hareketle normatif olmayan (patolojikleştirmeyen) biçimlerde ele alınabilir olacaktır.

Yukarıda sözü edilen tartışmayla bağlantılı olarak; Joel, Tarrasch, Berman, Mukamel & Ziv (2014) *“Queering Gender: Studying Gender Identity in ‘Normative’ Individuals”* başlıklı çalışmalarında, mevcut iki-kutuplu cinsiyet (ya kadının ya erkek) anlayışının çoğu bireyin deneyimini kapsayacak nitelikte olmadığından söz etmektedirler. Yazarlara göre, ikili cinsiyet rejimi, trans ve interseks (ve diğer “normatif olmayan”) bireylerin deneyimlerini kapsamıyor oluşuna yönelik olarak giderek artan şekilde eleştirilmekle birlikte, “normatif” bireylerin çoğunlukla bu ikili yapıya uygun oldukları varsayılmaktadır. Yazarlar, cinsiyet değişkenliğinin/geçişkenliğinin sadece cinsiyet-normatif olmayan bireylere özgü olduğu, normatif bireylerde cinsiyetin ikili modele uygun bir şekilde deneyimlendiği varsayımının, psikolojide yaygın olduğunu ancak aslında hiç soruşturulmadığını belirtmekte ve işte tam da bu kabulün doğruluğunu sorgulamaktadırlar. Yaptıkları çalışma sonucunda ise bu varsayımın doğru olmadığını, ikili modelin çoğu normatif bireyin deneyimine de uygun olmadığını, dahası cinsiyet deneyiminin kompleks ve çoklu niteliğini yeterli biçimde yansıtamadığını göstermişlerdir. Çalışmanın sonuçları, normatif bireylerde “kadın” ya da “erkek” olma hissinin varsayıldığı kadar güçlü olmadığını, heteroseksüellerin diğerlerinden daha güçlü ve sabit bir “çekirdek cinsiyet kimliği” geliştirdikleri varsayımının doğru olmadığını, mevcut cinsiyet kalıplarına uymakta birçok “normatif” bireyin de sıkıntı çektiğini ve

bir anlamda “cinsiyetinden hoşnutsuzluğun” (gender dysphoria) herkes için belirli ölçülerde söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar, 2013’te yayımlanan DSM-5’in “Cinsiyetinden Hoşnutsuzluk” tanısının (ve bundan önceki benzer tanıların) bu ikili modele dayanarak cinsiyet-tipik hisler ve tepkiler olduğunu varsaydığını ve buradan hareketle cinsiyet değişkenliğinin “patolojik” olarak tanımlandığını söylüyorlar. Oysa sözü edilen cinsiyet değişkenliği “normatif” popülasyonda da neredeyse “normatif-olmayan” gruplarda olduğu kadar sık görülebilmektedir; buna dayanarak da bunun patolojik bir şey olmadığını ve daha da önemlisi tüm bireylerin deneyimlerini daha çok kapsayacak ve yansıtacak yeni (ikili-olmayan, daha akışkan ve daha geçişken) cinsiyet kavramlaştırmalarına ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler.

Toparlayacak olursak, buraya kadar sözünü ettiğimiz çalışmalara baktığımızda, psikoloji alanında (daha doğrusu Batı psikolojisinde) queer teoriye yönelik ilginin yeni yeni şekillenmeye başladığını ama giderek de arttığını görüyoruz. Bu bağlamda, her tür normativiteyi sorgulamaya açan, öznenin ve -bireyin içselliğine atfedilen- kimlik, arzulama ve davranış biçimlerinin esasen inşa edilmiş ve performatif olduğunu ortaya koyan ve çeşitli sosyal kategorilerin kesişimselliğini vurgulayan queer teorisinin psikolojiyle olası ilişkilenmeleri ve bunun psikolojiye sağlayabileceği imkânlar giderek artan şekilde ele alınmaktadır.

Diğer yandan, Türkiye’deki psikoloji alanına baktığımızda, yukarıdakine benzer bir tablodan söz etmenin pek mümkün olmadığını görüyoruz. Türkiye psikolojisinin (özellikle de akademik psikolojinin) queer teoriyle ilişkilenme biçiminin oldukça sınırlı olduğunu söylemek mümkün. Örneğin, psikoloji alanında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerine baktığımızda, queer teorisinin herhangi bir şekilde sözünün edildiği neredeyse tek bir tez bile göremiyoruz; oysa “LGBT psikolojisi” çerçevesinde cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, açılma, ayrımcılık, şiddet, homofobi gibi meseleleri ele alan tezlerin sayısı hiç de az değildir.⁷ Queer teoriye yönelik bu ilgisizliğin/uzaklığın, Türkiye’deki kurumsal/akademik psikolojinin geleneksel olarak diğer disiplinlerle, eleştirel perspektiflerle, niteliksel metodolojilerle ve bilim-dışı bilgi üretici topluluklarla (aktivistler, dernekler, vb.) kurduğu sınırlı ilişkisellikte bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada, Türkiye’de psikanalistlerin queer teoriye yönelik ilgisinin psikologlardan daha fazla olduğu söylenebilir. Bu kapsamda sayılabilecek yazılı/akademik üretim de oldukça sınırlı olmak-

7 Türkiye’deki psikoloji tezlerinde cinsiyetin/cinselliğin ele alınma biçimi ve psikologların queer teoriyle ilgili söylemleri üzerine kapsamlı bir değerlendirme için bkz; Şah (2016).

la birlikte, *Kaos GL Dergisi*'nin 2014 tarihli “*Queer ve Psikanaliz*” başlıklı özel sayısındaki yazılar buna örnek olarak gösterilebilir.⁸

Sonuç olarak, Batı psikolojisinin (ve beraberinde Türkiye'deki psikolojinin) queer teoriyle ilişkisinin gelişmesi oranında, liberal-hümanist birey kavramına odaklı olan ve depolitize edilmiş mevcut psikoloji etiği yerine; insanı ve eylemlerini özcü ikilikler içinde ele almayan, varoluş çeşitliliğini normatif sınırlara sıkıştırmayan ve farklılıkların koşulsuz kabulünü savunan “queerleştirilmiş bir etik” (ve hatta “queer bir psikoloji”) geliştirmek de olanaklı hale gelebilecektir (Downing & Gillett, 2011). Böyle bir etik-politik duruşun geliştirilebilmesiyle, psikolojinin hem bilimsel/akademik hem de ideolojik/politik kabullerini ve varsayımlarını tartışmaya açmak mümkün olabilecektir. Böylece, alanda hakim olan çeşitli kabul ve varsayımların, sadece “normatif olmayan” kişi ve gruplarda değil esasen tüm insanlarda (çeşitli düzeylerde) yarattığı tahribatı ve daha da önemlisi bunları icra eden ve bizzat yeniden üreten özneler (psikologlar) olarak kendi rolümüzü sorunsallaştırabilmek de çok daha mümkün hale gelecektir.

* *Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

8 Derginin bu sayısı için bkz; <http://www.kaosgldergi.com/sayi.php?id=136>

KAYNAKÇA

- Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (Çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis. [Orijinal çalışma basım tarihi 1990]
- De Vries, K.M. (2012). Intersectional Identities and Conceptions of the Self: The Experience of Transgender People. *Symbolic Interaction*, 35(1), 49-67.
- Downing, L. & Gillet, R. (2011). Viewing Critical Psychology Through the Lens of Queer. *Psychology & Sexuality*, 2(1), 4-15.
- Hammack, P.L., Mayers, L. & Windell, E.P. (2013). Narrative, Psychology and the Politics of Sexual Identity in the United States: From 'Sickness' to 'Species' to 'Subject'. *Psychology & Sexuality*, 4(3), 219-243.
- Harris, B. (2012). Eleştirel Psikologların Psikoloji Tarihi Hakkında Bilmesi Gerekenler. D. Fox, I. Prilleltensky ve S. Austin (Ed.), *Eleştirel Psikoloji* içinde (s. 52-72). İstanbul: Ayrıntı.
- Hegarty, P. (2011a). Becoming Curious: An Introduction to the Special Issue on Queer Theory and Psychology. *Psychology & Sexuality*, 2(1), 1-3.
- Hegarty, P. (2011b). Sexuality, Normality and Intelligence. What is Queer Theory up Against? *Psychology & Sexuality*, 2(1), 1-3.
- Hegarty, P. & Massey, S. (2006). Anti-homosexual Prejudice... as Opposed to What? Queer Theory and the Social Psychology of Anti-homosexual Attitudes. *Journey of Homosexuality*, 52(1-2), 47-71.
- Jagose, A. (2015). *Queer Teori: Bir Giriş*. (Çev. Ali Toprak.) Ankara: NotaBene.
- Joel, D., Tarrasch, R., Berman, Z., Mukamel, M., & Ziv, E. (2014). Queering Gender: Studying Gender Identity in 'Normative' Individuals. *Psychology & Sexuality*, 5(4), 291-321.
- Minton, H.L. (1997). Queer Theory: Historical Roots and Implications for Psychology. *Theory & Psychology*, 7(3), 337-353.
- Nic Giolla Easpaig, B.R., Fryer, D.M., Linn, S.E. & Humprey, R.H. (2014). A Queer-theoretical Approach to Community Health Psychology. *Journal of Health Psychology*, 19(1), 117-125.

Riggs, D.W. (2007). Queer Theory and Its Future in Psychology: Exploring Issues of Race Privilege. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 39-52.

Riggs, D.W. (2011). Queering Evidence-based Practice. *Psychology & Sexuality*, 2(1), 87-98.

Riggs, D.W. & Walker, G.A. (2006). Queer(y)ing Rights: Psychology, Liberal Individualism and Colonisation. *Australian Psychologist*, 41(2), 95-103.

Roan, K. (2011). The Discursive and Clinical Production of Trans Youth: Gender Variant Youth Who Seek Puberty Suppression. *Psychology & Sexuality*, 2(1), 58-68.

Seidman, S. (2006). Foreword. *Journey of Homosexuality*, 52(1-2), xxxv-xxxviii.

Semp, D. (2011). Questioning Heteronormativity: Using Queer Theory to Inform Research and Practice within Public Mental Health Services. *Psychology & Sexuality*, 2(1), 69-86.

Şah, U. (2016). *Psikolojinin Çeşitli Alanlarında Çalışan Psikologların Cinsiyete, Toplumsal Cinsiyete ve Queer Kuramına İlişkin Söylemleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

LUBUNYALAR, ESENLIK VE AKTIVİZM

Aras Örgen

Hakkında net bir tanım olmayan, ancak son yıllarda hakkında sıkça konuştuğumuz bir kavram olan esenlik (wellbeing) hakkında bir süredir bir derleme yazmayı düşünüyordum. Bu yazı ile birlikte, esenlik kavramının ne olduğu, lubunyaların esenliğinin ne anlama geldiği, kendi içerisinde birbirinden farklı kimlikleri olan lubunyalarda esenliğe dair ne gibi ihtiyaçlar olduğu, aktivizm ve esenlik ilişkisi, esenliğe dair neler yapılabileceği gibi soruları cevaplamayı hedefledim. Yazı içerisinde de göreceğiniz gibi aslında esenlik kavramı oldukça dinamik ve kendi içerisinde tartışmaları ve farklı yöntemleri barındırmakta. Tam olarak bu dinamiklik ve biraz da belirsizlik üzerinden esenlik konusuna lubunyalık ve aktivizm ekseninde bir giriş yapmayı düşündüm.

Bu yazıyı yazarken, başlıklar üzerine okuduklarımdan oldukça esinlendim ve alandaki çalışmaların beni götürdüğü noktada hem bireysel hem de kolektif olarak neler yapılabileceğini düşledim. Bu düş sürecinde de aslında sistem bizi ne kadar yalnızlaştırırsa da esenliğimiz üzerine düşünmenin kendisinin bir politik eylem olduğunu fark ettim. Umarım hepimiz esenliğimize dair daha fazla düşeriz! İyi okumalar dilerim.

Esenlik

Özellikle son yıllarda hakkında yapılan araştırmaların yükselişte olduğu bir konu olan esenlik (wellbeing), hala üzerinde konsesus olan net bir tanıma sahip değildir. (Dodge, Daly, Huyton, & Sanders, 2012). Geçmişten günümüze yapılan araştırmalarda ise esenliğin ne olduğundan ziyade, esenliğin boyutları ve dinamizmi üzerinde durulmuştur. Bu noktada her ne kadar üzerinde net bir tanım olmasa da minimum düzeyde esenlik; olumlu duygu ve ruh hallerinin varlığını (örneğin, memnuniyet, mutluluk), olumsuz duyguların yokluğunu (örneğin, depresyon, kaygı), yaşamdan memnuniyeti, doyum ve olumlu işleyişi içermektedir (CDC, 2018).

Kavram aynı zamanda kişilerin, psikolojik, ekonomik, duygusal, fiziksel ve sosyal iyilik halleri ile birlikte boyutlandırılabilir (Banceviča & Gataūlinas, 2014). Bu boyutlar ise aslında esenliği ölçmek ve değerlendirmek için ayrılan boyutlardır. Boyutların kendisi dinamik olduğu gibi iç içe olduğu durumlar da olabilir ve bu iç içe olma hali esenliği değerlendirirken bütüncül bir yaklaşımı gerektirir (Uymaz, 2021). Ancak LGBTİ+'ların da dahil olduğu, sistem tarafından '*dışlanan veya baskılanmış topluluklarda*', esenlik sadece bireysel iyilik halleri değil, kolektifin/topluluğun iyilik halleri ile de ilişkili olduğundan, bu bütüncül bakış açısı esenliği ölçmek için elzemdir (Roberts & Christens, 2021). Ek olarak, boyutlar arası etkileşimi etkileyen sosyal ve politik etmenler (yasaklar, baskılar, genel ahlak gibi), esenliğe doğrudan etki ettiğinden çalışmalarda her zaman dikkate alınmalıdır (Carter & Cecily, 2019).

LGBTİ+'larda Esenlik

LGBTİ+'lar ruh sağlığı ve esenlik deneyimlerinde, ayrımcılığın etkileri ve sağlığın sosyal belirleyicileri (hizmetlere erişim, ekonomik ve sosyal durumu vb.) nedeniyle bazı ruh sağlığı sorunları için daha yüksek risklerle karşı karşıyadır (Rainbow Health Ontario & CMHA Ontario, 2021). Bu doğrultuda LGBTİ+'ların esenliğine dair düşünürken ve çalışırken, bütüncül bir yerden değerlendirme yapmak gerekirken, grup içerisindeki farklı deneyimlerin farklı ihtiyaçlarını unutmadan hareket etmek gerekmez. LGBTİ+'ların içerisinde natrans eşcinsel bir erkek ile lezbiyen bir trans kadının deneyimi nasıl birbirinden ayrı ise, esenlikleri de boyutları ve esenliği etkileyen faktörler açısından bir o kadar farklı algılanabilir (Bower, Lewis, Anneliese , & Bermúdez , 2021). Bu faktörler, kesşimsel bir yerden yaş, cinsiyet, ekonomik ve sosyal sınıf, ırk, HIV statüsü gibi etmenler ile daha da genişletilebilir. Bu da aslında yine grup içerisinde her bir kişinin birbirinden farklı deneyimleri olduğunu gösterirken, farklılaşan ihtiyaçları da gösterir.

Avusturalya merkezli bir kuruluş olan Raibow Health Victoria'nın 2021 yılında hazırladığı kapsamlı bilgi notlarında; biseksüeller, trans deneyimli ve cinsiyet çeşitliliğine sahip kişilerin yaşayanların farklı ruh sağlığı ve esenlik ihtiyaçları olduğu görülmektedir (Rainbow Health Victoria, 2021). Raporlarda özellikle Covid-19 pandemisi ile birlikte, trans deneyimi olan ve cinsiyet çeşitliliğine sahip kişilerin daha fazla stres ve depresyon yaşadığı, barınma ve sosyalleşme ihtiyaçlarının natranslara göre daha fazla olduğu ve bunların kişilerin esenliklerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Biseksüeller açısından ise lezbiyen ve geylere kıyasla komünite içi ve dışındaki stigmalar-dan kaynaklı stresin esenlik düzeyine etkisinin daha olumsuz olduğu belir-

tilmiştir (Rainbow Health Victoria, 2021). Her ne kadar farklı bağlamlar olsa da, Türkiye özelinde de LGBTİ+'ların arasında farklı deneyimlerden kaynaklı farklı sağlık ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Özellikle kesişimsel kimlikler taşıyan; HIV ile yaşayan LGBTİ+'lar (Güzel & Dikmen, 2020), yaşlı LGBTİ+'lar (Öz, 2020) ve interseks kişiler birden fazla ayrımcılık yaşayabileceğinden (Kaos GL, 2019), esenliklerini tehdit eden dışsal ve içsel unsurlar da grubun diğer kimliklerine kıyasla daha fazla olabilmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, kendi içerisinde dinamik olan esenlik kavramı ve içerdiği iyilik halleri, esenliği etkileyen dışsal faktörler dolayısıyla dayanıklılık kavramını da beraberinde getirebilir. Kendi içerisinde aynı esenlik gibi dinamik bir kavram olan dayanıklılık ilk başlarda zorluklara direnmek ve fiziksel olarak hayatta kalmaya ilişkili olsa da günümüzde sosyal etmenlerin etkileri ile birlikte, değişimlerde ve ani durumlarda kişilerin varlığını devam ettirebilme becerisi ile de ilişkili bir şekilde algılanmaktadır (Mayuk, 2020). Dayanıklılık ve esenlik ilişkisi içerisinde esenlik bize genel bir çerçeve çizerken, dayanıklılık esenliği olumlu etkileyen bir faktör olarak yerleşir. Bu etkinin içerisinde kişilerin gelecekte yaşayabilecekleri olumsuz olaylarla sağlıklı bir şekilde baş edebilmeleri de yer alır (Bacon & Mguni, 2012). Bu noktada, LGBTİ+'ların yaşadığı ayrımcılık, şiddet ve haklara erişememe durumları göz önüne alındığında, LGBTİ+'ların esenliği değerlendirilirken içerisinde bulunduğu politik gündemdeki dayanıklılık da değerlendirmeye alınmalıdır.

Bu doğrultuda da örgütlenmenin hem dayanıklılığı hem de esenliği olumlu etkilediği düşünüldüğünde, LGBTİ+'ların birlikte daha güçlü olduğu unutulmamalıdır (Roberts & Christens, 2021). Ancak yine de örgütlenme süreçlerinde özellikle açık bir şekilde insan hakları aktivizmi yapan kişiler, hem dışarıdan hem de içeriden gelen birden fazla dış faktörden dolayı daha fazla stres, tükenmişlik ve ikincil travma yaşama riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir (Nah A. M., 2021). Yazının buradan sonraki kısmında, aktivizm ve esenlik ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Aktivizm ve Esenlik

İnsan hakları her ne kadar uluslararası belgeler ve anlaşmalar ile güvence altına alınmış olsa da hakların hayata geçirilmesi ve kazanımların sürdürülebilirliği için hem bireysel hem de kolektif olarak çalışmalar yürütülmektedir. Yürütülen aktivizm çalışmaları, hak ihlallerine karşı yapıldığı için içerisinde her zaman hak ihlallerini, bir veya birden fazla şiddet türünü ve ayrımcılığı da beraberinde getirir. Hak ihlalinin kendisi bir travma olabileceği gibi, bir

yakınının başına gelen, başkasından duyulan veya yapılan iş nedeniyle yüzleşilen ve ince detayları alınan hak ihlalleri hak savunucularında travmalara yol açabilmektedir (Yılmaz, 2019).

Aktivizm yürütürken yaşanabilecek travma, stres, depresyon, motivasyon düşüklüğü, tükenmişlik gibi durumları kabul ederek ve onları aşacağımıza inanarak hem bireysel hem de kolektif olarak bazı önlemler alınabilir. Sürdürülebilir bir aktivizm hedefiyle yola çıkmak, esenliğimizi ve dayanıklılığımızı değerlendirmek ve bu doğrultudaki çalışmaları içselleştirmek bizi olumlu yönde etkileyebilir (Amnesty International Australia, 2020). Sürdürülebilir bir aktivizm modeli için bireysel esenlik kadar, kolektif esenlik de önemlidir. İçerisinde olduğumuz topluluk veya gruptaki tek bir kişinin esenliği, hepimizi etkiler. Özellikle aktivizm yürüten gruplar içerisinde grup dinamiği kolektif esenlik ile derinden ilişkilidir (University of York, 2017).

Bireysel ve Kolektif Esenlik

Neo-liberal politikalar ve kapitalist ekonomi, bizleri yalnızlaştırmaya ve daha çok bireyci olmaya iter. Bu yöndeki bir itiş, aslında bizim esenliğe dair yaklaşımımızı da etkilemektedir (Ulex Project, 2017). Özellikle aktivizm yürüten kişiler kendi içlerinde esenliğe dair bir değerlendirme yaparken, çözümleri daha çok kendilerinde aradıkları, kaynaklar için ise öz kaynakların yeterliliğinin incelediği bir gerçekliğe çıkabilirler (Nah A. M., 2021). Bu denklemdeki ilginç olgu ise, kolektif mücadele yürütürken iyilik hallerimizi olumsuz etkileyen faktörlere bireysel bir yerden çözüm arıyor oluşumuzdur.

Esenliğimize dair çalışırken, bireysel esenlik çalışmasının kolektif esenlik çalışmasının temeli olduğunu ve kolektif esenliğe giden yolda kendi özümüzü içerisinde bulunduğumuz grubun bir üyesi olarak gördüğümüz bir öz bakım başlangıç olabilir (Amnesty International, 2021). Bu başlangıcı yaparken de içerisinde olduğumuz grubun tarihini, travmalarını ve bileşenleri iyi analiz etmek, bizi neo-liberal bakışın getirdiği 'bireye yüklü esenlik' algısından özgürleştirip, kolektif esenliğe dair düşüncelere alan açabilir. Bu tarz bir özgürleşme, kendimize kar odaklı baktığımız bir esenlik değerlendirmesi yapmamızın önüne geçmektedir (Davies, 2015). Bu noktada özellikle ABD'de hak arayışı içerisinde olan siyah insanların deneyimlerinden gelen bir yöntem olan radikal iyileşme kavramı, lubunyalılar için de esenlik ve dayanıklılık noktasında bize ilham verebilir.

Genellikle radikal iyileşme; ezilen veya baskılanan bir ırksal veya etnik gruba mensubiyetimiz nedeniyle oluşan yaralar olan kimlik temelli "yaralar" ile

bütünleşmeyi kapsar. Bu yaralar ailemizden gelebileceği gibi çalınmış topraklar, köleleştirme, sömürgeleştirme, toplama kampları veya kolektif hafızanın yok edilmesi ile ilgili olabilir. Radikal iyileşme bu yaraları iyileştirebilmek için, yaralara neden olan baskıcı koşullara meydan okumanın ve değiştirmenin önemli olduğunu vurgular (Comas-Diaz, 2007). En temelinde radikal iyileşme; onurlu ve saygılı bir yaşam sürmeyi teşvik eden kişisel ve toplu eylemleri içerir (Neville, ve diğerleri, 2019). Özellikle siyah queerlerin ABD örneğindeki deneyimleri, radikal iyileşmenin grup esenliğini olumlu yönde etkilediği ve kişiler arası iletişimi ve dayanışmayı arttırdığını göstermektedir (McNeil-Young,, ve diğerleri, 2021). Queer ve beyaz olmayan üniversite öğrencileri arasında yapılan bir başka çalışmada ise, kesişimsel kimliklerin radikal iyileşmeden yola çıkarak oluşturdukları güvenli alanların, stres ve travmalarla baş etmek adına değerli bir alan açtığı ve bireylerin esenliğinin olumlu yönde etkilendiği ortaya çıkmıştır (Vaccaro & Mena, 2011).

“Radikal iyileşme, bireylerin güçlü yanlarını temel alır ve topluluklarının dayanıklılık ve esenliği destekleyen genel ve kültüre özgü uygulamalarına dahil ederek travmanın temel nedenlerini ele alan stratejileri içerir. Bu tür stratejiler, topluluk iyileştirme çevrelerini, nesiller arası hikaye anlatımını ve savunuculuk çalışmalarını içerebilir” (Neville, ve diğerleri, 2019)

Radikal iyileşme kavramını lubunyalar özelinde düşündüğümüzde; kendi tarihsel travmalarımızı fark etmek, kolektif hafızamız üzerine düşünmek, kendi esenliğimiz ve birbirimizin esenliğinden sorumlu olmak ve yaralarımızı birlikte sarmak, dayanıklılığımızı arttıran ve bizi güçlendiren bir deneyim olabilir.

Sonuç

Esenlik kavramının dinamikliği, kapsadığı boyutları ve esenliği olumsuz etkileyen iç ve dış faktörler düşünüldüğünde, lubunyaların esenliğinin olumlu yönde değişimi için çeşitli müdahaleler gerektiği görülmektedir. Kişisel ve kolektif olarak tasarlanması gereken bu müdahaleler; öz bakımdan yola çıkarak, grup içerisinde birbirimizin esenliği üzerine de düşündüğümüz bir iyileşme sürecine imkân sağlayabilir. Bu sürecin kendisi bir esenlik çalışması olduğu gibi, sonunda varılan noktada halen hayatın da değişiyor olması dayanıklılığımızı da olumlu yönde etkileyecektir. Özellikle aktivizm yürütürken yaşadığımız sorunları bireysel bir yerden ele almak yerine, grup içerisinde paylaştığımız bir alan da açarak değerlendirmek esenliğimizi arttıran bir çalışma olabilir. Bu noktada benzer şekilde örgütsel olarak da bu konularda daha fazla çalışma yapmak hepimizi güçlendirecektir.

LGBTİ+'lar olarak her birimizin benzersiz deneyimleri ve farklı esenlik ihtiyaçları vardır. Bunu göz ardı etmeden, içerisinde yaşadığımız toplumun dayattığı normlardan kendimizi özgürleştirdiğimiz bir yerde buluşarak, öz-bakımdan başlayarak kolektife vardığımız radikal bir iyileşme sürecini başlatmak hepimize iyi gelen bir esenlik çalışmasını mümkün kılabilir.

**Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

Kaynakça

Dodge, R., Daly, A. P., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2(3), 222-235.

CDC: Centers for Disease Control and Prevention (2018). Well-Being Concepts. F. Andrews, & S. Withey içinde, *Social indicators of well-being*. New York: Plenum Press.

Banceviča, M., & Gataūlinas, A. (2014). Subjective Health and Subjective Well-Being (The Case of EU Countries). *Advances in Applied Sociology*, 4(9), 212-223.

Uymaz, P. (2021). Kontrollü Sosyal Hayatın Esenlik Algısına Etkisi: 3 Yıllık Öğrenci İzlenimi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(2), 925-939.

Carter, S., & Cecily, A. (2019). *Theoretical Conceptualisations of Wellbeing*. 10 2021 tarihinde University of Southern Queensland: Wellbeing in Educational Concepts: <https://usq.pressbooks.pub/wellbeingineducationalcontexts/chapter/theoretical-conceptualisations-of-wellbeing/> adresinden alındı

Roberts, L., & Christens, B. (2021). Pathways to Well-being among LGBT adults: Sociopolitical Involvement, Family Support, Outness, and Community Connectedness with Race/Ethnicity as a Moderator. *American Journal of Community Psychology*(Special Section: Engage for Equity: Advancing the

Fields of Community-based Participatory Research and Community-engaged Research in Community Psychology and the Social Sciences), 405-418.

Rainbow Health Ontario, & CMHA Ontario. (2021). *Lesbian, Gay, Bisexual, Trans & Queer identified People and Mental Health*. Canadian Mental Health Association: <https://ontario.cmha.ca/documents/lesbian-gay-bisexual-trans-queer-identified-people-and-mental-health/> adresinden alındı

Bower, K., Lewis, D., Anneliese , A., & Bermúdez , J. (2021). Narratives of Generativity and Resilience among LGBT Older Adults: Leaving Positive Legacies despite Social Stigma and Collective Trauma. *Journal of Homosexuality*, 230-251.

Rainbow Health Victoria. (2021). *Research Matters: Trans and gender diverse health and wellbeing*. <https://www.rainbowhealthvic.org.au/media/pages/research-resources/research-matters-trans-and-gender-diverse-health-and-wellbeing/80199998-1620985996/research-matters-trans-and-gender-diverse-health-and-wellbeing.pdf> adresinden alındı

Rainbow Health Victoria. (2021). *Research Matters: Bisexuality, health and wellbeing*. <https://www.rainbowhealthvic.org.au/media/pages/research-resources/research-matters-bisexual-health-wellbeing/2357976875-1631079965/bisexuality-health-wellbeing.pdf> adresinden alındı

Güzel, D., & Dikmen, K. (2020). *HIV ile Yaşayan Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, İnterseks ve Artıların İnsan Hakları Raporu*. Ankara: 17 Mayıs Derneği ve Kaos GL.

Öz, Y. (2020). *Yaşlı LGBTİ+'lar: Dünyada ve Türkiyede Durum*. Ankara: 17 Mayıs Derneği.

Kaos GL. (2019). *LGBTİ'nin İ'si: İnterseksler Vardır!* Ankara.

Mayuk, N. (2020). *Lubunyalar için Dayanıklılık Geliştirme Rehberi*. <https://linktr.ee/guclenme.pratikleri>.

Bacon, N., & Mguni, N. (2012, 09). *The wellbeing and resilience paradox*. The Young Foundation: <https://www.youngfoundation.org/publications/the-wellbeing-and-resilience-paradox/> adresinden alındı

Nah, A. M. (2021). Navigating mental and emotional wellbeing in risky forms of human rights activism. *Social Movement Studies*, 20-35.

Yılmaz, B. (2019). *İnsan Hakları Savunucularında Travma ve Başačkıkma*. Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu (IHOP).

Amnesty International Australia. (2020). *Sustainable Activism&Self Care-Level 2: Fundamental activist skills*. Amnesty International Australia: <https://www.amnesty.org.au/self-care-well-being/> adresinden alındı

University of York. (2017, 03 16). *Policy Brief on ‘Wellbeing, Risk, and Human Rights Practice’*. Centre for Applied Human Rights: <https://www.york.ac.uk/cahr/news/news-2017/wellbeing-policy-brief/> adresinden alındı

Ulex Project. (2017). *Sustainable Activism Regenerative Organising : Integral Activist Training*. Ulex Project : A Ulex Resource: <https://ulexproject.org/wp-content/uploads/2017/02/sustainable-activism-ulex-signature-trainings.pdf> adresinden alındı

Amnesty International. (2021). *Staying Resilient While Trying to Save the World (Volume 2): A Well-Being Workbook for Youth Activists* . Amnesty International. Staying Resilient While Trying to Save the World (Volume 2): A Well-Being Workbook for Youth Activists . adresinden alındı

Davies, W. (2015). Spirits of neoliberalism: ‘Competitiveness’ and ‘wellbeing’ indicators as rival orders of worth. *Cambridge Studies in Law and Society*(he World of Indicators: The Making of Governmental Knowledge through Quantification), 2015.

Comas-Diaz, L. (2007). Ethnopolitical psychology: Healing and transformation. *Advancing social justice through clinical practice*, 91-118.

Neville, H., Adames, H., Chavez-Deñas, N., Chen, G., French, B., Lewis, J., & Mosley, D. (2019, 03 05). *The Psychology of Radical Healing*. The Psychology of Radical Healing Collective: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/healing-through-social-justice/201903/the-psychology-radical-healing> adresinden alındı

McNeil-Young,, V., Bridges, B., Adam, S., Mosley, D., Colson, A., Crowley, M., & Lee, L. (2021). Toward radical healing: A qualitative metasynthesis exploring oppression and liberation among Black queer people. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 292–313.

Vaccaro, A., & Mena, J. A. (2011). It’s Not Burnout, It’s More: Queer College Activists of Color and Mental Health. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 339-367.

LGBT ERGENE KAPSAYICI VE OLUMLAYICI RUH SAĞLIĞI YAKLAŞIMI

Dr. Zeynep Tüzün

Ergenlik fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal olarak hızlı değişimlerin yaşandığı, ayrışma-bireyselleşme süreci ile bağımsızlığın, kimlik duygusunun ve sosyal üretkenliğin kazanıldığı bir dönemdir. Aynı zamanda insan gelişim dönemleri içerisinde toplumsal etkilerin birey için en fazla önem taşıdığı evre olarak da değerlendirilmektedir.

Ergenlikte hızlı değişikliklere ek olarak duygusal ve cinsel değişimler de yaşanır. Ergenin kendi kimliğine cinselliği dahil etme sürecinin parçaları cinsel keşif, araştırma ve deneyimleme olarak belirtilmektedir (1). Cinsel yönelim bireyin diğer kişilere yönelik cinsel istek, davranış ve duygusal bağlanma örüntülerini kapsamaktadır ve ergenlik öncesi ya da erken ergenlikte ortaya çıkar. Ergenler tamamen belirli bir cinsiyete ya da birden fazlasına devamlılık halinde çeşitli derecelerle yönelebilirler. Heteroseksüel olarak tanımlama karşı cinsiyete, eşcinsel olarak tanımlama kendi cinsiyetlerindeki kişilere ve biseksüel olma her iki cinsiyete yönelimi içermektedir. Eşcinsel erkekler gey, kadınlar ise lezbiyen olarak adlandırılır. Aslında cinsellik niteliği gereği bu basit tanımlamalardan daha karmaşıktır. Bazı gençler bu tanımlamalara ve terimlere uymadıklarını belirterek başka terimler kullanabilirler (2). Cinsiyet kimliği ise kişinin kendini hangi cinsiyetten hissettiğini tanımlaması ve ifade etmesidir. Cinsiyet kimliği farkındalığı erken çocukluk döneminde gelişir. Bazı çocukların doğumda tayin edilen cinsiyet ve cinsiyet kimliklerinin birbiri ile örtüşmemekte olduğu, farklı cinsiyette kendilerini hissettiklerini beyan ettikleri ve bu durumun ergenlikle birlikte devam ettiği gözlenmektedir. Bazı ergenlerde puberte ile ortaya çıkan ikincil cinsiyet özellikleri sırasında ve sonrasında cinsiyetinden hoşnutsuzluk belirtileri gösterirler. Cinsiyetinden hoşnutsuzluk kişinin doğumda tayin edilen cinsiyeti ve cinsiyet kimliği arasındaki belirgin uyuşmazlıktan dolayı yaşanan rahatsızlık olarak tanımlanmaktadır (3). Gey, lezbiyen, biseksüel ve trans olarak kendilerini tanımlayan

ergenler diğer tüm ergenlerle aynı sağlık ve gelişimsel ihtiyaçlara sahiplerdir ve cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri insan cinsel çeşitliliğinin bir parçasıdır.

Birçok LGBT ergen fiziksel ve ruhsal açıdan dayanıklı olmasına rağmen, ruh sağlığı hizmeti sunanların farkında olması gereken aile, okul, arkadaş ilişkilerinde ve sağlık alanında birçok eşitsizlikle karşılaşmaları sonucunda incinebilir bir grup haline gelebilirler. İçinde yaşadıkları toplumun, çevrenin, aile ve akranların bu çeşitliliğe bakışı ve tepkileri ile ilişkili olarak farklı gelişimsel zorluklarla karşılaşabildikleri ve ek fiziksel ve ruh sağlığı desteklerine ihtiyaç duydukları bilinmektedir (1). Bazı ergenler cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği keşfi ve farkındalığı sırasında bocalama yaşayabilir. Ergen kendini garip, yabancı, yalnız, kaygılı ve sıkıntılı hissedebilir. Cinsellik sınırlanabilir, basılabılır ve bazen de tam tersi olduğuna yönelik cinsel ilişki deneyimleri görülebilir. Ergenliğin diğer gelişimsel konularından; ayrışma bireyselleşme, akranlarla sosyalleşme, geleceğe hazırlanma, sosyal beceri, kendine güven gibi kimliği oluşturma konularından uzaklaşabilir. Dışlanacağı, seilmeyeceği, mesleği olamayacağı gibi düşünceler belirtebilir. Bununla birlikte kimliği hoş görme, açılma, kabul aşamaları da ergenlik döneminde görülebilir. Ergenler kendi içlerinde yaşadıkları bu bocalamaların yanı sıra, cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikleri nedeniyle ötekileştirme ve ayrımcılığa uğramakta, aile ve okul çevrelerinde akran ve erişkinler tarafından baskı görebilmekte, akran zorbalığı, sosyal yalıtılmışlık, sözel ve/ya fiziksel şiddete ve istismara maruz kalabilmektedirler. Çevrenin bu konudaki olumsuz yaklaşımı sağlıklı bir benlik değerine sahip olmalarını engelleyebilmektedir. Farklılıkların olumsuz değerlendirildiğini bilen ve deneyimleyen ergenler kendilerini sevmez, eleştirir, yok sayar ve bu olumsuz değerleri içselleştirebilirler. Bu zorlukların ruhsal bozukluklara yol açacağı tahmin edilebilir. Önemli çalışmalara bakıldığında LGBT ergenlerde duygu durum bozuklukları, kendine zarar verme davranışları, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, intihar girişimi ve madde kullanımı oranlarının yüksek olduğu aktarılmaktadır (4). Dolayısıyla bu gruptaki ergenlere sağlanacak ruh sağlığı hizmetlerinde bu alanda klinik olarak yetkin, cinsel yönelim danışmanlığı ve cinsiyet hoşnutsuzluğu yaklaşımındaki güncel gelişmeleri takip eden merkezlerin varlığı oldukça önem taşımaktadır.

Ergen yaş grubunu izleyen ruh sağlığı çalışanları olarak karşımıza gelen ergen cinsiyet kimliği, cinsel yönelimi konusunda net olabilir ve beyan edebilir, araştırma ve keşfetme aşamasında olabilir ve bu süreçle yönelik bazı sorularla gelebilir, sorguluyor olabilir ve endişelerini, zorluklarını konuşmak ihtiyacı hissedebilir. Kendi isteği ile gelebileceği gibi, aile, okul ya da başka

bir sağlık profesyoneli tarafından toplumsal cinsiyet normlarına uymama nedeniyle yönlendirilmiş ve hatta zorla getirilmiş olabilir. Ruh sağlığı hizmeti sunanların yapması gereken bu farklı aşamaların herhangi birindeki ergenin kendini ifadesini, beyanını, sorularını, sorgulamasını, endişelerini kısaca ergeni bütün olarak kapsayan ve olumlayan bir yaklaşım göstermektir (4). Olumlayıcı yaklaşım LGBT olmayı bir patoloji olarak değil insan çeşitliliği ile ilgili bir durum olarak görmeyi ve bireyin kendisini kabule dayanan, kendini olumlu görmesinin yolunu açabilecek bir süreci sağlamayı amaçlamaktadır. Cinsiyetinden hoşnutsuzluk yaşıyan ergenlerde bu yaklaşıma ait tanım herhangi bir fiziksel müdahale yapılmadan önce kapsamlı bir psikolojik değerlendirme yapmayı içerecek şekilde genişletilmiştir (5). Kapsayıcı ve olumlayıcı yaklaşım çerçevesinde başvuran ergenlerle kendi içlerindeki sorunları, yaşıamdaki zorlukları ve kendilerini çevreye ifade etme ve açılmayla ilgili konuşmak istedikleri konular ele alınır. Aynı zamanda ergenin yönelim ve kimliği ile ilgili sorgulaması devam ediyorsa bu keşfe destek vermeyi, olumlu kendilik kimliği ve dayanıklılık geliştirmesine yardımcı olmayı, ihtiyaçlarına yönelik destekleyici bir tutum göstermeyi ve hissettiği şekilde yaşamasının olumlanmasını kapsamaktadır. Ergenin düşünceleri, sorgulamaları, korkuları, deneyimleri her ne olursa olsun görüşmeye geldiği kişi tarafından kabul edileceğini bilmesi ve istediği soruları suçluluk duymadan sorabilmesine olanak tanınması önemlidir. Kapsayıcı ve olumlayıcı yaklaşım sağlık hizmetinin verildiği merkez işleyişinde de eleştirel olmayan açık iletişimi, gençler ve aileleri ile olumlu ilişki kuran bir sağlık hizmeti sunulmasını içermektedir. Bekleme salonunda ve/ya görüşme odalarında cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, destek grupları ve toplum kaynaklarıyla ilgili yazılı materyaller ve gökkuşağı temalı görseller bu konuların konuşulmasına açık olunduğunun bir işareti olacaktır (4). LGBT genç dostu servislerin temelindeki sağlık hizmeti prensipleri bu ergenlerle çalışma deneyimine sahip olan profesyonellerin varlığı, kolayca ulaşılır olması, kabul ediciliği ve eşitlik/hakkaniyet ilkelerine sahip olması olarak belirlenmiştir (3). Yetkinlik, kabul ve saygı duyma, etkili iletişim becerileri, mahremiyet ve gizliliğe dikkat etmek yüksek kalite bakım vermenin temelleridir. Yaşıyan zorluklar ve çelişkileri yargılanmadığı bir ortamda ifade eden ergen kendini daha kabullenilmiş hisseder. Ergenin sakladığı ve utandırıldığı özelliklerine, içtenlik ve tutarlılıkla kabul ve empati gösterilmesi kendi başına terapötik bir değer taşır. Dolayısıyla ruh sağlığı hizmeti verenlerin, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği kapsamında yapılan başvuruları güncel bilimsel bilgiler ışığında ve insan haklarına saygılı olarak ele almaları, bu çeşitliliğin tedavi gerektiren bir ruh sağlığı bozukluğu olarak değerlendirilmediğini açıklamaları ve onarım ya da dönüştürme girişimlerinin kişiye zarar verebileceğini açık olarak belirtilmelidirler. Güncel bilimsel

veriler ışığında hazırlanan yararlanılacak kaynaklar, farklı disiplinler arasındaki işbirliğini de gözeten yapıda, belli meslek gruplarının klinik uygulama kılavuzlarıdır. Bunların başında Amerikan Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Akademisi (AACAP) (6), Türkçeye de çevrilmiş olan Amerikan Psikologlar Birliği (APA) (7,8), Dünya Transgender Sağlığı Profesyonelleri Birliği (WPATH) Bakım Standartlarının 7. versiyonu (9) ve Endokrin Derneği'nin (10) kılavuzları gelmektedir. İçerikleri sosyal, psikolojik, hormonal, psikiyatrik ve diğer bütün müdahale alanlarına ait önemli konuları kapsamaktadır.

LGBT ergenin değerlendirmesinde genellikle tüm ergenler için önerilen yaşa uygun öykü alma, muayene etme, genel psikolojik işlevsellik durumunun ayrıntılı incelenmesi bulunmalı ve başvuru nedeni ile ihtiyacı kapsayan destek, yönlendirme ve rehberlik sağlanmalıdır. Olumlayıcı yaklaşım her vakayı kendine özgü şekilde, cinsel yönelimi ve cinsiyet kimliği, aile dinamikleri, geniş çaplı psikolojik durumuna yönelik dikkatli bir değerlendirme ve incelemeyi içerir. Ergenin cinsiyet kavramına yönelik bilgi düzeyi ve içsel kavramsallaştırmaları, cinsiyet kimliği ve ifadesinin gelişim aşamaları, aile/okul/arkadaş ortamlarındaki ilişkilerinin niteliği, psikolojik sağlamlılık, baş etme becerileri, sosyal destek sistemleri ve geleceğe yönelik beklentileri bu değerlendirmede bulunmaktadır. Bu kapsamda akran zorbalığı, aile reddi, içselleştirilmiş homofobi ve transfobi ve istismar riskleri sorgulanmalıdır. Bununla birlikte LGBT ergenlerin sağlığına özgü potansiyel medikal ve psikososyal tehditlere yönelik uygun şekilde tarama (özellikle depresyon, intihar eğilimi, anksiyete ve kendine zarar verme değerlendirmesi) yapılmalı ve sonucunda gerekirse uygun yönlendirme süreçleri başlatılmalıdır. Ergenle olan görüşmede ailesinin duruma yönelik bilgi düzeyi ve tepkileri ve ebeveyn tutumları da değerlendirilir. Ergeni içinde yaşadığı okul ve aile sisteminden bağımsız düşünmek uygun olmayacağı için değerlendirme ve izlem süreçlerinde ev ve okul yaşantısına yönelik planlamaların yapılması da gündeme gelmelidir. Aile görüşmeleri içeriğinde de ebeveynlerin cinsiyet kimliğine yönelik bilgileri ebeveynlerin anlama, kabullenme, bilgilenme, risklerin ele alınması, bireysel ya da aile desteği ihtiyaçları ve ergen ebeveyn ilişkisinin yapısı gibi konular değerlendirilmektedir. Trans ergenlerde cinsiyet tanımlama ve ifade öyküsü almak, devam eden kimlik keşfi ve gelişimini izlemek önemlidir. Trans ergen ve aileleri cinsiyetinden hoşnutsuzluğa güncel yaklaşımlar kapsamında cinsiyet rolü ve mevcut medikal müdahaleler hakkında bilgilendirilmeli ve desteklenmelidir. İzlem sürecinde ise ergen ve ailesinin almak istedikleri yardım ve beklentilerine göre bir süreç planlanmalıdır. Bu izlem süreci ergene ve ihtiyaçlarına özgü olarak düzenlenir. Ergene kapsayıcı ve olumlayıcı bakış açısı ile eşlik edilmesi, ergenin kendini tanıması, tanımlaması ve olumlu

kabulü açısından ihtiyaç duyduğu bilgilerin sağlanması önemlidir. Geleceğe ilişkin beklentileri, endişeleri ve hedeflerinin ne olduğu izlem süreci aşamalarında konuşulan konulardır (2-8). İzlem süreci herhangi bir psikososyal zorlukla ilişkili sıkıntıyı azaltmak amacıyla cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim konularında eğitimli bir profesyonel ile psikoterapiyi içerebilir. Bu terapi süreci kimlik keşfi ve gelişimini, açılma sürecini ve uygun stratejileri, baş etme becerilerini güçlendirmeyi ve desteklemeyi içerebileceği gibi ergen ve ailenin yaşadıkları belirsizlik ve kaygıyı yönetmelerine yardım da edebilir. Ruh sağlığı hizmeti kapsamında aile üyelerini bilgilendirmek ve desteklemenin yanı sıra cinsiyet çeşitliliği konusunda benzer diğerleri ile bağlantı kurmak için uygun kaynaklara yönlendirilmeleri (listag.org , galader.org) kapsayıcı ve olumlayıcı yaklaşımın bir diğer önemli unsurudur.

Sonuç olarak LGBT ergene kapsayıcı ve olumlayıcı ruh sağlığı yaklaşımı; alandaki araştırmaları ve güncellenen kılavuzları takip eden, izlenen ergen ve ailesinin ihtiyaçlarına göre en uygun bakımı özenli ve dikkatli sağlayan, varsayımda ya da eleştiride bulunmadan cinsiyet ifadesi keşfine zaman, önem ve izin veren, ergenin kendini tanıma, anlama ve kimlik bütünlüğünü sağlaması açısından destek olan bir süreci içermelidir.

* Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.

Kaynaklar

1. Richards MJ, Kaplan DW, Sass AE. Adolescence. In: Hay, Jr WW, Levin M, Deterding RR, Abzug MJ. (eds). Current Diagnosis & Treatment: Pediatrics, 25e Eds. McGraw Hill. 2018.
2. Adelson SA, Schuster MA. Gey, Lesbian and Bisexual Adolescents. In: Kliegman R. Nelson .(eds).Textbook of Pediatrics. Edition 21. Philadelphia, PA: Elsevier, 2020.
3. Bockting WO. Gender and Sexual Identity In: Kliegman R. Nelson .(eds). Textbook of Pediatrics. Edition 21. Philadelphia, PA: Elsevier, 2020.
4. Hadland SE, Yehia BR, Makadon HJ. Caring for LGBTQ youth in inclusive nad affirmative environments. *Pediatr Clin North Am.* 2016 December; 63 (6): 955-969.
5. Edwards-Leeper L, Leibowitz S, Sangganjanavanich VF. Affirmative practice with transgender and gner nonconforming youth: expanding the model. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2016; 3(2): 165-172.
6. Adelson SL. Practice parameters on gay, lesbian, or bisexual sexual orientation, gender nonconformity, and gender discordance in children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 2012; 51: 957-974.
7. American Psychological Association. Guidelines for Psychological Practice with Transgender and Gender Nonconforming People. 2015. <http://www.apa.org/practice/guidelines/transgender.pdf>
8. Transgender ve Toplumsal Cinsiyete Uymayan Kişilerle Psikolojik Uygulamalar Kılavuzu. Çeviri: Başar K, Karakuş V, Bayındır T. 2017.
9. Coleman E et al. Standards of care for the health of transsexual, transgender and gender non-conforming people, version 7. *International Journal of Homosexuality*, 2011; 59: 165-232.
10. Hembree WC et al. Endocrine treatment of transsexual persons: An Endocrine Society clinical practice guideline. *The Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, 2009; 94: 3132-3154.

İTERSEKS VE AİLESİNE YAŞAM BOYU RUH SAĞLIĞI DESTEĞİ

Doç. Dr. Koray Başar

Cinsiyet gelişimi geniş bir çeşitliliğe imkân tanıyan çok aşamalı bir süreçtir. Beden yapılarının ortak bir kaynaktan kişiye özgü şekilde farklılaşmasını düzenleyen çok sayıda etken, hem doğum öncesinde hem de sonrasında rol oynayarak bu genişlikte bir çeşitliliğe neden olur. Cinsiyet tek karşılığı olan bir kavram, tek boyutu olan, sadece üremeyle ilişkili bir yapı olarak kabul edildiğinde, doğduğunda kişinin cinsiyeti üreme organlarına bakılarak tayin edilir. Kişinin hangi cinse ait olduğu da üremeyle sonuçlanacak kadın/erkek ikiliği içinde tanımlanır. Yasal olarak bu cinsiyet belgelere işlenir, ebeveyne “çocuğunuzun cinsiyeti budur” denilir. Bu yaklaşımla bile bedenin cinsiyetle ilişkilendirilen tek yapısı üreme organları değildir. Ergenlikle birlikte salverilen hormonlarla ikincil bedensel özellikler kazanılır. Cinsiyet ikili gruplar halinde değerlendirip arada bulunan farklara göre bazı bedensel özelliklerin erkeklere, bazılarının kadınlara özgü olduğu söylenir. Oysa ne üremeyle ilgili organlar, ne de ergenlikle gelişen bedensel özellikler bu ikiliğe kesin bir şekilde uyarlar. Aksine bütün bu özellikler kişiler arasında geniş bir çeşitlilik gösterirler. Dahası cinsiyetle ilişkilendirilen herhangi bir bedensel özellik, diğer bedensel özellikler için de mutlak belirleyici değildir. Örneğin bir insanın bedensel kılınması bir cinsiyetle ilişkilendirilirken, sesi başka bir cinsiyetle ilişkilendirilen yönde gelişebilir; üreme organları kişinin kromozomlarına bakarak beklenen cinsiyet yönünde gelişmeyebilir. Dolayısıyla, cinsiyet gelişimi ile ilgili çeşitliliğin izlerini her bedende takip etmek mümkündür.

Bedenin cinsiyetle ilişkilendirilen özellikleriyle, bireyde bir arada gelişmeleriyle ilgili bu çeşitliliğe rağmen, doğduğunda kişinin sahip olduğu cinsiyetle ilişkilendirilen bedensel özellikler, tıbbın kural kabul ettiği kadın/erkek ikiliğinden birine tam olarak uygun olmadığında geleneksel tıp bunu bir sorun olarak görür. Eskiden tıpta bu durumda kişiler için, antik zamanlardan beri kullanılan “hermafrodit” terimi kullanılıyordu. Geçtiğimiz yirmi yıl içinde

hermafrodit terimi yerini “cinsiyet gelişim bozukluğu” tanısına bıraktı. Halen kayıtlarda, araştırmalarda kullanılan tanı bu olsa da durumu hastalıkla eşleştirdiği için kullanılması çok tercih edilmiyor. Maalesef Dünya Sağlık Örgütünün önümüzdeki günlerde uygulamaya geçecek tanısız sınıflandırma sisteminde de (ICD 11) bu kategori korundu. Bu kişilerin kendileri için sıklıkla tercih ettikleri tanımlama olan “interseks” yaygın olarak kullanılıyor; bunun yanı sıra cinsiyet gelişiminde çeşitliliğe vurgu yapılmasına özen gösteriliyor.

Cinsiyetle ilişkilendirilen bedensel özelliklerin gelişimiyle ilgili eskiye göre çok fazla bilgimiz varsa da, bu sürecin her adımı, rol oynayan her etken belirlenmiş değil. Bazen doğumda cinsiyet tayininde güçlük yaşandığında, bazen yaşamın daha sonraki dönemlerinde bedensel özelliklerin bir cinsiyet yönünde tutarlılık göstermediği anlaşıldığında bu durum açığa çıkıyor. Cinsiyetle ilgili özelliklerin gelişim sürecinin bazı adımlarında yaşanan farklılıkların cinsiyet tayininin ötesinde sağlıkla ilgili önemli olabilecek sonuçları olabilmekte ve bazen müdahale gerekmektedir. Ancak bedensel özellikler açısından doğumda veya daha sonra ikili cinsiyet doğrultusundan her türlü sapmayı “hastalık” ya da “bozukluk” olarak yaftalamak doğru değildir. İnterseks olma durumunu bozukluk olarak kabul etmenin işaret ettiği, bunun cinsiyetle ilgili temel bir bozukluk olduğudur. Oysa böyle olmak zorunda değildir. Onlarca farklı nedenle ilişkilendirilen çok sayıda interseks durum vardır. Cinsiyetle ilgili tüm bu özellikler iki kategoriden birine sığmadığında bu her şekilde bireysel ya da sosyal yaşamında kişiyi sıkıntıya sokup önem verdiği alanlarda işlevselliğini bozmayabilir. Tüm interseks durumların bozukluk kabul edilmesi, bu özelliklerin sadece bedenle ilgili değil, cinsiyetin kişisel, toplumsal yönüyle, cinsellikle ilişkili olduğu, bunlarla ilgili kişinin ruhsal yapısının, bireysel, sosyal işlevlerinin bozuk olduğu, olacağı ön kabulüyle ilişkilidir. Oysa cinsiyet kimliğini, cinsiyet ifadesini, cinsel yönelimi belirleyenin bedensel özellikler olmadığını artık biliyoruz. Dahası cinsiyetin bedensel herhangi bir yönüyle ilgili çeşitliliğin neresinde olduğu kişinin ruhsal yapısının diğer öğelerini de belirlememektedir.

Kendisi bir bozukluk olmasa da cinsiyetle ilgili tüm özelliklerin ikilikler halinde düşünülmesi, herhangi bir yönüyle bundan saptığında kişinin bir bütün olarak aykırı kabul edilmesi nedeniyle interseksler toplumda damgalanmaya ve ayrımcılığa maruz kalırlar. Damgalanma ve ayrımcılık bazen kişi kendisi durumun farkında değilken, çok küçük yaşta başlayabilir. Cinsel kimlikle ilgili ayrımcılığa maruz kalan tüm gruplarda olduğu gibi kişinin kendisinin yakın çevresinde gördüklerinden, çevresi ve ailesinin beklentisinden farklı olduğunu ayırt etmesiyle bu damgalanma içselleştirilebilir. Özellikle de ben-

zer deneyimi olan diğer kişilerle temas kurulamadığında, durumla ilgili yeterli bilgi olmadığında içselleştirilerek benimsenen olumsuz yargılar kişinin benlik değeri ve birçok ruhsal özelliğini olumsuz etkileyebilir. İkili ilişkilerde deneyimlenen ayrımcılık ise bazen aile, bazen de sağlık çalışanları eliyle yoğun bir şekilde hissettirilir. Ergen ve erişkin dönemde sosyal çevre ve ikili ilişkilerde, farklı toplumsal bağlamlarda maruz kalınan ayrımcılık, sözlü ve fiziksel şiddet açısından interseksler diğer cinsel kimlik gruplarından da kötü durumdadır. Kimlikle ilişkili yaşanan bu süregelen damgalanma ve ayrımcılığın sağlığa etkilerinin birçok durumda bedensel özelliklerin ötesinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla her yaşta interseks ve ailesine hizmet veren sağlık çalışanının damgalanmanın olası etkilerini dikkate alması, kişiyi ve aileyi ayrımcılık ve etkileri karşısında güçlendirmeyi hedeflemesi gereklidir.

Tıp ne yapardı, artık ne yapıyor?

İnterseks olmayla ilişkili tıbbi durumlar çok çeşitli oldukları için tek bir tıbbi yaklaşımdan bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte interseks durumlara tıbbi yaklaşımın genel ilkeleri zaman içinde önemli ölçüde değişim göstermiştir. Ancak halen izlerini gördüğümüz yaklaşım, ikili cinsiyet yaklaşımını benimsemiş tıbbın, bunun dışında tüm bedensel özellikleri, çoğu zaman kişinin gıyabında sorun kabul etmesi ve ikiliğe uydurmaya çalışmasıdır. Kişiye cerrahi girişimler ve hormon tedavileriyle bir cinsiyete uygun yönde yapı, belki de işlev kazandırmak mümkün olabilmektedir. Geleneksel olarak bu girişimleri mümkün olan en erken dönemde uygulamanın kişinin iyiliğine hizmet ettiği varsayılmıştır. Müdahale için acele edilmesinde cinsel kimlik gelişimiyle ilgili artık geçerli olmayan eski kabullerinin -bedensel özelliklerin ve ailenin yetiştirme biçiminin kişinin cinsiyet kimliği, ifadesi ve cinsel yöneliminin belirlenmesi ve gelişimi üzerinde temel belirleyiciler olduğu yanılması- etkisi olmuştur. Özellikle yaşamın erken döneminde yapılan girişimlerde, belirsizlik nedeniyle ruhsal olarak zorlanan, açıkça bir kriz hali yaşayan ailenin bu yönde ısrarının da etkisi olabilmektedir.

Böylesi erken girişimlerle ilgili önemli bir sorun kişinin ve çoğu durumda aile üyelerinin tıbbi durum, uygulama seçenekleri ve sonuçları konusunda yeterince bilgilendirilmemesi, çoğu durumda kişinin olurunun alınmamış olmasıdır. Maalesef çoğu durumda ailelerden çocuklarından kendisiyle ilgili bilgiyi gizlemeleri de istenmekte ya da ailenin talebi bu yönde olmaktadır. “Düzeltici” yaklaşımın beklenen amaca hizmet etmediği, ister cerrahi, ister hormon tedavileriyle, belirli bir cinsiyet tayini ve o yönde yetiştirmeye kişilerin yaşadığı güçlüğün ortadan kalkmadığı yıllar içinde görülmüştür. Dahası

sıklıkla hayatın erken döneminde yapılan bu girişimler dizisinin ciddi anlamda travmatize edici etkileri olabilmektedir. Yapılan işlemler yanlış olmasa bile kendilerinin düzeltilmesi gerektiği mesajı, kendileriyle ilgili bu durumu gizli tutmalarının gerekliliğinde ısrar, yaşadıkları öğrenilirse başkaları tarafından kabul görmeyeceğine ilişkin aile ve hekimlerin sözbirliği içinde olması, kişilerde damgalanma ve ayrımcılığa karşı dayanıklılık geliştirmemekte, aksine kişinin bunları içselleştirmesini pekiştirmektedir. Bedensel özellikleri cinsiyete yapısal olarak uydurmak için yapılan kimi işlemlerin ileride cinsel zevk ve uyarılma ile ilgili olumsuz etkileri de olabilmektedir.

Son dönemde ikili cinsiyeti benimsemiş tıbbın ya da ailenin endişeleri yerine interseks bireyi ve haklarını merkeze alan bir yaklaşım tıbbi uygulamada yaygınlaşmaktadır. Bu yaklaşımda mümkün olduğunca kişinin kendisiyle ilgili kararlara katılması desteklenir. Birçok ülkede, birçok merkezde yaşamsal gereklilik olmadığında, geri dönüşlü olmayan tıbbi işlemlerin kişilerin karar süreçlerine dâhil olabilecekleri yaşlara ertelenmesi bununla ilgilidir. Ülkemizde yeterince yaygın, yeterince standart hale gelmiş bir yaklaşım değilse de, Türk Tabipleri Birliği'nin Etik Bildirgelerinde bu yaklaşım benimsenmiştir. Güncel yaklaşım tıbben acil ve yaşamsal girişimleri dışlamadığı gibi, yaşamın erken döneminde cinsiyet atanmasına da engel değildir. Bunun için hangi interseks durumlarda hangi cinsiyet kimliğinin geliştiğiyle ilgili giderek artan sayıda izlem çalışmasıyla elde edilen bilgi kullanılmaktadır. Ancak eskiden varsayıldığının aksine atanan cinsiyetle cinsiyet kimliğinin örtüşmeyebileceği kabul edilir ki bu uyumsuzluk intersekslerde genel toplumda olduğundan daha yüksek oranda görülmektedir.

Daha önceki tıbbi yaklaşımla izlenmiş, müdahaleye maruz kalmış çok sayıda insan olduğu bilinmektedir. Bedensel, ruhsal, cinsel, sosyal sorunlar yaşadıkları araştırmalarla ortaya konan bu grubun gereksinim duydukları sağlık hizmetine erişebilmeleri ise oldukça güç. Yapılan araştırmalar başka nedenlerle başvurduklarında, sağlık alanında da ayrımcılığa maruz kalmanın yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durum, kişilerin yardım arama davranışını olumsuz etkiliyor olabilir. Dahası kurum olarak tıbbın elinden çektikleri nedeniyle uzak duruyor olabilirler. Nihai olarak, sağlık çalışanlarının bu grubun destek gereksinimlerine aşına, uygun destek vermeye yetkin olduğunu söylemek zordur.

İnterseks durumlara yaklaşımdaki değişim olumlu yönde olsa da, tıbbi desteğin sadece tanı koyma ve tıbbi müdahalelerle sınırlı kalması önemli bir eksiklik olacaktır. Zira kişinin de, ailenin de çok ciddi psikososyal deste-

ğ e, bu desteğ in srekliliğ ine ve sistemli bir şekilde sunulmasına ihtiyaçı var. Baştan itibaren etkileşim içinde oldukları sağlık kurumlarında tanı, nedene yönelik araştırmalar, gerekli tıbbi destek ötesinde kapsamlı bir bakım planı yapılmalıdır. Bu plan, ailenin de kişinin de her aşamada bilgilendirildiği, karar süreçlerine dāhil edildikleri şekilde sürdürülmelidir. Erken dönem girişimlerin beklenen etkiyi göstermedikleri açık olsa da, kapsamlı psikososyal destek sağlanmadan bunların önüne geçilmesi de mümkün ya da yeterli görünmemektedir.

Yaşam boyu ruhsal destek: Kişiye ve ailesine

Kişinin interseks olduğunun anlaşıldığı dönemden bağımsız olarak, hem kişiyle hem de ebeveynle görüşürken dikkat edilmesi gereken kimi hususlar vardır. Öncelikle bu durumu “normalleştirmek” gerekir. Tanı aşamasında kişi ve ailesi yaşananın sadece kendi başına gelen, neredeyse insan olmakla bağdaşmayabilecek, daha önce hayal edemediği bir durum olarak algılayabilmektedir. Son gözden geçirmelerde toplumda yaygınlığının % 1.7 olduğunun bildirildiğini söylemek gerekir. Sadece kendi başlarına gelen, sağlık çalışanlarının ne yapacaklarını bilemedikleri bir durumda olmadıklarını, bu konuda destek alacaklarını, yalnız kalmayacaklarını, deneyimli sağlık merkezleri olduğunu vurgulamak gerekir.

Dikkatli, özenle dinlemek ve kaygılanılan özel alanların saptanması önem taşır. Sağlık çalışanının değil kişinin zihnini meşgul edenlere ve tasalarına odaklanmaya, yardım etmeye çalışmak uygun olur. Bu aşamada paylaşılacak tıbbi bilginin mesleki jargondan kaçınılarak, açık ve anlaşılır bir şekilde paylaşılması, her tetkikin neden yapıldığının aktarılması önemlidir. Bu kadar yoğun kaygı yaşanan bir durumda, özellikle aşına olunmayan bilgilerin kolay sindirilmeyeceği akılda tutularak bu görüşmelerde ve yapılan bilgilendirmelerde yinelemek kural olarak benimsenmelidir.

Cinsiyet gelişiminin sergilediği çeşitliliğin olağan olduğunun vurgulanması önemlidir. Her durumda grup içi değişkenliğin, çok boyutluluğun ve karmaşıklığın, özellikle de bireye özgülüğün altının yinelenerek çizilmesi gerekir. Bedenin cinsiyetle ilgili özellikleri ve toplumsal cinsiyetin ikili sistemler ötesinde anlatılması önem taşır. Kullanılan dilin hassas ve saygılı olmasına zen göstermek, örneğin, bozukluk, hastalık yerine ‘durum’ demek uygun olacaktır. Cinsel kimlikle ilgili olağan çeşitliliğinin ve bedensel özelliklerden bağımsız geliştiklerinin vurgulanması kişinin kendiyle ilgili kaygılarını, ebeveynin gelişimin nasıl seyredeceğiyle ilgili endişelerini yatıştırabilir.

Özellikle yaşamın erken döneminde kişinin interseks olduğu anlaşıldığında (sıklıkla da cinsiyet tayini güç olduğunda) aile ciddi desteğe gerek duyar. Özellikle ilk dönem yaşanan yoğun kaygı belirsizlikle ilgilidir. Durumu anlamak, ne yapılabileceğini öğrenmekle ilgili çaresiz, yakın ve uzak çevrelerine neyi ne kadar, nasıl anlatacakları konusunda güçsüz hissedebilirler. Bu yaşanan kriz halinin yatışacağını düşünerek bazen aileler tıbbi girişimler için hekimlere ısrar edebilir, bazen de hekimler krizin böylece yatışacağını düşünebilir. Ancak bu kaygının, sıkıntının tıbbi işlemlerle yatışmadığını gösteren çalışmalar vardır. Dolayısıyla zor olan bu olsa da, sağlık çalışanlarının ailenin başta verdiği tepkiyi de yönetmesine imkân verecek psikososyal desteği sağlayabilmesi gerekir.

İnterseks ailesinin, ebeveyninin, ilk dönem yaşadığı süreç cinsiyet kimliği, ifadesi ve cinsel yönelimle ilgili ayrımcılığa uğrayan diğer cinsel kimlik grupları (LGBT+) yakınlarının açılma sonrası yaşadıklarına benzerdir. Ancak çoğu interseks birey ya konuşamayacak kadar küçüktür ya da kendisi ne yaşadığı konusunda bilgi verebilecek durumda değildir. Dolayısıyla durumun kabul edilmesi diğer ailelerden daha yoğun ve yineleyici bir çaba gerektirebilir. Aileler sıklıkla kendi yaklaşımları ve yetiştirme biçimlerinin kişinin cinsel kimlikle ilgili özelliklerini şekillendirebileceğini düşünebilir. Bu endişeli bir bekle-yişe neden olabileceği gibi çocukla uzun vadede ilişkiyi bozabilecek yapay tutumlara, yersiz suçluluk ve yetersizlik hislerine neden olabilir. Oysa cinsel kimlik yetiştirme tarzıyla, model almayla şekillenmez. Ailenin cinsiyetin bedensel ve ruhsal gelişimiyle ilgili çeşitliliğe açık olabilecek, çocuğun önünde değil, onunla birlikte hareket edecek, onu koruyacak şekilde yanında durabilecek hale getirilmesi hedeflenmelidir. Bunu sağlamadan yetiştirilecek cinsiyetin tayin edilmemesini beklemek, çocuğun cinsiyetsiz yetiştirilmesini önermek uygulanabilir, gerçekçi seçenekler değildir. Benzer deneyimi olan ebeveynler ile temas kurulabilmesi çok etkili olabilir; buna sağlık çalışanlarının aracılık etmesi uygun olacaktır.

Kişinin kendisinden yaşadığı durumla ilgili bilginin gizlenmesinin ruhsal açıdan herhangi bir faydası yoktur. Yapılması gereken yaşına, gelişimsel döneme, merakına uygun şekilde bilgi verilmesidir. Bu konuda aileye de destek olunması önemlidir. Cinsel kimlikle ilgili çeşitliliği bilmek, bunların birbirinden üstün ya da avantajlı olmadıklarını anlamak hem aile hem de kişinin daha sağlıklı bir gelişim sürdürmesine, kişinin otantik benliğini daha sancısız bir şekilde ifade edebilmesine imkân sağlar. Hem kişi hem de aileyle interseksle ilgili kalıp yargıları ele almak ve onları sorgulayabilmek için bilişsel başa çıkma becerilerinin geliştirmeyi desteklemek ruhsal ve sosyal açıdan güçlendirici olacaktır.

Destek grupları veya benzer durumda kişilerle temasın desteklenmesi, sağlanması interseks kişiler için de önem taşır. Yüz yüze etkileşim kurmak, buna yönlendirmek kolay olmasa da, ulusal ve uluslararası interseks gruplarına, örgütlerine, bilgi kaynaklarına yönlendirmek, LGBTİ+ ve aile örgütlerinin bu konuda hazırladıkları yayınları önermek oldukça güçlendirici sonuçlar verebilmektedir. Çocukla ebeveyn arasında bilgi, duygu, deneyim paylaşılması, karşılıklı desteğin geliştirilmesi için destek sağlanmalıdır. Aile ve benzer güçlük yaşayan akran desteğinin ötesinde, kendisiyle ilgili bu bilgiyi paylaşmak istediğinde uygun şekilde aktarabilmesi için, farklı bağlamlara uyarlanabilen anlatılar geliştirilmesi çok kolaylaştırıcı olmaktadır. İnterseks durumun nasıl paylaşılabileceği konusunda aileye de destek sağlanmalıdır. Hem kişi hem de ailesi en çok gereksinim duydukları dönemde bu durumu en yakınlarından dahi saklamak ihtiyacı duyduklarında yalnız kalmakta, olağan sosyal destek sistemlerini kullanamamaktadır.

Tıbbi desteğin nihai hedefi kişinin kendisiyle uyumlu bedensel ve toplumsal cinsiyet özellikleri kazanması olmalıdır. Yaygın toplumsal yargılar da, kurumsal tıp da insanların sergilediği çeşitliliğe karşılık gelmeyen, tek tip insan beklentisini besleyebilmektedir. Bedensel bütünlük adına kişilere dayatılan bu ideal özellikler, sadece intersekslerin değil tüm insanların kendilerini kıyaslamalarına, eksik ya da fazla hissetmelerine neden olan gerçekçi olmayan değerlendirmelerine zemin hazırlamaktadır. Hekimin, ailenin ya da toplumun beklediği değil de kişinin kendisiyle uyumlu özellikleri keşfedebilmesi, ifade edebilmesi için uygun ortamın sağlanması, yeterli olgunlaşmanın beklenmesi gereklidir. Kişinin bedensel, ruhsal ve sosyal olarak iyilik halini deneyimleyebildiği durumun ne olduğunu, başkalarının beklenti ve yargılarından olabildiğince bağımsız keşfetmesi, konforlu hissettiği özelliklere sahip olmakla ilgili mümkün olan desteğe erişebilmesi sağlanmalıdır. Kişinin kendisiyle ilgili bu tercihleri tüm yaşamı boyunca sabit kalması gereken özellikler de değildir. Bu özellikleri edinmekle ilgili girişimler söz konusu olduğunda bunlara hekimin değil, hâkimin değil, kişinin iradesi yön vermelidir. Bunun için de, özellikle geri dönüşlü olmayan işlemler için kişinin karar süreçlerine dâhil olabilecek zihinsel olgunluğa erişmesinin beklenmesi gerekir. Bu yaş sınırı her zaman ve her işlem için reşit olmak anlamına gelmemektedir. Ruh sağlığı uzmanları gelişimin farklı evrelerinde bu zihinsel olgunluğu değerlendirme yetkinliğine sahiptir. Hem kişiye hem de aileye yaşamsal, işlevsel veya elektif, tüm tıbbi işlemlerin olası risk ve faydalarıyla, seçenekler sunularak açıkça aktarılması gereklidir.

Cinsiyet kimliğini yaşamın erken döneminde yapılacak bir değerlendirmeye kestirmek mutlak bir şekilde mümkün değildir. Ne tıbbi işaretler, ne erken ruhsal değerlendirmenin mutlak sonuç vermeyeceği bilinmektedir. Cinsiyet kimliğinin doğumda veya tıbbi değerlendirme ve süreç sonrasında tayin edilen cinsiyetle örtüşmemesi halinde yaşanan zorluk cinsiyetinden hoşnutsuzluk veya cinsiyet uyumsuzluğu olarak adlandırılır. Translara benzer şekilde yaşamın her döneminde cinsiyet uyumsuzluğuyla ilgili ruhsal ve cinsiyet uyum süreciyle ilgili tıbbi destek sağlanmalıdır.

Sıklıkla intersekslerle ilgili işlemler birden çok tıp uzmanlık alanının bulunduğu ileri basamak sağlık kurumlarında sürdürülmektedir. Bu merkezlerde psikiyatrist ve psikologlara sıklıkla cinsiyet tayini gereken olgularda ya da cerrahi işlemlerle ilgili karar aşamasında başvurulmaktadır. Gerçekten de tıbbi girişimlerle ilgili karar aşamalarında kişinin ve ailenin uzman desteğine ihtiyacı vardır. Ancak interseks ve ailesinin erişkinliğe kadar uzanan uzun süreli ruhsal destek ihtiyacı açıktır. Büyük gruplarda yapılan çalışmalar erişkin intersekslerde belirli bazı özelliklerle ilişkili olarak, özellikle anksiyete ve duygudurumla ilişkili ruhsal bozuklukların genel toplumdan daha yüksek oranda saptandığını bildirmektedir. Belirli interseks durumlar daha fazla risk altında olabildiği gibi, yaş dönemleri açısından da farklılıklar vardır. Özellikle tayin edilen cinsiyetin uyumsuzluğu en belirgin risk artışına neden olmaktadır. Ruhsal bozukluk sıklıkla düşük benlik saygısı, utanç, bedeninden hoşnutsuzlukla ve tıbbi destekten memnun olmamaya ilişkili görülmektedir. Tüm bu bulgular, yaşam boyu koruyucu ve sağaltıcı ruhsal desteğin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu desteğin kişiyi ve aileyi damgalanma karşısında güçlendirici, iletişim konusunda yol gösterici ve ruhsal dayanıklılığı arttırıcı etkileri olabilmektedir.

Sonuç

İnterseks olmak nadir bir durum değildir. Farklı cinsiyetlerle ilişkilendirilmiş bedensel özellikleri bir arada bulundurmak da nadir bir durum değildir. İnterseks olmak tüm insanlarda geniş bir çeşitlilik gösteren cinsiyet gelişim sürecinin bir bölümüne karşılık gelmektedir. Bu grupta olmanın sorun görülmesi ikili cinsiyet beklentisine uymamasından kaynaklanmaktadır. Oysa çoğu durumda bedenin ikili cinsiyete uymaması kişiyi hastalıklı hale getirmez; ancak damgalanma ve ayrımcılık kişiye ve ailesine böyle olduğunu hissettirir, kişinin sağlığını bozar. Tıbbi destek gereksinimine yönelik kapsamlı değerlendirme gerekliyse de, kişinin gıyabında, bilgilendirilmiş oluru alınmadan, kişi karar süreçlerine dâhil edilmeden düzeltme/cinsiyete uydurma

abaları olumlu sonuç vermemekte, yaşam boyu sürebilen bedensel ruhsal sorunlarla sonuçlanabilmektedir. Ruh sağlığı çalışanı hem bireye hem de ailesine yaşamın tüm dönemlerinde psikososyal destek sağlamalı, savunuculuğunu yapmalı, koruyucu ve sağaltıcı ruh sağlığı hizmeti sunmalıdır. İnterseksi merkeze alan, hizmet alan özne olarak aileyi ya da toplumu değil de interseksi benimseyen sağlık hizmeti planlanmalıdır.

* *Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

Kaynaklar

Bohet M, Besson R, Jardri R, Manouvrier S, Catteau-Jonard S, Cartigny M, Aubry E, Leroy C, Frochisse C, Medjkane F. Mental health status of individuals with sexual development disorders: A review. J Pediatr Urol. 2019 Aug;15(4):356-366. doi: 10.1016/j.jpuro.2019.04.010.

Cohen-Kettenis PT. Psychosocial and psychosexual aspects of disorders of sex development. Best Pract Res Clin Endocrinol Metab. 2010 Apr;24(2):325-34. doi: 10.1016/j.beem.2009.11.005.

Cools M, Nordenström A, Robeva R, Hall J, Westerveld P, Flck C, Khler B, Berra M, Springer A, Schweizer K, Pasterski V; COST Action BM1303 working group 1. Caring for individuals with a difference of sex development (DSD): a Consensus Statement. Nat Rev Endocrinol. 2018 Jul;14(7):415-429. doi: 10.1038/s41574-018-0010-8.

Delozier AM, Gamwell KL, Sharkey C, Bakula DM, Perez MN, Wolfe-Christensen C, Austin P, Baskin L, Bernab KJ, Chan YM, Cheng EY, Diamond DA, Ellens REH, Fried A, Galan D, Greenfield S, Kolon T, Kropp B, Lakshmanan Y, Meyer S, Meyer T, Nokoff NJ, Reyes KJ, Palmer B, Poppas DP, Paradis A, Tishelman AC, Yerkes EB, Chaney JM, Wisniewski AB, Mullins LL. Uncertainty and Posttraumatic Stress: Differences Between Mothers and Fathers of Infants with Disorders of Sex Development. Arch Sex Behav. 2019 Jul;48(5):1617-1624. doi: 10.1007/s10508-018-1357-6.

de Vries ALC, Roehle R, Marshall L, Frisén L, van de Grift TC, Kreukels BPC, Bouvattier C, Köhler B, Thyen U, Nordenström A, Rapp M, Cohen-Kettenis PT; dsd-LIFE Group. Mental Health of a Large Group of Adults With Disorders of Sex Development in Six European Countries. *Psychosom Med*. 2019 Sep;81(7):629-640. doi: 10.1097/PSY.0000000000000718.

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2020) A Long Way to go for LGBTI Equality: EU-LGBTI II. Luxembourg: Publications Office of the European Union. s.51-56. 05.01.2021 tarihinde <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/eu-lgbti-survey-results> adresinden erişildi.

Hiort O, Birnbaum W, Marshall L, Wünsch L, Werner R, Schröder T, Döhnert U, Holterhus PM. Management of disorders of sex development. *Nat Rev Endocrinol*. 2014 Sep;10(9):520-9. doi: 10.1038/nrendo.2014.108.

Jürgensen M, Kleinemeier E, Lux A, Steensma TD, Cohen-Kettenis PT, Hiort O, Thyen U, Köhler B; DSD Network Working Group. Psychosexual development in adolescents and adults with disorders of sex development--results from the German Clinical Evaluation Study. *J Sex Med*. 2013 Nov;10(11):2703-14. doi: 10.1111/j.1743-6109.2012.02751.x.

Kleinemeier E, Jürgensen M, Lux A, Widenka PM, Thyen U; Disorders of Sex Development Network Working Group. Psychological adjustment and sexual development of adolescents with disorders of sex development. *J Adolesc Health*. 2010 Nov;47(5):463-71. doi: 10.1016/j.jadohealth.2010.03.007.

McCauley E. Challenges in educating patients and parents about differences in sex development. *Am J Med Genet C Semin Med Genet*. 2017 Jun;175(2):293-299. doi: 10.1002/ajmg.c.31563.

Türk Tabipleri Birliği Etik Kurulu (2020) Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet Kimliği, Cinsiyet İfadesi, Cinsel Yönelim Eşitliği ve Sağlık Hizmetleri Bildirgesi. Türk Tabipleri Birliği Etik Bildirgeleri içinde. s.80-84. 05.01.2021 tarihinde https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=4d13145a-905f-11ea-9b7d-6d38d16eb233 adresinden erişildi.

Weidler EM, Peterson KE. The impact of culture on disclosure in differences of sex development. *Semin Pediatr Surg*. 2019 Oct;28(5):150840. doi: 10.1016/j.sempedsurg.2019.150840.

LGBTİ+ ÖĞRENCİLER İÇİN GÜVENLİ, KAPSAYICI VE KORUYUCU ALANLAR YARATMAK: PSİKOLOJİK DANIŞMANLAR İÇİN BİR KILAVUZ

Ezgi Toplu Demirtaş

Kavramlar

LGBTİ+: Lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks kimliklerin baş harflerinden oluşan kısaltma. LGB baş harfleri, lezbiyen, gey ve biseksüel cinsel yönelimleri, T baş harfi, trans cinsiyet kimlikleri, İ baş harfi, interseks cinsiyet özellikleri ile ilgilidir. En sondaki + (artı) işareti, LGBTİ kimlikler dışında kalan diğer tüm kimlikleri (aseksüel, aromantik, queer, akışkan cinsiyetli, ikili olmayan [nonbinary], sorgulayan gibi) kapsayabilmek için konulur. Artı işareti aynı zamanda cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet kimliğinin ve kesişimlerinin çeşitliliğini vurgular¹.

LGBTİ+ Dostu Psikolojik Danışman: Heteroseksüelliği ve natranslılığı² doğal, gerçek, normal, üstün ve ayrıcalıklı cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikleri olarak varsaymayan, heteroseksüel ve natrans olmayan kimlikleri ve bu kimliklerin deneyimlerini yok saymayan, dışlamayan, reddetmeyen, kısıtlamayan, baskılamayan, anormalleştirmeyen, patolojikleştirmeyen, damgalamayan, aşağılamayan, utandırmayan, cinsel kimlik çeşitliliğinin farkında ve cinsel kimlik çeşitliliğine duyarlı, LGBTİ+lar için kendilerini ifade edebilecekleri gü-

1 LGBTİ+ kimlikler, LGBTİ hakları, ayrımcılık ve eğitim alanlarıyla ilgili tüm kavramlara Efsun Sertoğlu tarafından yazılan ve KAOS GL tarafından yayımlanan “Eğitimciler için Kılavuz: LG-BTİ+ Öğrencilerin Haklarını Nasıl Korumalı?” adlı kılavuzdan ücretsiz olarak ulaşabilirsiniz.

2 Natrans = Cisgender [Siscendir şeklinde okunur]. Sahip olduğu cinsiyet kimliği, doğumda kendisine atanan cinsiyetle örtüşen kişileri ifade eder. Transgender [Trans şeklinde kısaltılır]. Sahip olduğu cinsiyet kimliği, doğumda kendisine atanan cinsiyetle örtüşmeyen kişileri ifade eder. Trans kadın, doğduğunda ‘erkek’ cinsiyeti atanan ancak kendisi kadın olan kişi ve trans erkek, doğduğunda ‘kadın’ cinsiyeti atanan ancak kendisi erkek olan kişi.

venli, kapsayıcı ve koruyucu alanlar yaratan, LGBTİ+lara yönelik, koruyucu, önleyici, kapsayıcı ve güçlendirici hizmetler düzenleyebilen psikolojik danışman.

Koruyucu-Önleyici Çalışma: Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 2017'de güncellenen Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre; "örgün ve yaygın eğitimdeki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinde, sorunlara erken müdahale ve özellikle sorunun oluşmamasına yönelik gelişimsel koruyucu yaklaşım esastır". Bir meslek olarak psikolojik danışmanlık da, tarihsel seyrinde "krize müdahale edici" ve "çare bulucu" rollerinden "gelişimsel" ve "koruyucu ve önleyici" rollerine evrilmiştir (Amerikan Psikolojik Danışmanlar Derneği, 1997). Koruyucu-önleyici çalışmalar; sorundan önce, risk durumunda olan/olmayan kişilere odaklanan ve sorunların ortaya çıkmasını engellemeye yönelik grup temelli çalışmalardır. Örneğin, LGBTİ+ bir öğrenci okulda, zorbalığa maruz bırakıldığında, zorbalığın etkileri üzerine sadece LGBTİ+ öğrenci ile bireysel psikolojik danışmanlık yürütmek yerine, okulda tüm öğrencileri dahil ederek, zorbalığın ortaya çıkmasını engellemeye yönelik grup çalışmaları (çeşitlilik, empatik becerileri arttırma, kalıpyargı, önyargı ve ayrımcılıklar gibi) yürütmek. Bu çalışmalarda, sadece LGBTİ+lara yönelik zorbalık davranışlarını değil, okuldaki diğer azınlık/çeşitli gruplara (göçmenler, mülteciler, Aleviler, kız çocukları, etnik çeşitlilikler, engelliler gibi) yönelik zorbalık davranışları da ele alınır. Koruyucu-önleyici çalışmaların temel amacı "risk etmenlerini azaltıp koruyucu etmenleri arttırmak"tır. Okuldaki tüm bileşenlere ve hatta okul dışı bileşenlere de (aileler) yönelik olduğundan sistematik ve ekolojiktir. İşbirliğine dayalıdır, kolektif bir çaba gerektirir ve güçlendiricidir. Çeşitliliği gözettiği için kapsayıcıdır, kültüre duyarlıdır. Sosyal adaletle de ilgilidir, çok kültürlü grupların haklarının savunuculuğunu da içerir, dolayısıyla hak temellidir.

LGBTİ+ Dostu Psikolojik Danışman Olmak: Kültüre Duyarlı & Sosyal Adalet ve Hak Savunucusu

Türkiye'nin giderek çokkültürlü ve çoğulcu hale gelen ortamında, okullarda ve üniversitelerde LGBTİ+ konularının ele alınıp alınmaması gerekliliği yerine, LGBTİ+ öğrencilere güvenli, kapsayıcı ve koruyucu alanlar yaratmak, üzerinde konuşmamız gereken bir mesele haline gelmiştir. Bu aşamada, etik mesele, güvenli, kapsayıcı ve koruyucu alanların nasıl yaratılacağıdır. Okullarda ve üniversitelerde, bu alanları yaratmak, okulların ve üniversitelerin öncelikli bir politikası haline gelmelidir. Okul ve üniversite psikolojik danışmanları ile psikolojik danışman eğitimcileri, bu alanları yaratmada, kültüre

duyarlı psikolojik danışman yeterlilikleri ile sosyal adalet ve hak savunucusu rolleri kapsamında “LGBTİ+ dostu psikolojik danışman” kimliği ile öne çıkmaktadır. Ancak, “LGBTİ+ dostu psikolojik danışman” kimliğinin, psikolojik danışman eğitimcileri tarafından öncelikli ve gerekli görülmemesi ve rehberlik ve psikolojik danışmanlık programlarının müfredatlarının özerk olmaması gibi başlıca nedenler bu kimliğin yaygınlaşmasını engellemektedir.

Tüm bu zorluklara karşın, okullarda ve üniversitelerde, psikolojik danışmanlar ve psikolojik danışman eğitimcileri kritik bir değişim öznesi olarak tanımlanır ve yok saymayan, dışlamayan, reddetmeyen, kısıtlamayan, baskılamayan, anormalleştirmeyen, damgalamayan, aşağılamayan, utandırmayan psikolojik danışmanların, LGBTİ+ öğrencilerin hayatlarında kritik ve özel bir yeri vardır. Bu kılavuz, değişim öznesi rolünün farkında olan okul ve üniversite psikolojik danışmanlarının (ve psikolojik danışman eğitimcilerinin) LGBTİ+ öğrencilerini desteklemesine yardımcı olmak için bir eksikliği gidermek üzere tasarlanmıştır. Bu kısa kılavuzda sunulan bilgiler, psikolojik danışmanların kişisel ön kabullerini sorgulamalarına, LGBTİ+ öğrenciler ile çalışırken ve onlara güvenli, kapsayıcı ve koruyucu alanlar yaratırken kullanabilecekleri gerekli mesleki bilgi ve becerileri kazanmalarına destek olabilir. Ancak bu kılavuz, bunu amaçlarken, psikolojik danışmanların zaten temel psikolojik danışma ilke ve tekniklerini, temel ve ileri düzey yardım becerilerini, meslek etiğinin ilkeleri bildiğini ve özümsemediğini, danışanlarının mental, fiziksel, duygusal, sosyal ve cinsel iyi oluşlarını arttırmak için gerekli mesleki bilgi ve kapasiteleri olduğunu da varsayar. LGBTİ+lara özel sorunlar olmakla birlikte, LGBTİ+larla psikolojik danışma yapmak LGBTİ+ olmayan danışanlarla psikolojik danışma yapmaktan farklı değildir.

Bu kılavuz, öncelikle psikolojik danışmanların kapasitelerini arttırmaya yönelik yazılmışsa da, okul ve üniversite iklimi içinde çalışan herkes (idareciler, öğretmenler, yarı ve tam zamanlı çalışan eğitimciler, yöneticiler, politika yapıcılar vb.) içindir. Ayrıca, ruh sağlığı uzmanları ya da öğretmen adayları da bu kılavuzu yararlı bulabilir.

Sıklıkla Sorulan Sorular

LGBTİ+ öğrencilerin özel bir danışmanlığa ihtiyacı var mıdır?

Hayır. LGBTİ+ öğrencilerin özel bir danışmanlığa değil, destekleyici ve olumlayıcı/onaylayıcı [affirmative] psikolojik danışmanlık hizmetlerine ihtiyaçları vardır. Çoğu zaman, LGBTİ+lara atfedilen bireysel sorunlar, toplumsal sorunların bir yansımasıdır. Ele alınması gereken “asıl sorun”, heteroseksist,

homofobik, cisnormatif ve transfobik tutum ve davranışlara göz yuman okul/üniversite kültürü ve/ya toplumsal yapıdır. Örneğin, birçok LGBTİ+, salt kimliklerinden ötürü marjinal bir azınlık grubu olarak muamele görmekte, yaşamları boyunca azınlık stresine (Minority Stress Model, Meyer, 2003) maruz kalmakta, bu da fiziksel ve mental birçok sorun yaşamlarına neden olmaktadır. Ayrıca, bazı LGBTİ+lar, ırk, din, dil, yaş, engellilik, sınıf, eğitim, dinsel/tinsel yönelim gibi diğer kimliklerinden ötürü de azınlık stresine maruz kalmakta ve azınlık stresinin etkilerini daha da ağır yaşamaktadır. Örneğin, beyaz, üst orta sınıftan, eğitilmiş ve natrans bir gey ile trans, Alevi, feminist, vegan ve biseksüel bir kadının maruz bırakıldığı stres farklılaşmaktadır. Bunun yanında, birçok kültürde, LGBTİ+ olarak algılanmak damgalanmaya neden olur. Bu damgalanma sonucu pek çok LGBTİ+ içinde yaşadığı kültürün homofobisini, bifobisini, transfobisini içselleştirmeyi öğrenir. Bu içselleştirilmiş homofobi, bifobi, transfobi LGBTİ+ların fiziksel, duygusal, sosyal, bilişsel, mental ve cinsel gelişimini sekteye uğratan engellerden biri haline gelebilir. Dolayısıyla, ruh sağlığı uzmanlarının LGBTİ+larla çalışırken, azınlık stresi, keşişimsellik, içselleştirilmiş homofobi, bifobi, transfobi gibi kavramları ve bu kavramların yaratabileceği sorunların farkında olması ve sorunları bu bakış açısıyla ele alması, destekleyici ve olumlayıcı psikolojik danışman hizmeti sunmaları önemlidir. Ayrıca, LGBTİ+ kimlik gelişim modelleri gibi LGBTİ+lar için geliştirilmiş kuramları bilmek de önemlidir. Ancak, LGBTİ kimlik gelişim modelleri de dahil, yukarıda bahsedilen tüm kuramsal bilgilerin, Batı kültüründe geliştirildiğini de unutmamak önemlidir. Örneğin, LGBTİ+ kimlik gelişimi modellerinin çoğunda, “aileye açılmak” önemli ve başarılı bir kimlik gelişim görevi olarak tanımlanır, ancak Türkiye’de, aileye açılmak, öldürülmek de dahil, bir dizi olumsuz durum ile sonuçlanabilir. Bu perspektiften bakıldığında, belki de bazı LGBTİ+lar için aileye açılmamak, hayatta kalmak için gerekli bir pratik olabilir. Dolayısıyla, bu modelleri çalışırken, içinde yaşanılan kültürü de gözetmek gerekir.

Okulda/üniversitede bir öğrencinin LGBTİ+ olduğunu varsayıyorsam ne yapmalıyım?

Asla kişiye, yaştlarının, ebeveynlerinin, velilerinin, öğretmenlerinin, idarecilerin ve diğer yöneticilerin önünde cinsel yönelimi veya cinsiyet kimliği hakkında sorular sormayın. LGBTİ+ olduğunu varsaydığınız kişinin kendisine de sormayın. Pek çok LGBTİ+ için cinsel yönelimi veya cinsiyet kimliği oldukça kişisel bir meseledir. Kime, ne zaman, nerede, ne ölçüde, hangi şartlar altında açılacağı kişinin kendi kararıdır. Bazı kişiler tamamen açık olmayı tercih ederken, bazıları kısmen açılmayı ya da tamamen kapalı olmayı ter-

cih edebilirler. Bazı kişiler açık olmasalar da tahmin edildiklerini düşünüyor olabilirler. Ayrıca, LGBTİ+ kimliklerde sizin varsayımınız değil, kişilerin kendi beyanları esastır. Psikolojik danışman olarak, öğrencilere cinsel kimlikleri ile ilgili sorular sormak yerine, onların rahatça ve güvenle açılabilimleri için destekleyici alan oluşturabilirsiniz. Bunun için yapabilecekleriniz;

- Ofisinize destekleyici LGBTİ+ posterleri/bayrakları asmak,
- Ofisinizde, varsa ofisinizin önündeki bekleme alanına LGBTİ+ kimlikleri kapsayıcı, destekleyici, olumlayıcı afişler, kitapçıklar bırakmak,
- Kullandığınız dilin kapsayıcı olup olmadığını, cinsiyetçi, heteroseksist, cisseksist, homofobik, transfobik ifadeler kullanıp kullanmadığınızı gözden geçirmek,
- Kişinin cinsiyet ifadesine bakıp cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim atamak; cinsiyete özgü olmayan ifadeler kullanmak (Kız arkadaş, erkek arkadaş yerine, partner/sevgili gibi ifadeler kullanmak),
- Danışanın (öğrencinin) kendini tanımlamak için kullandığı dili örnek almak,
- Gizlilik ilkesini her zaman korumak. Bazı kişiler açık olmasalar da tahmin edilebilirler. Bu kişinin sizden destek alıp almadığı merak edildiğinde, psikolojik danışma ilişkisinde gizliliğin esas olduğunu, kim olursa olsun psikolojik danışman ile danışan arasındaki ilişkiye değin bir bilgiyi paylaşamayacağınızı belirtin.)

Okulda/üniversitede bir öğrenci LGBTİ+ olarak bana açılırsa bunu anne/babasına söyleme mesleki sorumluluğum var mı?

Diğer azınlık gruplarının aksine, pek çok LGBTİ+ öğrenci, ebeveyn desteğinden yoksun olduklarına inanır ve ebeveynleri kimliklerini keşfederse reddedileceklerine, kabul edilmeyeceklerine dair korkular yaşayabilirler. Bazı durumlarda gerçekten de ebeveynler, kardeşler veya diğer aile üyeleri LGBTİ+lara yönelik istismarın ve şiddetin failleri olabilirler, hatta LGBTİ+lar evsiz/ebeveysiz kalabilirler. Dolayısıyla LGBTİ+lar ailelerinin kimliklerini öğrenmeleri konusunda kendilerini güvende hissetmeyebilirler. Bu durumda, psikolojik danışmanların, bir öğrencinin/danışanın cinsel yönelimini ya da cinsiyet kimliğini ailesine açıklamak gibi mesleki ve etik bir yükümlülüğü yoktur. Psikolojik danışmanın niyetinden bağımsız, böyle bir ifşa, psikolojik danışman ile danışan arasındaki gizlilik ilkesine aykırıdır ve LGBTİ+ları tehlikeye

atabilir. Ancak örneğin, öğrenci/danışan, ailesine açılmak konusunda ikircikli duygular taşıyorsa ya da açılma konusunda kendine/becerilerine güvenemiyorsa, psikolojik danışman, danışan ile açılma konusunda duygularını ya da açılma durumunda yaşanabilecek olası senaryoları -örneğin canlandırma yoluyla- çalışabilir. Öğrenci/danışan, ailesine açılmaya karar veriyse, ebeveyn reddi, istismar, şiddet gibi olası durumlara hazırlıklı olmak, güvenlik planlaması yapmak ve öğrenci/danışanı da bu konuda bilgilendirmek psikolojik danışmanın sorumlulukları arasındadır.

Bazı durumlarda danışmanlar gizliliği ihlal etmek zorunda kalabilir. Örneğin, kendine ya da başkasına yönelik öldürme ve zarar verme [ebeveynlerinin/yakın çevresinin onun cinsel yönelimini veya cinsiyet kimliğini asla anlamayacağından veya kabul etmeyeceğinden dolayı], şiddet uygulama ya da şiddete maruz bırakılma, mahkeme kararı gibi durumlarda gizliliğin ihlal edilmesi şarttır/kabul edilebilir. Böyle durumlarda, öğrencinin/danışanın yararı gözetilerek psikolojik danışmanın kapsamlı bir değerlendirme yapması ve gizliliği ihlal etmek zorunda olduğunu danışanı ile paylaşması gerekmektedir.

Okulda/üniversitede bir LGBTİ+ nın ailesine açılmasına yardım etmeli miyim?

Bu, danışanlar için zor bir ikilem olabilir. Bir önceki soruda da yanıt arandığı üzere, aileye açılmak, LGBTİ+ gençlerin, psikosoyal ve kimlik gelişimlerinden kritik bir faktördür, bazı LGBTİ+lar için önemli riskler oluşturabilir. Aileye açılma kararı danışanın/öğrencinin vermesi ve hayata geçirmesi gereken bir karardır. Psikolojik danışmanın buradaki rolü, açılma kararının olası risklerini ve faydalarını danışan ile birlikte gözden geçirmek ve danışana destek olmaktır. Örneğin, LGBTİ+ varoluşların günahkar olduğuna inanan, aşırı tutucu bir aileden gelen bir LGBTİ+ danışanın ailesine açılmasına yardım etmek hem danışan hem de psikolojik danışman için riskli olabilir. Dikkatli bir değerlendirmeden sonra, danışan ailesine açılmaya karar verirse, böyle durumlarda olası riskler için güvenlik ve destek ağının oluşturulması büyük önem taşır. Ve hatta benzer stratejik planlamalar, ailesine açıldığında zorluk yaşayabileceğini algılayan herhangi bir LGBTİ danışan/öğrenci için de yapılmalıdır. Kısaca, okulda/üniversitede bir LGBTİ+ nın ailesine açılmasına doğrudan yardım etmek, psikolojik danışmanın sorumluluğu değildir.

LGBTİ+ öğrenci/danışan ile aileye açılma konusunda çalışmaya ek olarak, LGBTİ+ öğrenci/danışan ailesine açıldıktan ve ebeveynler çocuklarının kim-

liğini öğrendikten sonra -şayet talep ederlerse- bu habere uyum sağlamaları noktasında aileye de destek olmanız gerekebilir. Bazı ebeveynler için çocuğun aileye açılması, önemli bir kişisel ve ailevi uyum süreci haline gelebilir. Hatta bazı durumlarda, çocuk açıldığında aile üyeleri “dolaba girebilir”³. Dolaba girmek, bir anlamda, çocuğunun heteroseksüel/natrans olmadığını öğrenen aile üyelerinin bazılarının bunu bir “kayıp” olarak değerlendirmelerinin ardından yaşadıkları yas ve uyum sürecinin bir parçasıdır. Lipkin (2004) bu süreci, kayıp sonrası yas sürecine benzer şekilde, “şok, inkar, suçluluk, duyguların ifade edilmesi, değişen derecelerde kabul ile gerçekliğe dönüş ve nihayet gerçek kabul” (80) olmak üzere altı aşama olarak tanımlar. Psikolojik danışmanlar, LGBTİ+ öğrenci ve danışanların ailelerine destek sağlama sürecinde bu aşamaların farkında olmalıdır ve gerektiğinde aileleri LGBTİ+ların ailelerine destek veren sivil toplum kuruluşlarına yönlendirmek üzere hazırlıklı olmalıdır.

Bir LGBTİ öğrenci/danışan, ailesiyle konuşmamı isterse ne yapmalıyım/neler yapabilirim?

Hershberger ve D’Augelli (2000), psikolojik danışmanların bir öğrencinin/danışanın ebeveyni veya aile üyeleri ile görüşmeden önce aşağıdaki soruları kendisine sormalarını/gözden geçirmelerini önerir.

- Ebeveynlerin/aile üyelerinin durumla ilgili ne kadar bilgisi var?
- Haberi varsa, öğrenci/danışan mı söyledi? Öğrenci söylemediyse, ebeveynler/aile üyeleri nasıl öğrendi?
- Hangi ebeveynler/aile üyeleri üyeleri biliyor? Herbirinin öğrendiğinde tepkisi ne oldu?
- Ne zamandır biliyorlar?
- LGBTİ+ ile ebeveynleri/aile üyeleri arasındaki ilişkinin kalitesi nasıldı? Öğrendiklerinden beri ilişkileri nasıl bir değişim gösterdi?

Aynı zamanda etnik, kültürel veya dini azınlık gruplara mensup LGBTİ+ öğrenci/danışanlarla çalışırken aşağıdaki faktörlerin de göz önünde bulundurulması önemlidir.

3 Açılmak, İngilizce “coming out” kelimesinin Türkçeleştirilmiş halidir ve İngilizcede “-saklandığı- dolaptan çıkmak” anlamına gelir. Dolaba girmek ile burda LGBTİ+ olarak açılan kişinin çıktığı dolaba “saklanmak” amacıyla aile üyelerinin girmesine atıfta bulunmaktadır.

- Aile, toplum ve dini bağların önemi.
- Öğrencinin/danışanın, ailesinin cinsellik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği cinsellik ile ilgili değerlerini ne derece benimsediği.
- Öğrencinin baskı ve/ya ayrımcılık geçmişi.
- İçinde bulundukları yerel topluluğun eşcinsel ilişkiler hakkındaki inançları.
- Cinsel yönelimin ve cinsiyet kimliğinin açıklanmasına yönelik farklı tutumlar. Örneğin, açılmak her azınlık grubunda mutlaka şok, utanç, inkar gibi duygular yaşatmak zorunda değildir.

Cinsel yönelimini veya cinsiyet kimliğini değiştirmek isteyen bir öğrenciye nasıl yaklaşabilirim?

1973'te Amerikan Psikiyatri Derneği (APA) eşcinselliğin ruhsal hastalıklar kategorisinden çıkartılmasına karar vermiştir. Elli yıl sonra, birçok psikolojik danışman ne yazık ki bu değişikliği hala profesyonel uygulamalarına tam olarak entegre etmiş durumda değil. APA gayet net açıklamalar yaparak ve yönergeler yayınlayarak “onarım”, “dönüştürme” veya “yeniden yönlendirme” gibi kavramlar adı altında bir kişinin cinsel yönelimi ve cinsiyet kimliğini “değiştirmeyi” veya “iyileştirmeyi” amaçlayan terapilerin kullanımının etik olmadığını defalarca belirtmiştir. Bilimsel araştırmalar da bu yaklaşımların etkisizliğini göstermiştir. LGBTİ+ öğrencinin/danışanın veya ailesinin talebi doğrultusunda olsa bile, etik ilkelere bağlı hiçbir ruh sağlığı uzmanı, cinsiyet kimliği/cinsel yönelimi “tedavi etmeye”, “değiştirmeye” veya “düzeltmeye” çalış(a)maz. LGBTİ+ öğrencinin/danışanın veya ailesinin böyle bir talebi üzerine de olsa, cinsiyet kimliği/cinsel yönelimi “tedavi etmeye”, “değiştirmeye” veya “düzeltmeye” çalışmak profesyonelliğe aykırıdır ve meslek etiğinin açıkça bir ihlalidir. Bunun yerine, psikolojik danışman, bu talebi dile getiren LGBTİ+ öğrencinin/danışanın veya ailesinin içselleştirilmiş homofobisinin, bifobisinin, transfobisinin, utanç ve damgalama gibi duygularının üstesinden gelmesine destek olmaya odaklanmalıdır.

Engelli LGBTİ+lar için ne yapabilirim?

Okullarında güvende, kapsanmış ve kabul edilmiş hissetmek tüm öğrenciler için temel bir haktır. Tıpkı diğer öğrenciler gibi engelli öğrencilerin/danışanların da cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği ile

ilgili soruları olabilir. Öğrencinin engeli, sorularının cevaplanmasına ya da profesyonel psikolojik danışmanlık almalarına engel olmamalıdır veya soruları gereksiz, uygunsuz, önemsiz görülerek göz ardı edilmemelidir. Birçok durumda, engelliler asexual olarak kabul edilirler, ancak engelsiz akranları ile kendilerini ifade etmek ve destek almak noktalarında aynı haklara sahip oldukları unutulmamalıdır. Engelli LGBTİ+ların, fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddete maruz bırakılma noktasında engelsiz LGBTİ+lardan daha fazla risk altında oldukları da gözardı edilmemelidir. Bazı insanlar, açık veya örtük şekilde engellilerin, engellilik kimliğine ilişkin meselelerinin, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği ile ilgili meselelerden çok daha önemli ve öncelikli olduğunu düşünmektedir. Bu öğrencilerin engellilik ve LGBTİ+ kimliklerinin kesişiminden ötürü daha fazla ayrımcılığa maruz kaldıkları ve daha fazla azınlık stresi yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda psikolojik danışmanlar, bu öğrencilerin cinsel yönelimlerini veya cinsiyet kimlikleri ile engelli kimliklerini kapsayacak şekilde çalışmalıdır. Hangi kimliğin öncelikli olduğu ya da öncelikli olup olmadığı, psikolojik danışmanın değil danışanın ihtiyacına göre belirlenmelidir. Okulu/üniversitesi engelli LGBTİ+lar için kapsayıcı bir hale getirmek de sosyal adalet ve hak savunuculuğu rolleri kapsamında psikolojik danışmanların önemli sorumluluklarından biridir.

Trans öğrencilerin ihtiyaçlarını en iyi nasıl karşılarım?

Çoğu durumda LGBTİ+lar içinde trans kimlikli olan gençler, okullarda/üniversitelerde şiddete ve ayrımcılığa en fazla maruz bırakılan kişilerdir. Psikolojik danışmanlar, trans kimlikli birçok kişinin okul içi ve dışında maruz bırakıldığı risklerin farkında olmalıdır. Translar, cinsiyet kimlikleri özelinde toplumun temel normlarını “ihlal” etmiş olarak algılanır. Bir öğrenci/danışan, “cinsiyet karmaşası” yaşadığını ya da bedensel olarak “yanlış” cinsiyette olduğunu ifade ettiğinde psikolojik danışman, cinsiyetin toplumsal olarak inşa edilmiş bir kimlik olduğunu keşfetme ve anlama noktasında öğrencinin/danışanın desteklenmesine yardımcı olabilir. Çoğu durumda, trans öğrenciler/danışanlar, kadın ve erkeği, ikili ve karşıt kurgulayan katı toplumsal cinsiyet kodlarından kurtulmaya çalışır. Diğer bazı durumlarda ise trans kimlikli öğrenciler/danışanlar, atanmış cinsiyetleri ile kendilerini tanımladıkları cinsiyet arasındaki sürekli uyumsuz hissettiren, zorlayıcı içsel çatışmalardan bahsedebilirler. Psikolojik danışman, trans öğrenci/danışanın, atanmış cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsiyet kimliği gibi kavramların, birbirine zıt iki kutuplu olmak yerine akıcı ve değişken olduğunu anlamalarına destek olabilir.

Psikolojik danışmanlar, ayrıca, okul/üniversite yönetimi ve okul/üniversitenin tüm bileşenleri ile cinsiyet kimliği ile ilgili meselelerin (cinsiyetsiz soyunma odası, cinsiyetsiz tuvalet, okul üniformaları gibi) okul politikalarına dahil edilmesini sağlamak için de çalışabilirler.

Bunların yanında psikolojik danışmanlar, trans öğrenciler/danışanlar veya ebeveynleri ile yapılan görüşmelerde öğrencinin/danışanın sorunlarını tıbbileştirerek öğrenciyi patolojikleştirmekten kaçınmalıdır. Trans öğrencilere okullarında/üniversitelerinde bireysel destek sunmaktan öte, psikolojik danışmanlar, bu öğrencilerin okul/üniversite dışındaki çevrelerde de ayrımcılığa maruz kalmamaları amacıyla, toplumsal bir değişim sağlamak için STKlardan destek talep edebilir.

Biseksüel öğrencilerin özel danışmanlık ihtiyaçları var mı?

Biseksüellerin yaşamlarındaki belki de en önemli stres etkeni, cinsel yönelimin heteroseksüel ve eşcinsel olarak iki kutuplu sınıflandırılmasıdır. Bu kutuplaşmanın bir sonucu olarak biseksüeller, kimlik gelişimlerini sağlıklı olarak tamamlamak için “bir tercih” yapması gereken, “geçiş aşamasında” olan ve “arada kalmış” kişiler olarak tanımlanmaktadır. Ancak geline nokta, araştırmacılar/aktivistler cinsel yönelim kavramının ikili bir seçim olarak kurgulanmasını reddetmektedir. Yukarıda belirtilenlere ek olarak, psikolojik danışmanların, biseksüelleri kapsamak için belki de yapabilecekleri en önemli şey, biseksüelliğin bir cinsel yönelim olduğunu kabul etmek, biseksüelliğin bir “tercih”, “geçiş süreci”, “arada kalmışlık” olmadığı ve cinselliğin (cinsel yönelimin) fiziksel, duygusal ve cinsel olarak akışkan ve ilişkisel kabul edildiği daha az kutupsuz bir anlayışı benimsemektir.

HIV’i LGBTİ+ öğrencilerle/danışanlarla konuşmalı mıyım?

Evet. Kendilerini LGBTİ+ olarak tanımlamayan öğrencilerle/danışanlarla sadece HIV’i değil, cinsel yolla bulaşan tüm enfeksiyonları konuştuğumuz gibi/kadar. Bunu yaparken, bir psikolojik danışman, LGBTİ+ olan/olmayan öğrencilerin/danışanların hepsinin cinsel olarak aktif olduklarını da varsaymamalıdır. HIV ve cinsel yolla bulaşan tüm enfeksiyonları konuşmanın koruyucu/önleyici bir pratik olduğu unutulmamalıdır. LGBTİ+ olmak, HIV veya cinsel yolla bulaşan diğer enfeksiyonlara yakalanma riskini artırmaz. HIV veya cinsel yolla bulaşan diğer enfeksiyonlara yakalanma riskini arttıran şey kimlik değil, cinsel davranıştır. Dolayısıyla, HIV veya cinsel yolla bulaşan diğer tüm enfeksiyonlar herkesi etkileyebilecek bir sorundur. Psikolojik danışman, HIV

veya cinsel yolla bulaşan diğer enfeksiyonlarla ilgili konuları cinsel olarak aktif olan ya da aktif olabilecek herkesle konuşmalıdır. Cinsel yolla bulaşan enfeksiyonları (HIV dahil) azaltmanın en önemli yollarından biri, güncel ve bilimsel bilgiye düzenli erişimdir. Sadece LGBTİ+ gençlerin değil, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinden bağımsız olarak tüm gençlerin, okullarda/üniversitelerde yaşa ve gelişim dönemlerine uygun olarak güncel bilgiye eksiksiz erişebilmelerinde psikolojik danışmanlar destek olabilir.

Bir ilkokulda/ortaokulda psikolojik danışmanım. LGBTİ+larla ilgili konuları danışmanlık uygulamalarımla nasıl ilişkilendirebilirim?

Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği çoğu zaman erken çocuklukta (bazen de ilk ergenlikte) fark edilir. Örneğin, bazı öğrencilerin cinsel yönelim ve/veya cinsiyet kimliğini erken çocuklukta net bir şekilde fark ettiklerini bildiren çalışmalar vardır. Kendilerini LGBTİ+ olarak tanımlamayan ilk ya da ortaokuldaki bazı öğrenciler, psikolojik danışmanlara kardeşleri, arkadaşları ile ilgili sorular sormak için de başvurabilirler. Kendilerini, LGBTİ+ olarak tanımlayan bazı öğrenciler ise kimlikleri ile ilgili doğrudan destek alabilir, destek alması için başkaları tarafından yönlendirilmiş olabilir ya da kimliklerinden dolayı maruz bırakıldıkları zorbalıklardan dolayı psikolojik danışmalara sığınabilirler. Dolayısıyla, ilkokul/ortaokul düzeyinde görev yapan psikolojik danışmanlar da LGBTİ+larla ilgili konuları profesyonel ve etik bir şekilde ele almak için hazırlıklı olmalıdır. LGBTİ+ öğrencilerin sağlıklı gelişimi için kimliklerini değerli ve görünür kılmak psikolojik danışmanın önemli sorumluluklarından biridir. Psikolojik danışmanlar, ilkokul ve ortaokul düzeyinde, LGBTİ+ öğrencileri kapsayacak bir okul ortamı yaratmak için aşağıdakileri yapabilirler.

- Sınıflarda, oturumlarda ve günlük hayatta, rutin hayatın bir parçası olarak LGBTİ+ları kapsayan bir dil kullanmak.
- Sınıf rehberlik uygulamalarında, koruyucu-önleyici bir pratik olarak cinsiyetçi, homofobik ve transfobik dili, lakap takmayı ve zorbalığı ele almak.
- Sınıfı ve okulu LGBTİ+ öğrenciler ve aileleri için güvenli bir alan olarak tanımlayan posterler asmak.
- Tüm yönleriyle sosyal çeşitliliği, empati ve saygı becerilerini de kazandıracak şekilde şekilde tartışmak.
- Erken yaşlardan itibaren, toplumsal cinsiyete ilişkin her türlü konuyu LGBTİ+ varoluşları da kapsayacak şekilde müfredata dahil etmek ve yaşa uygun kaynaklar kullanarak çalışmak.

Ben muhafazakar/tutucu bir okulda psikolojik danışmanım. LGBTİ+ ile ilgili konuları nasıl ele alabilirim?

Muhafazakar/tutucu bir okulda psikolojik danışman olmak bir yandan oldukça zorlayıcı bir deneyim olabilir. Öte yandan, okulunuzda çeşitliliği savunmak ve değişim yaratmak için benzersiz bir konumda olduğunuzu unutmayın. Kapsayıcılığa dair yukarıdaki önerileri, kendinizi güvende hissetmeyi de ihmal etmeden değerlendirebilirsiniz. Belki de psikolojik danışmanlığın “önce zarar vermemek” ilkesinden yola çıkarak, ne yapmak değil de ne yapmamak gerektiğine dair birkaç öneri sunabiliriz.

Muhafazakar/tutucu bir okulda görev yapan psikolojik danışmanın kaçınması gereken uygulamalar....

- LGBTİ+ bir öğrencinin cinsel yönelimini veya cinsiyet kimliğini “değiştirmeye” veya “düzeltmeye” çalışmak.
- LGBTİ kimliklerin/varoluşların günahkar olduğu anlayışını benimsemek ve bu anlayışa göre davranmak.
- Bir öğrencinin cinsel yönelimini veya cinsiyet kimliğini ailesine, arkadaşlarına, öğretmenlerine ve idarecilere izinsiz olarak ifşa etmek ya da öğrenciyi açılmaya zorlamak.
- LGBTİ+ öğrencinin/danışanın danışmanlık hizmetlerine erişimini engellemek, destek vermeyi reddetmek ya da LGBTİ+ dostu başka bir uzmana yönlendirmemek.
- Cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği ile ilgili “karışıklığının” geçici olduğunu, büyüdükçe geçecek bir aşama olduğunu telkin etmek.
- LGBTİ+ öğrenci/danışanı, daha fazla dini pratik yapmaya (tövbe etmek, dua etmek vb.) yönlendirmek.
- Üniversitelerde çalışan psikolojik danışman eğitimcileri kapsayıcı olmak adına neler yapabilir?
- Yukarıdaki önerilere ek olarak, üniversitelerdeki psikolojik danışman eğitimcileri kapsayıcı olmak ve LGBTİ+lara yönelik ön kabulleri sorgulamak ve tutumları değiştirmek adına aşağıdaki önerileri pratiğe dökebilirler.
- Ofisi LGBTİ+ öğrenciler için güvenli bir alan haline getirmek, ofise gökkuşağı bayrağı/simgesi asmak, ofiste LGBTİ+ konuları üzerine yayınlar, bröşürler bulundurmak.

- Üniversitede/sınıfta herkesi heteroseksüel varsaymamak, cinsiyetçi, homofobik, bifobik ve transfobik dil kullanmak, kullanılmasına izin vermemek.
- Kültüre duyarlı psikolojik danışma, çok kültürlü psikolojik danışma üzerine seçmeli ya da zorunlu dersler açmak.
- Tüm derslerde LGBTİ+ konularını derse dahil etmenin bir yolunu bulmak. Örneğin, gelişim psikolojisi dersinde bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik gibi gelişim dönemlerinde cinsel gelişim ve kimlik gelişimi başta olmak üzere LGBTİ+ çocukların, gençlerin, yetişkinlerin gelişimlerini -tıbbileştirmeden, patolojikleştirmeden- derse dahil etmek. Ya da örneğin, yakın ilişkiler psikolojisi, yakın ilişkiler dersinde, LGBTİ+ ergenlerin, yetişkinlerin romantik/cinsel ilişkilerine de alan açmak. Vakaları, rol oynamaları sadece heteroseksüel çiftler üzerinden kurgulamamak, iki lezbiyen kadının ilişki sürdürme davranışlarına ilişkin de vaka çalışması yürütmek.
- LGBTİ+lara yönelik ön kabulleri sorgulamak üzere seminerler düzenlemek. Örneğin KAOS GL'nin Ayrımcılık Karşısı Ders Projesi.
- Derneklerle iletişime geçmek. İstanbul SPoD, Lambdaİstanbul, İstanbul LİSTAG, Ankara KAOS GL, Ankara Pembe Hayat, İzmir Siyah Pembe Üçgen gibi.
- Ders izlencesine ders politikası olarak cinsiyetçi, homofobik, bifobik ve transfobik söylemlere ve yaptırımlarına yönelik bilgi eklemek.
- Sınav sorularına LGBTİ+ ları dahil etmek.
- YL ve doktora tezlerinde öğrenciler LGBTİ+ konularında araştırma yapmak istiyorsa desteklemek.
- Akademik araştırmalarda, cinsiyet yerine atanmış cinsiyeti sormak, cinsiyeti sadece kadın/erkek olarak ikili kurgulamamak, "kadın/erkek" kategorisine ek olarak, "diğer" kategorisi yerine (kadın ve erkek dışında kendini tanımlayanları ötekileştirici bir pratik), "akışkan cinsiyetli, ikili olmayan [nonbinary], sorgulayan, queer" gibi kategorileri eklemek ve/ya katılımcıların kendilerini tanımlamasına alan açmak.
- Akademik araştırmalarda cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine yönelik demografik sorular da sormak, tüm katılımcıları heteroseksüel ve natrans varsaymamak, katılımcıların kendi cinsel yönelimlerini ve cinsiyet kimliklerini tanımlamalarına alan açmak.

- Nicel ya da nitel araştırmalarda, anket sorularını cinsiyetçilikten, homofobiden ve transfobiden arındırmak.
- LGBTİ+lara destekleyici bir ortam sağlamak, yönlendirici olmayan bir iletişim kurmak, nefes alabilecekleri alanlar yaratmak.

Akran zorbalığı, toplumsal cinsiyet, LGBTİ+ temel kavramlar ve mitler, önyargı ve ayrımcılık, ötekileştirme, çeşitlilik, insan hakları vb. konulara ilişkin farkındalığı yükseltmeye yönelik koruyucu-önleyici atölyeler düzenlemek.

Üniversitenin tüm bileşenlerini bu çalışmalara katmaya çalışmak.

Toplantılarda cinsiyetçi, homofobik, transfobik söylemleri/şakaları düzenlemek.

Size açılan LGBTİ+lari ailelerine, üniversitenin diğeri bileşenlerine ifşa etmemek.

Toplumsal cinsiyet rollerine uymayan kişileri/öğrencileri LGBTİ+ olarak etiketlememek.

Psikolojik danışman eğitimcisi olarak derste, üniversitede, gündelik konuşmalarda cinsiyetçi, homofobik ve transfobik olmayan bir dil kullanımını önceliklendirmek.

Üniversitede toplumsal cinsiyet çalışmaları, LGBTİ hakları, kadın hakları odağında öğrenci kulüplerinin kurulmasına öncülük etmek, bu kulüplere akademik danışman olmak.

LGBTİ+ konulara ilişkin filmleri/dizileri derslerde materyal olarak kullanmak.

Psikolojik danışman eğitiminde, LGBTİ+ bireyle etkileşimi LGBTİ+lara yönelik tutumları dönüştürmek için bir yöntem olarak kullanmak.

Bu yazının son okumasını gerçekleştiren, önerileri ile katkıda bulunan Efsun Sertoğlu'na çok teşekkür ederim. İyi ki varsın Efsun ♥

* *Bu yazı, Avrupa Birliğı'nin desteklediğı Eşit Haklar için Savunuculuğı Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

Kaynakça

American Counseling Association. (1997). *Definition of professional counseling*. <http://www.counseling.org/news/updates/2004/07/26/definition-of-professionalcounseling> adresinden erişildi.

Hershberger, S. L., & D'Augelli, A. R. (2000). Issues in counseling lesbian, gay, and bisexual adolescents. In R. M. Perez, K. A. DeBord, & K. J. Bieschke (Eds.), *Handbook of counseling and psychotherapy with lesbian, gay, and bisexual clients* (pp. 225-247). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10339-010>

Efsun Sertoğlu & KAOS GL (2021). Eğitimciler için kılavuz: LGBTİ+ öğrencilerin haklarını nasıl korumalı?. <https://kaosgldernegi.org/images/library/eg-itimciler-ic-in-kilavuz-web-1.pdf> adresinden erişildi.

Lipkin, A. (2004). Outing the teacher, outing the power: Principle and pedagogy. *Journal of Gay & Lesbian Issues in Education*, 2, 65-67.

Meyer, I.H. (2003). *Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence*. *Psychological Bulletin*, 129, 674-697. doi:10.1037/0033-2909.129.5.674

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2017). *Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri plan hazırlama kitapçığı*. http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_06/01135552_rehberlik_plan_hazirlama_kitapcigi.pdf adresinden erişildi

EŞİT HAKLAR İÇİN BİR TART'IŞ...

Dilek Çankaya*

Eşit haklar için yürütölen bir çalışmada yazı yazmak hem çok zor, hem de genel geçer cümleler kurarsak bir o kadar da kolay. Burada, insan merkezli bir yerden "her birey eşittir ve eşit haklara sahiptir" demek neredeyse ağızdan doğalında çıkan bir cümle olacaktır hepimiz için. Oysa bir yandan da çeşit çeşit eşitsizliğin içerisinde yaşıyoruz. Bir kısmını net olarak fark edip tavır alıyoruz. Bu yazıda yapmaya çalışacağım şey eğitimciler olarak fark ettiğimiz, etmediğimiz bu halleri tartışma konusu yaparak eğitimci kimliğimizi de biraz tartışmaya açmak ve okul ortamında ufak manevralarla eşitlikçi bir eğitim ortamını inşa etmek için çabalamanın mümkün olup olmadığını araştırmak...

Bizler, yani eşit haklar mücadelesinin parçası olmaya çalışanlar, ayrımcılıktan, dışlamadan azade bir biçimde yaşamımızı inşa etmeye çabalarken kolay bir şey yapmıyoruz, özellikle böyle bir tarihsel süreçte... "Bir toplumda hiyerarşik örgütlenme, adaletsizlik, gücün inşası, güçle ilgili söylemsel yapı ne kadar baskınsa, dezavantajlı gruplara yönelik önyargı ve ayrımcılık o ölçüde ortaya çıkacaktır" (Göregenli, 2012. sf.22). Otoriterleşmenin, heteronormatif toplumsal ilişkilerin daha yoğun güç kazandığı zamanlarda, "normal"liğe sığınma görece kolayken, "norm'al olmayanla ilişkilenme de daha zor. Bir yandan "Ben bir insanım ve insana dair hiçbir şey bana yabancı değildir" diyen İ.Ö. 190-160'lı yıllarda yaşamış, azad edilmiş bir köle olan komedya yazarı Terentius'un yolundan gitmeye çabalıyoruz; ancak bir yandan da tüm ayrımcılık ve dışlamaların yaşandığı, kanıksandığı ve hatta meşru görüldüğü bu toplumda, dünyada yaşıyoruz. Bu toplumsal insanın bir parçasıyız da yani... Ünlü'nün Türklük Sözleşmesi (2018, sf.17) kitabının giriş bölümünde Türklük üstünden yaptığı şu tanımı pek çok alana da uyarlayabiliriz:

"Türklüğün negatif halleri olarak tarif edeceğim görmeme, duymama, bil-meme, ilgilenmeme, duygulanmama halleri birer eksiklik olarak görülebilir,

* Eğitimci, Psikolojik Danışman

fakat aslında birer imtiyazdır. Çünkü bir ülkede, herhangi bir ülkede, ancak egemen grubun görmeme, duymama, bilmeme, ilgilenmeme, duygulanmama hakkı ve daha önemlisi gücü vardır. Görme ve görmeme, duyma ve duymama, bilme ve bilmeme, ilgilenme ve ilgilenmeme, duygulanma ve duygulanmama biçimiyle kişinin güç hiyerarşisindeki etnik ve sınıfsal pozisyonu arasında yakın bir ilişkisellik söz konusudur.... Alttakiler ise üsttekilerin ne düşündüğünü bilmek, ne dediğini dinlemek zorundadır; çünkü bu bilgi hayatta ve ayakta kalabilmenin temel şartıdır”.

Güç hiyerarşisinde egemen olan etnik, dilsel ve dinsel kimliğe ek olarak başka makbüllük türleri de tanımlayabiliriz: Yerli (yani göçmen değil), sağlam (yani sakat değil, ayrıca genel görünümü fit-şişman değil), heteroseksüel (yani L-G-B-T-İ + değil), erkek (ama kadınsı değil), ola ki kadın (ise makbul kadın ve anne), nörotipik (yani nöroçeşitli değil), sınıfsal olarak orta ve üst sınıftan (yani yoksul değil), yetişkin (yani çocuk ya da yaşlı değil) gibi... Kendimize baktığımızda ne kadar “makbulüz”?

Bu arada bu makbüllük tanımları dışında kalanlar aslında toplumsal yaşamı aktif olarak katılmak istediklerinde, bir şeye haklarının olduğunu “iddia” ettiklerinde tam olarak “a-normal ya da düzen dışı” olarak damgalanırlar. Farklı grupların hak mücadelelerine ve sonrasında “insandan” sayılır hale gelmelerine baktığımızda bu durum daha belirgin bir hal alır.

Bu noktada kimleri daha insan, birey kabul ettiğimizi düşünmeyi değerli buluyorum. Bu yazıyı yazarken de herhangi bir toplumsal olguya bakarken de kendime sürekli sorduğum bir soru bu sanırım. Ve kendimde ayrımcı yanları her fark ettiğimde hem üzüldüğüm, utandığım hem de fark ettiğim, sonunda görebildiğim için mutlu olduğum... Freire’nin Ezilenlerin Pedagojisi kitabındaki tanımıyla (sf. 29) praksis “dönüştürmek amacıyla dünya üzerine düşünmek ve eylemde bulunmak”. Kendimizde, çevremizde fark ettiğimiz dışlama pratiklerine küçük, büyük her türlü müdahaleyi “eylemde bulunmak” olarak tanımladığımı eklemek isterim.

Eğitimcinin, öğretmenin hayatı bu açıdan çok daha zorlayıcıdır. Toplumsal yaşamın tüm “ötekileri” ve makbul olmayanlarıyla karşılaşma ihtimalleri çok yüksektir. Hatta örgün eğitimde görev yapıyorsa çocuk ve gençlerle etkileşim halindedir. Çocuk ve gençlere dönük yaş ayrımcılığı Türkiye’de çok tartışılmayan bir konu. Yetişkinler, çocuğun iyiliğini istediğini söyleyerek, bilerek ya da bilmeyerek çocuklar üzerinde aşırı kontrol ve güç kullanırlar. Ailede ve okulda (ve tüm toplumsal yaşamda) bu aşırı kontrol çocuğun/gencin kendini bulması, inşa etmesi yolunda en önemli engellerdendir. Yu-

karıda bahsettiğimiz tüm egemenlik türlerinde bir biçimde örgütlenip kendi dilini ve mücadelesini kuran grupların aksine, çocuklar ve çocukluk yurttaş bile sayılmadığı için örgütlenemez de.

Bir KHK ile kapatılmış olan Gündem Çocuk Derneği 2014 yılında Türkiye'de Çocuğa Yönelik Ayrımcılık Raporu yayınladı. Orada toplumdaki çocuk algısından kaynaklanan ayrımcılık şu biçimde tanımlanır:

“Çocukluk bir insan için hayatındaki *geçici* bir dönemdir. Yaşanır ve geçer. ‘Orta yaşlı, beyaz, zengin erkek’ ideali üzerine kurulu ataerkil toplum düzeninde çocukluk bir an önce aşılması gereken ve varış noktası (başarısı!) yetişkinlik olarak görülen bir süreç, neredeyse kabakulak gibi kaçınılmaz bir hastalık olarak algılanır. Çocukluktan çıkmak ise bir nevi sınıf atlamak gibidir. Çocukluk ile ilgili bu çarpık algı çocukların bir nevi *eksik insan* kabul edilmesi sonucunu doğuruyor.”

Böylesi bir çocuk ve çocukluk tanımı, beraberinde onların ihtiyaçlarını tanımlamayı ve onlar adına söz söylemeyi de getiriyor. “Eksik insan”ın yaşam deneyimi de bütünsel olarak yetişkinler tarafından tanımlanıyor. Aynı eksik insan tavrını aslında engellilik, sakatlık durumunda da görüyoruz. “Bu algı biçiminde engelli, ‘zayıf, başkasının yardımına muhtaç, acınacak bir varlık’tır” (Akbulut, 2015 sf.23). Çocukluk gibi engellilik de yetenek kısıtlılığı, toplumsal yaşamın nitelikli parçası olarak algılanmamayı beraberinde getirir.

Heteronormatif toplum ve kültür, “doğal” ve “normal” saydığı heteroseksüel yönelimin yaşam biçimine ve değerlerine göre tanımlandığı; bu tanımın dışında kalan tüm cinselliklerin ve cinsel yönelimlerin “marjinalleştirildiği, görmezden gelindiği, baskı ve şiddete maruz bırakıldığı veya en iyi ihtimalle ‘uysal ötekiler’ olarak sindirildiği bir düzeni ifade ediyor” (Çakırlar ve Delice, 2012, sf.11). Eğitim hayatı, toplumun “normal” kabul ettiği çocuk ve gençler için bile kolay değilken, herhangi bir nedenle çoğunluktan ya da okulda/toplumda baskın olandan farklı olanlar için “acı” merkezidir demek abartı olmayacaktır. Okullar ve okuldaki eğitim egemen kültürün ve değerlerin aktarım merkezi görevini görürler.

Önyargılar genelde tek konuyla sınırlı kalmaz ve daha bütünlüklü olarak hayata bakışı etkiler. Aile, sosyal çevre, okul derken toplumsal değer yargıları yeniden üretilir. Sosyal psikologların önyargılar ve kişilik özellikleriyle ilgili yaptıkları çalışmalar da bunu destekler niteliktedir. “Otoriterlik, katılık, belirsizliğe tolerans gösterememe, bilişsel olarak kapanma ihtiyacı gibi özellikler genellikle önyargıyla birlikte ortaya çıkmaktadır” (Göregenli, 2012, sf.10).

Burada bahsedilen otoriterliği aynı zamanda “sınıfı yönetmek” zorunda olan öğretmen açısından da değerlendirebiliriz. Bir yandan aktarmakla yükümlü olunan bilgiler, bir yandan yönetimin beklentileri derken öğretmen bir biçimde sınıf içerisinde otorite rolünü üstlenir. Rollerin dağıtıldığı düzenin müfredatı dışında, aynı zamanda örtük müfredat da devrededir artık.

Neredeyse tüm eleştirel eğitimcilere göre “okullarda otoriteye ve güce itaat, cinsiyetçilik, ırkçılık, sınıfsal hiyerarşi gibi ayrımcılığı ve eşitsizliği besleyen ‘değerler’ gizli müfredatla ‘aşılmalıdır’” (Aras Kaya, 2018, sf.123). Yazılı kaynaklarda, müfredatta çok da göz önünde olmayan bu ayrımcılıklar asıl gücünü gizli/örtük müfredattan alır.

Basil Bernstein, çok genel bir ifadeyle toplumsal sınıf, akademik başarı ve okulun dili arasındaki ilişki üzerine çalışmış çok önemli bir eğitim sosyoloğudur. Okulun dilinin sınıfsal olarak orta ve üst sınıflar için ve yine onlar tarafından inşa edildiğini söyler. Bernstein iki farklı dil kodu tanımlar: Sınırlayıcı ve açıcı dil kodları... Sınırlayıcı dil kodları yoğunluklu olarak işçi sınıfı tarafından kullanılmakta ve daha somut, bağlam temellidir. Oysa açıcı dil, çok daha fazla soyutlama içermekte ve okulun dili de bu biçimde inşa edilmektedir. Bu da demektir ki, işçi-emekçi çocukları okul yaşamına girdiklerinde aslında bilmedikleri bir dil yapısıyla karşılaşmakta ve başarısızlığa mahkûm olmaktadır (Bernstein, 1971). Bu tanımlama da okulun dilinin “örtük” bir biçimde ayrımcı olarak düzenlendiğini söylemektedir.

Bu dil, aynı zamanda farklılıkları da müfredat ve gizli müfredat aracılığıyla okula ve kültürene dahil etmemektedir. Daha otoriter ve daha tutucu olan toplumlarda ikili cinsiyet rejiminin dili dışında bir dil ve varoluş okul sınırlarında görünür olamamaktadır. LGBTİ+ (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İntersex) kimliği mücadeleler sonucu psikolojik hastalık olarak tanımlanmaktan kurtuldu (DSM 1973, Dünya Sağlık Örgütü 1990) fakat bu, bireylerin yaşamına büyük bir değişiklik olarak yansıyamadı. LGBTİ+’ların Türkiye’de ve dünyanın pek çok yerinde ayrımcılığa ve nefret suçlarına maruz kaldığı bilinmektedir. Okul yaşamı LGBTİ+ öğrenciler için sistematik zorbalığa, damgalanmaya ve nefret suçlarına maruz kaldıkları önemli bir merkez olarak tanımlanabilir.

Heteronormatif toplum değerlerine uymayanların özellikle ergenliklerinde kurbanlaştırılma ihtimalleri artmaktadır (Toomey, Ryan, Diaz, Card ve Russell, 2010). Pek çok araştırmaya göre, “risk altında” diye tanımlanan LGBTİ+ öğrencilerin akademik başarısızlık, duygusal sıkıntı, depresyon yaşama, diğer riskli davranışlara yönelme ve hatta intiharı düşünüp deneme ihtimalleri

oluşabilmektedir. Risk altında olan herhangi bir grup gibi LGBTİ+ öğrenciler de içsel bir sorundan dolayı değil, toplumsal kabul olmaması ve baskılardan dolayı sorunlar yaşamaktadır. Ergenlik döneminin kendisinin sancılarını ek olarak toplumsal alanda dışlanma deneyimini tek başına akran zorbalığı ile açıklayamayız. Önyargılara dayalı zorbalığın sıklığıyla ilgili bir araştırmada (Bucchianeri ve Gower, 2016) özellikle ergenlik döneminde gençler için okul, en önemli sosyalleşme alanı olarak yaşanırken toplumsal cinsiyet normlarının dışında kalanlar (kadınsı erkekler veya erkeksi kadınlar) ve LGBTİ+ gençler için tehlikeli bir toplumsal alan olarak gözükmektedir. Bu tehlike şişmanlar ve farklı etnik kimliklerle ilgili de vardır ayrıca.

Rusell (2005) yaptığı bir araştırmada LGBTİ+ öğrencilerin sadece kurbanlaştırıldıkları durumlara odaklanılmasının hem onların direnç mekanizmalarının anlaşılmasına neden olabileceği hem de direnç kazanmaları için okulda nelerin güçlenmesi/değiştirilmesi gerektiğinin muğlaklaşmasına neden olduğu eleştirisi yapmaktadır. Bu araştırmaya göre, okulda eğer zorbalığa karşı kurallar, kendilerine edilen kötü sözleri engelleyen bir öğretmen, LGBTİ+ kimlikler ve toplumsal cinsiyet konularıyla ilgilenen bir kulüp çalışması, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ile ilgili bilgi alabilecekleri bir kaynak varsa, LGBTİ+ öğrenciler yaşayabilecekleri zorbalık karşısında dirençli olabiliyorlar. Bu tip bir öğretmen profilinin gelişiminin aynı zamanda dışlanma potansiyeli olan tüm gençleri güçlendireceği de söylenebilir.

Avusturalya’da, öğretmen adaylarını eğitenlerin ders içeriklerinin LGBTİ+’ların yaşam deneyimlerini ne ölçüde içerdiğini inceleyen bir araştırma yapılmıştır. Eğitimcilerin büyük kısmı anti-homofobik ve anti-heteroseksist eğitimin önemli olduğunu söyleseler de örneğin ırkçılık ya da etnik kimlik temelli ayrımcılık karşıtı içeriği derslerine dahil etmeyi daha önemli bulduklarını ifade etmişlerdir (Robinson ve Ferfolja, 2008). Yani, dışlanma deneyimleri arasında zihinsel bir hiyerarşi oluşturulduğu söylenebilir. Türkiye’de de kişiler ve grupların yaşadıkları acı ve sıkıntıları bir diğerinin sıkıntısı ve dışlanmışlığı ile kıyaslaması çok rastlanan bir durumdur. Sanki tüm dışlanmışlıklar benzer toplumsal kaynaklardan beslenmiyor ve birbirlerinden tamamen bağımsızmış gibi... Aslında buradaki tavrın kendisi eleştirel pedagojinin kuramsal gelişim çizgisinde de göze çarpmaktadır. Önce toplumsal sınıf temelli ayrımcılık üzerine çalışmalar başlamış ve bu çalışmalar çoğunlukla farklı ayrımcılık türlerini öncelikli olarak içermemiştir. Özellikle queer pedagojinin sınıf temelli eleştirel kuramlara yönelttiği eleştiriler sayesinde eğitim ortamının daha demokratik olması için mücadele edenlerin düşünme ve eyleme alanları da genişlemiştir.

Queer pedagoji denince çok derin teorik çalışmalar yapılarak elde edilecek bilgiler gerekiymiş gibi hissedilebilir. Elbette derin felsefi ve düşünsel temelleri var queer pedagojinin. Ancak bir yandan da uygulamada çok da pratik yöntemleri de olabilir. Queer pedagojinin önemli bir parçası *sökme* kavramıdır. Bu, kavramları veya fikirleri geri almak ve çıplak hallerini ortaya çıkarmak anlamına gelir, böylece öğrenciler o kavramın/fikrin nasıl ortaya çıktığını görebilirler. Örneğin ikili cinsiyet kavramını sorgulayabilecekleri bir soru sormak ve bırakmak ya da dilde yoğun biçimde kullanılan bir kavramı farklı, şaşırtıcı biçimde kullanmak... Dilde ve uygulamada yerleşmiş ayrımcı bir ifade ile ilgili “safça” soru sormak ve öğrenenin kendi kalıp yargısı ile yüzleşmesi için alan tanımak... Yani cevap vermeden önce soru sormak... Queer parçalama kavramı sadece cinsiyet açısından anahtar olmakla kalmaz, bu biçimiyle denendiğinde birçok farklı fırsat sunabilir.

* *Bu yazı, Avrupa Birliği’nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB’nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

Kaynakça:

Akbulut, S. (2015). Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı. M. Soran, Ö. Şensoy ve M. Ergün (Der.). Engelliliğe ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. İlk ve Ortaöğretim Kurumları İçin Örnek Ders Uygulamaları İçinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aras Kaya, Ö. (2018). Gizli Müfredat: Üniversiteye İlişkin Bir Çözümleme. Eğitim Bilim Toplum Dergisi. Cilt: 16 Sayı: 64. sf.120-145.

Bernstein, B. (1971). Class, Codes and Control (Volume 1). London: Routledge ve Kegan Paul.

Bucchianeri, M. M., Gower, A. L. vd. (2016). Youth Experiences with Multiple Types of Prejudice-based Harassment, Journal of Adolescence, Volume 51, Sf. 68-75.

Çakırlar, C. ve Delice, S. (2012). Cinsellik Muamması: Türkiye’de Queer Kültür ve Muhalefet, Metis Yayınları, İstanbul.

Erdem, T. (2012). Hizadan Çıkmaya, Yoldan Sapmaya ve Çıkıntı Olmaya Dair: Kimlik Değil, Cinsellik! Tektip Cinsellik Değil, Cinsel Çeşitlilik!. *Cinsellik Muamması. Türkiye’deki Queer Kültür ve Muhalefet.* (ed. Çakırlar, C. & Delice, S.). Metis Yayınları, sf. 37-71.

Freire, P. (2003). *Ezilenlerin Pedagojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.). Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar İçerisinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Gündem Çocuk Derneği (2014). Türkiye’de Çocuğa Yönelik Ayrımcılık Raporu 2013. Erişim için: <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/turkiyede-cocuga-yonelik-ayirimcilik-raporu.pdf>

Robinson, K. H. ve Ferfolja, T. (2008). Playing it Up, Playing it Down, Playing it Safe: Quering Teacher Education. *Teaching and Teacher Education* 24. sf. 846-858.

Russell, S. T. (2005). Beyond Risk: Resilience in the Lives of Sexual Minority Youth. *Journal of Gay and Lesbian Issues in Education*. Vol. 2(3). sf.5-18.

Ünlü, B. (2018). Türklük Sözleşmesi. Oluşumu, İşleyişi ve Krizi. Dipnot Yayıncılık.

Toomey, R.B.; Ryan, C. vd. (2010). Gender Nonconforming Lesbians, Gay, Bisexual and Transgender Youth: School Victimization and Young Adult Psychosocial Adjustment. *Develepmental Psyhology*. Online yayın. sf.1-10.

HETERONORMATİF EĞİTİMİ KATILAŞTIRAN BİR PRATİK: DEĞERLER EĞİTİMİ

Remzi Altunpolat

Eğitimin ne olduğuna dair bugüne kadar pek çok farklı tanım yapılmıştır. Ana-akım eğitim bilimleri literatüründe hayli yaygın kabul gören tanıma göre; “Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak, istendik davranış değişikliği meydana getirme sürecidir.” Söz konusu tanım ilk bakışta yansız olarak görülebilir. Ancak ilk bakışta bilimsel ve yansız görünen bu tanımın, eğitsel süreçlerindeki iktidar ilişkilerini ve eğitimin ideolojik karakterini göz ardı ettiği söylenebilir. Zira verili politik ve toplumsal güç ilişkileri içerisinde “istendik olan” nedir? İstendik davranışları istendik olmayan davranışlardan ayırma, ikisi arasında sınır çizme yetkisine sahip olanlar kim ya da kimlerdir? Eğitim, iktidar ilişkileri içerisinde şekillenen bir aygıt ise, “kasıtlı istendik davranış değişikliği oluşturma sürecinin”, birer toplumsal/kültürel inşa olan (cis)erkek/(cis)kadın, heteroseksüel/heteroseksüel olmayan dikotomilerini doğallaştıran, meşrulaştıran ve yeniden üreten bir işlev göreceği aşîkârdır.¹ Nitekim sosyolojinin kurucu isimlerinden **Emile Durkheim**’a göre; eğitim kurumunun toplumsal işlevi bireylerin yeteneklerini toplumun ihtiyaçları doğrultusu şekillendirmektir. Eğitim bunu toplumun normlarını ve ahlaki değerlerini gelecek nesillere aktarmak suretiyle yapar. Böylece eğitim toplumsal düzenin, istikrarın ve bütünlüğün sağlanmasına katkıda bulunacaktır.² Bu doğrultuda mevcut eğitimin esasen bireylere egemen değerleri benimseterek onların yaşadıkları sistemle uyumlu hale getirmeye yarayan bir amaç, yapı ve işleyişe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1 Nejla Kurul, **Başka Bir Eğitim Hikâyesi: Bireyin Gelişimi, Toplum ve Doğa Etkileşimi Üzerine Sorgulamalar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.

2 Aynur Erdoğan Coşkun, **Eğitim Sosyolojisi**, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyoloji_lisans_ao/egitim_sosyolojisi.pdf

Türkiye'nin modernleşme serencamından başlayarak günümüze değin devletin makbul yurttaşlarını yaratmak adına eğitim yoluyla bireylerin hangi tür değerlerle teçhiz edilmeye çalışıldığını ortaya koyan pek çok araştırma yapıldı, yapılmaya da devam ediyor. Bu yazı çerçevesinde ayrıntısına girmeden müesses siyasi hayatımıza hâkim olan farklı politik öznelerin kendi tasavvurlarındaki toplum projesini hayata geçirmek açısından vazgeçilmez kavga alanı olarak okunduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda Cumhuriyetin laik/seküler toplum projesi yerine daha muhafazakâr ve daha İslamî değerlerle örülmüş bir toplum inşa etme gayesindeki AKP açısından eğitimin yeniden yapılandırılması her zaman büyük önem taşıdı. İktidara geldiği 2002 yılından itibaren AKP, "reform" adı altında eğitim sisteminde pek çok değişikliğe imza attı. Özetle vurgulamak gerekirse; AKP'nin eğitim politikaları, neo-liberalizm, muhafazakârlık ve İslamcılık ekseninde şekillendi. Bu yolda atılan adımlardan en önemlisi ise "değerler eğitimi"nin eğitim sistemi içerisinde giderek ağırlık kazanması oldu. 2005 yılında yapılan müfredat değişikliği ile değerler eğitime vurgu yapılmakla birlikte, 2010 yılında İlk Ders Genelgesi ile resmi olarak değerler eğitimi müfredat içerisine girdi. Asıl kapsamlı değişiklik ise 2017 yılında gerçekleştirildi. 2017-2018 eğitim-öğretim yılından itibaren 1, 5 ve 9'uncu sınıflarda, 2018-2019 yılından itibaren tüm kademelerde değerler eğitimi odaklı müfredat yürürlüğe sokuldu ve ders kitapları buna göre yeniden kaleme alındı. Ayrı, bağımsız bir ders olarak değil birçok dersin içeriğine entegre edilerek sunulan değerler eğitimi ile öğrencilerin gerek evrensel gerekse Türk toplumuna ait değerleri öğrenmesi hedefleniyor³. Bu noktada evrensel değerler vurgusunun adet yerini bulsun kabilinden içi boş bir söylem olduğunu; asıl vurgunun Türk toplumuna ait değerlere yapıldığını, asıl benimsetilmek istenenin "Müslüman-Türk toplumu"nun barındırdığı varsayılan değerler olduğunu kolaylıkla tahmin edebiliriz. Değerler eğitimi büyük ölçüde İslam-Türk sentezi üzerinde yükselen daha fazla dinsel, muhafazakâr ve milliyetçi referanslar etrafında biçimlendirilmektedir. Üstelik dinsel Milli Eğitim Bakanlığı'nın Diyanet İşleri Başkanlığı ile imzaladığı protokoller doğrultusunda çeşitli TÜRGEV yahut Ensar⁴ gibi İslamcı vakıfların değerler eğitimi kapsamında bazı haftalarda okullarda seminerler

3 Özlem Tunçel, **AKP Dönemi Eğitim Politikalarına İlişkin Bir Örnek: Değerler Eğitimi**, <http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-33-ekim-2017/akp-donemi-egitim-politikalari-na-iliskin-bir-ornek/> ; Canan Aratemur Çimen & Sezen Bayhan, "Değişen İlköğretim Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet", **Eğitimin Cinsiyeti** (Der: Işıl Ünal vd.), Dipnot Yayınları, Ankara, 2021

4 Ensar Vakfı bünyesindeki Ensar Neşriyat'ın 2003 yılından bu yana düzenli olarak **Değerler Eğitimi Dergisi** yayınladığını hatırlatalım.

vermesine imkân tanınmıştır. Diğer yandan değerler eğitimi salt okullarla sınırlı kalmamakta, Diyanet'in Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile yaptığı protokollerle kurum bakımı altındaki çocuk ve gençlere kadar uzanmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 7-15 yaş arası çocuklar için kaleme alınmış **“Etkinliklerle Değerler Eğitimi”** kitabının önsözünde kurum başkanı **Ali Erbaş** bu kitabın hazırlanmasındaki amacı şu şekilde açıklamaktadır:

“Bireylerin ve toplumların tekâmülünde, medeniyetlerin, geleneklerin şekillenmesinde millî ve dinî değerler en önemli yapıtaşlarıdır. Dinin merkezinde yer alan ahlâkî ve insanî ilkeler bireyin ve toplumların kimlik ve kişiliklerinin oluşmasında önemli bir etkindir. İnsanın iyiye, doğruya, güzele ulaşmasına kılavuzluk eden bu ilke ve değerler, huzurlu bir toplumun mayasıdır.

.....

Günümüz dünyasında çocuklarımızı, gençlerimizi yıkıcı akımlardan ve her türlü bağımlılıktan korumak.... Gençlerin kimlik ve kişiliklerini inşa ederken dinî, ahlâkî değerlerle yoğurtmak...”⁵

Değerler eğitiminin İslâmcı ve muhafazakâr çevrelerde bu kadar hüsn-i kabul görmesindeki, değerler eğitiminden sitayişle bahsedilmesindeki temel saik budur: Milli, manevi, dinî ve ahlakî değerlerle yoğrulmuş bir nesil. Cumhurbaşkanı'nın diliyle: “Dindar nesil, Asım'ın nesli”.

Peki, nedir değerler eğitimi? Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından yapılan tanıma göre: “Çocukların ve gençlerin pozitif değerleri keşfedip geliştirmeleri ve kendi potansiyellerine göre ilerlemeleri için yürütülen eğitimsel gayretler” olarak tanımlanmaktadır.⁶ Her tanım gibi bu tanım da elbette tartışmaya açıktır. Ancak çocukların ve gençlerin potansiyellerine yapılan gönderme en azından değerler eğitiminin içeriğinin, evrensel düzeyde kabul görmüş, bilimsellik, demokratiklik, eşitlikçilik ve katılımcılık gibi bir dizi kavramı içeren değerler üzerinden belirlenmesini; farklılıkları yok sayan, dışlayıcı ve ötekileştirici olmamasına kapı aralamaktadır. Nitekim bugün Dünyanın pek çok ülkesinde farklı adlar altında değerler eğitimi verilmektedir. Örneğin İsveç' in eğitim müfredatında değerler eğitiminde demokrasi, insan hakları, barış, kamu yararı gibi kavramla daha çok

5 <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/ETK%C4%B0NL%C4%B0KLERLE%20DE%C4%9EERLER%20E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0%201.pdf>

6 Değerler Eğitimi Nedir, Nasıl Olmalıdır? <http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/De%C4%9Ferler-E%C4%9Fitimi-Bro%C5%9F%C3%BCr.pdf>

öne çıkarken Türkiye’de bu kavramlara yer verilmekle birlikte milli ve manevi değerlerin öne çıkartıldığı ortaya konulmuştur.⁷

“Milli, manevi ve ahlâki değerlerimize”, “örf, adet ve geleneklerimize” yapılan bu derece güçlü referanslar, geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını daha da pekiştirmektedir. İnsanların kadın ve erkek olarak yaratıldığını, kadınların ve erkeklerin fıtraten birbirinden farklı olduğunu, aile kurup neslin devamlılığını sağlamakla mükellef olduklarını ve bunun dışındaki yaşantı yahut ilişki formlarının ise fıtrata ters olduğunu vaz’den değerler kümesi LGBTİ+’ları sapkın ilan edilmesini de beraberinde getirecektir. O nedenle Covid-19 Pandemisi’nin başlamasıyla uzaktan eğitime geçildiğinde evde kalan çocukların çizdikleri gökkuşağı resimlerini pencerelere asması sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı’ndan okul müdürlerine gönderilen mesajda; “Bu bir LGBTİ projesidir. Gökkuşağı onların sembolüdür. Sapıklara alet olmayalım.” denilmesi AKP’nin hangi değerler temelinde eğitim politikalarına ve topluma yön vermek istediğinin fotoğrafıdır bir bakıma. Zaten ikili cinsiyet sistemi üzerinde yükselen, LGBTİ+ kimliklerini okulun resmi söyleminden dışlayan, görünmez kılan ve kendilik bilinci oluşturmalarının önüne bariyerler çıkaran cis-heteronormatif eğitim değerler eğitiminin müfredatta daha geniş alan kaplamasıyla adeta katılmıştır. Bu noktadan hareketle AKP’nin eğitim yoluyla dindar/muhafazakâr/İslami toplum yaratma hayaline karşı bilimsel-demokratik-kamusal eğitim mücadelesinin; LGBTİ+ların eğitimde ayrımcılığa uğramasını sürekli ve öncelikli gündemlerden biri olarak önüne koyması elzemdir. Zira LGBTİ+ ‘ların düşmanlaştırılması meselesi AKP’nin toplumsal cinsiyet rejiminin kurucu bileşenidir.

* *Bu yazı, Avrupa Birliği’nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB’nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.*

7 Robert, Thornberg & Ebru Oğuz., “Teachers’ views on values education: A qualitative study in Sweden and Turkey” *International Journal of Educational Research*, 59(1), 2013.

TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİNDEN MEZUN TRANSLARIN, GEÇİŞ SÜRECİNİN ARDINDAN ÜNİVERSİTE BELGELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ TALEPLERİNE ÜNİVERSİTELERİN YAKLAŞIMI HAKKINDA RAPOR

Kerem Dikmen

Kişinin cinsiyet kimliği, kişinin varoluşsal yönünü gösterir. Buna karşın düzenlemeler çoğu zaman ikili cinsiyet sistemini benimseyerek oluşturulmuştur. Dolayısıyla, doğumda ve biyolojik özellikler öncelenerek atanan cinsiyetin, kişinin kendini duyumsadığı cinsiyet kimliğinden farklı olması halinde ikili cinsiyet sistemi translar açısından bir sorun yumağına dönüşmekte, kamusal politikalar ve yasal boşluklar çoğu zaman kişi özelinde hak ihlallerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de modern anlamda nüfus kayıtlarının tutulması için 1830’da kurulan Ceride Nezaretine işaret edilmekte ve bu tarih aynı zamanda nüfus kayıtlarıyla ilgili genel müdürlüğün kuruluş tarihi olarak nitelenmektedir.¹ Ne var ki cinsiyet kimliğinin nüfus kaydına yansımaları ve kişinin doğumda atanan cinsiyetin yarattığı hapis halinden kurtulması için ilk yasal düzenleme için 1988’e kadar beklemek gerekmiştir. 4 Mayıs 1988 tarihinde, yürürlükteki Medeni Kanunun 29. maddesine eklenen bir fıkra ile ilk kez nüfus kayıtlarındaki cinsiyet hanesinin ne şekilde yeniden düzenleneceği açıklanmıştır.²

Günümüzde ise cinsiyet uyum sürecinin nüfus kaydına yansımaları için Türk Medeni Kanununun 40. maddesindeki koşulların karşılanması gerekmek-

1 <https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi>

2 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=743&MevzuatTur=5&MevzuatTertip=3>

tedir.³ Kişiy e cerrahi bir müdahaleyi zorunlu kılması, kimlikle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen üreme yeteneğinden yoksunluğu sonuç olarak bir şart olarak getirmiş olması yani kişilerin hormonal ve genital yapılarına da müdahale etmesi, 18 yaşından sonra cinsiyet geçişinin talep edilebiliyor olması ve bir yargılama prosedürüne tabi tutulması ihlal alanının temel taşlarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte başkaca bir başvuru yönteminin olmaması nedeniyle cinsiyet kimliklerini nüfusta tescil ettirmek isteyen translar açısından tek yöntem budur. 2018, 2019 ve 2020 yıllarında Türk Medeni Kanunun 40. maddesi uyarınca açılan ve karara bağlanan dava sayıları 06.01.2021 tarihinde Adalet Bakanlığına bilgi edinme hakkı bağlamında sorulmuştur. Ne var ki raporun yazım aşamasında Bakanlık tarafında verilmiş bir yanıt bulunmamaktadır. Aynı bilgi başka bir araştırma için 19.01.2019 tarihinde Bakanlığa sorulduğunda özel araştırma gerektirdiği gerekçesiyle bilgi verilmemiştir.

Geçiş sürecinin nüfus kayıt aşaması için getirilen bu zorlukların aşılması maalesef translar açısından bütün sorunların çözülmesi demek değildir. Bir sistematüğ in geliştirilememiş olması nedeniyle, kişinin eski nüfus bilgilerine göre düzenlenmiş olan ve hala kullanılagelen bazı temel belgeler, yeni kimlik bilgilerine göre yeniden düzenlenmemektedir. Bu da aslında kişinin ait olmadığı bir cinsiyet ya da ismin güncel olarak üçüncü kişilerin bilgisine sunulmasına neden olmakta, sonuç olarak özel hayata dair bilgilerin kişinin iradesi dışında alenileşmesine yol açmaktadır.

Özellikle kişinin mezuniyeti sırasında kendisine verilen lise veya üniversite diploması veya transkriptler ya hiç değ iş tirilmemekte ya da eski kimlik bilgileri ortadan kaldırılmaksızın bu belgeler üzerinde değ iş iklikler ş erh düş mek yoluyla yansıtılmaktadır. Bu da kişinin iş başvurusunda, mezuniyet durumu ile not durumunun belgelendirilmesini gerektiren kimi başvurularda veya hiçbir yere başvurması gerekme bile iş yerinde bu tip belgeleri görünür biçimde sergilemek istediğ inde geçmiş e ilişkin bu bilgilerin üçüncü kişiler tarafından bilinmesi sonucunu doğ urmaktadır.

Kamu idaresinin parçası olan üniversitelerin normal koş ullarda yapması gereken açıktır: Mezun öğrencilerin diploma, transkript gibi her zaman için güncel olarak kullanılan temel belgelerin; tıpkı ehliyet, nüfus cüz danı veya pasaport gibi belgelerde oldu ğ u gibi basit ve yalnızca başvuru ile yetinilerek değ iş tirilmesi gerekir. Bunu yaparken, düzenlenen yeni belgelerle ilgili olarak eski bilgilere ş erh veya kayıt düş me yoluyla herhangi bir atıfta bulunulmamalı ve özel hayata ilişkin bu kişisel bilgilerin kişilerin iradeleri

3 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>

dışında hiçbir biçimde üçüncü kişilerle paylaşılmamalı veya yukarıdaki bazı örneklerde olduğu gibi trans kişiler güncel olmayan bilgileri kullanmaya zorlanmamalıdır.

Türkiye Cumhuriyetçi merkeziyetçi bir yönetim yaklaşımıyla yönetilse de parlamenter sistem döneminde olduğu gibi bugün de üniversiteler tüzel kişiliğe sahip kamu idareleridir. Bu bakımdan kendi yetki alanlarında üst normlara aykırı olmayan genel düzenlemeleri, yönetmelik veya yönergeler yoluyla yapabilmekte, kişiler içinse bireyselleştirilmiş işlemler yapmaktadırlar. Hal böyle olunca mezun translar açısından belirli bir standardın bulunmadığı görülmektedir. Zira üst norm niteliğindeki Yükseköğretim Kanunu da birey ve hak odaklı değil, toplum ve ödev odaklıdır. Özellikle “Amaç” başlıklı dördüncü maddesi, devletin üniversiteler kanalıyla toplumu şekillendirme yöntemi hakkında rehber niteliğindedir. Bireyi toplum karşısında zayıf kılan bu yaklaşım sonuç olarak bireysel hak ve özgürlükleri odağa almamakta, üniversitelere de düzenleyici işlemlerini bu doğrultuda yapması yönünde bir çağrıda bulunmamaktadır. Birey haklarını, kendince tarif ettiği toplumsal ihtiyaçlar ve gereklilikler karşısında gözetmemektedir. Kişi haklarını güvence altına almamakta, bu haklara ilişkin yasa düzeyinde güvence sağlamaması nedeniyle de bu hakların, sahipleri tarafından erişilebilir kılınmasında sorumluluğu üniversite yönetimlerine bırakmıştır. Sonuç olarak mezun translar açısından farklı üniversitelerin farklı uygulamalarının olduğu görülmüştür.

Bu farklılık bireyleri olduğu kadar alanda çalışan insan hakları savunucuları için de bir zorluktur. Danışmanlık verenler açısından veya deneyim aktarımı yapanlar açısından bütün üniversitelerin bilgisine sahip olma ihtimali bulunmamaktadır. Aynı şehirdeki üniversiteler bile farklı uygulamalar içindedir.

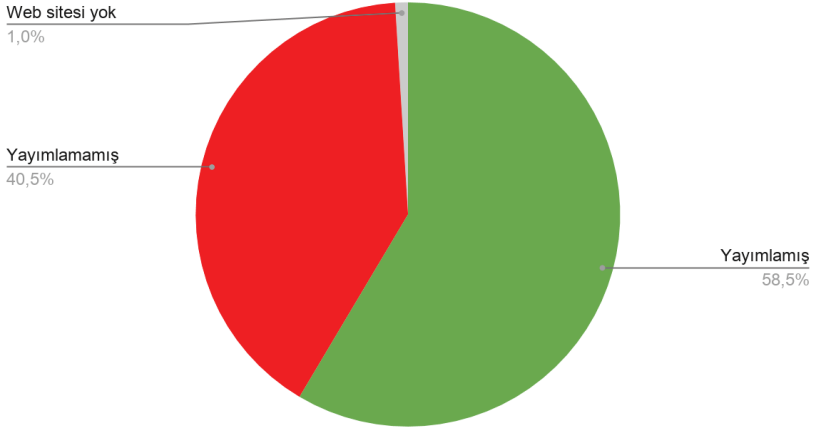
Bu çalışma kapsamında üniversitelerin mezun trans öğrencilerinin temel kayıt ve belgelerinin değiştirilmesi taleplerine nasıl yaklaştıklarının resmi çekilmeye çalışılmıştır. Çalışma sırasında öncelikle üniversite bazında düzenlenmiş yönetmelik ve yönergeler ya üniversite internet sitelerinden ya da elektronik kamu bilgi yönetim sistemi⁴ üzerinden indirilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Bu düzenlemelerde üniversitelerin mezun trans öğrencilerinin diploma değişikliği taleplerine ne şekilde yanıt verildiği gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Ancak üniversitelerin bir kısmının ne kendi internet sitelerinde ne de kamu bilgi yönetim sistemi üzerinde konuya ilişkin yönerge veya yönetmeliği mev-

4 <https://kms.kaysis.gov.tr/?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

cuttur. Bu durumdaki 84 üniversiteye ise 19, 20, 21 Kasım 2020 tarihlerinde kendi internet sitelerindeki formlar yoluyla veya Yüksek Öğretim Kurumu ile kendi internet sitelerinde yer alan iletişim elektronik posta adresleri üzerinden bilgi edinme başvuru dilekçeleri iletilmiştir.

Yönetmeliklerin İnternet Sitelerinde Kamusallaştırılması

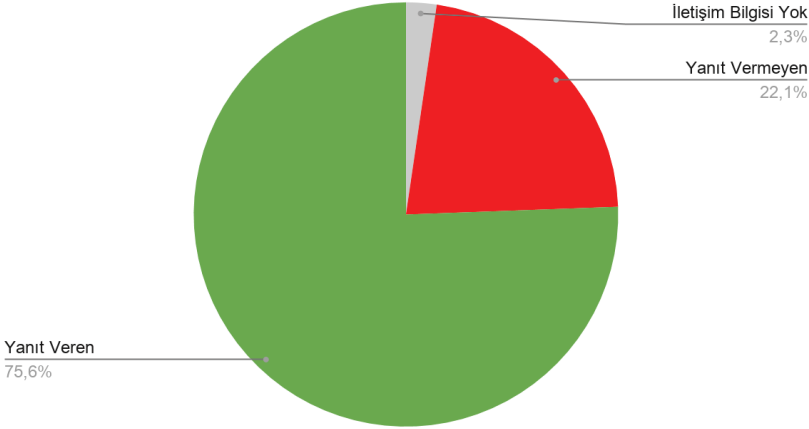
Üniversitelerin, öğrencilerine ilişkin bilgiyi kamusallaştırmaması temel bir sorundur. Diploma, transkript gibi mezuniyete ilişkin temel bilgilerin rahatça erişilebilir olması gerekmektedir. Bu anlamda bilgi paylaşmama halinin kendisi bir ihlal zemini doğurmaktadır.

İnternet sitesinde veya sistemde yönerge, yönetmelik paylaşmadığı için kendisinden bilgi talep edilen üniversitelerin 37'si kanuni süresi içinde bilgi edinme başvurusuna yanıt vermemiş, bunun üzerine bunlara 05.01.2021 tarihinde yeni bir e- posta atılarak 60 günlük süre içerisinde yanıt vermeleri durumunda idari dava açma süresinin başlayabileceği hatırlatılmıştır. Bunun ardından bir kısmı geri dönüş yapmıştır. Raporun yazım tarihinde 19 sayıda üniversite hala bilgi paylaşmamaktadır. Bu durum tek başına bilgi edinme hakkının inkarıdır ve bir hak ihlalidir, bu yönüyle Kaos GL yıllık insan hakları raporuna da yansıtılacaktır. Bununla birlikte yanıt verilmemesi, yanıt vermeyen üniversitenin mezuniyetten sonra değişen kimlik bilgilerine göre diploma düzenlenmesinin istenmesini reddettiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiş ve bu şekilde kayda geçmiştir.

YÖK veri tabanına göre Türkiye’de faal 205 üniversite vardır.⁵ Bunlardan ikisinin internet sitesi olmadığı gibi veri tabanında kayıtlı iletişim posta adresleri de yoktur. Bu iki üniversite yani Türkiye Uluslararası İslam, Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi ile Türk-Japon Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi’ne ilişkin bilgi kaynağına bu nedenle ulaşılammıştır.

İnternet sitesinde yönerge, yönetmelik paylaşmayan üniversiteler kişilerin bilgiye erişim haklarını bu tutumlarıyla ihlal etmektedir. Öte yandan kamusal bir değer taşıyan bu bilgilerin, bu rapor örneğinde olduğu gibi, toplumun bilgisine sunulmasını bu belgeleri internet sitesinde paylaşmayarak engelleme, ifade özgürlüğünü de haksız şekilde sınırlamaktadır.

Bilgi Edinme Başvurusuna Yanıt Durumu

Üniversitelerin mezun trans öğrencilerine dönük düzenlemelerinde rutin uygulama olmadığı dikkat çekmektedir. Kendisiyle yazışma yapılan üniversitelerden bazıları bilgi edinme başvurularını bireysel bir dava sürecinin başlangıcı olarak yorumlamış, bazıları ise bu konuda bir düzenlemenin zaten bulunmadığını zira üniversitelerin yeni kurulduğunu belirtmişlerdir.

Belirli bir talep gelmemesi gerekçesiyle bu konuda bir düzenleme yapma gereği duymaması, üniversitelerin trans haklarına ilişkin politika üretme konusundaki kamusal yükümlülüğün gözetilmediğini göstermektedir. Öte yandan üniversiteler bir yandan trans kapsayıcı bir yaklaşımla düzenleme-

5 <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universiterimiz>

leri hayata geçirmemişken diğer tarafta ikili cinsiyet sisteminin sonucu olan cis-heteronormatif düzlemi kendi görev ve yetki alanlarına taşımıştır.

Yapılan yazışmalar ve incelemeler üzerinden ulaşılan sonuçlara göre mezuniyet sonrası diploma ve diğer belgelere ilişkin yeniden düzenleme taleplerine üniversitelerin yaklaşımı şu şekilde kategorize edilebilir.

Belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini hiçbir koşulda karşılamayanlar

Belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini koşullu karşılayanlar

Bu alanı uygulayıcıların tasarrufuna terk ederek belirsiz ve güvencesiz bırakanlar

Belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini karşılayanlar

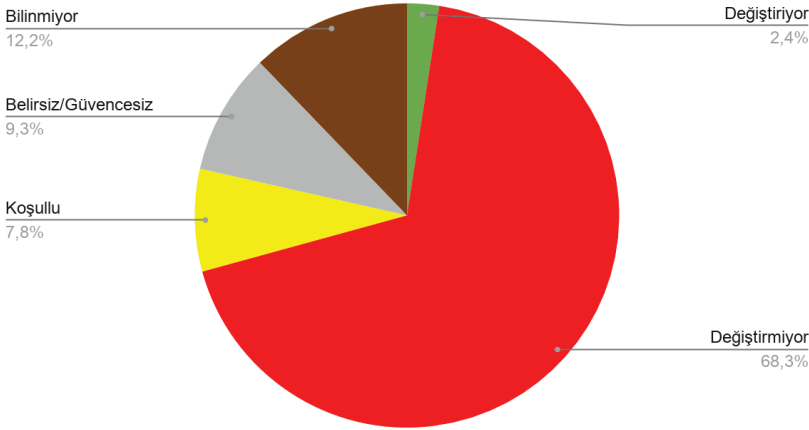
Bilinmeyenler

Hiçbir koşulda talepleri karşılamayanlar ve belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini koşulsuz kabul edenler açısından durum standarttır. Taleplere koşullu olarak olumlu yanıt verenler ilke olarak yeni kimlik bilgilerine göre diploma düzenleseler de diplomanın arka veya nadiren ön yüzüne ikinci nüsha olduğu veya ilaveten mahkeme bilgisi de eklemektedirler.

Belirsiz bırakan üniversiteler genel olarak hakları güvence altına alan düzenlemeleri hayata geçirmeyip, inisiyatifi büyük ölçüde uygulayıcılara bırakmaktadır. Kimisi yönergede belgelerin yeniden düzenlenmesine ilişkin içerik bulunmamasını gerekçe göstererek bu tür taleplerin reddedileceğini bildirmekte, kimisi üniversite senatosunun bu konuda karar alabileceğini belirtmekte, kimisi YÖK Kanununda engelleyici bir hüküm bulunmaması nedeniyle talebin karşılanabileceğini bildirmekte, kimisi bir yanıt oluşturmamaktadır. Bunların hepsinde uygulayıcının değişmesi, yani sorumlu memur veya amirin değişmesi durumunda uygulamanın da değişeceği görülmektedir. Gene “belirsiz” alanda kalan üniversitelerin önemli kısmında kayıtların geriye dönük düzenlenmesi talepleri fiilen olumlu karşılanmaktadır. Veya yönerge aslında buna izin vermemesine rağmen üniversite içi uygulama geliştirilmiş ve talepler olumlu karşılanmıştır. Bu da temel hakkı uygulayıcının takdirine bırakmakta, böylece mezun transları güvenceden yoksun kılmaktadır. Bu belirsizlik aynı zamanda bilgi erişimini zorlaştırmakta, kişilerin cinsiyet kimliklerine uygun bir kişisel kayıt elde etme hakkını engellemektedir. Dolayısıyla son aşamada belirsizlik halini taleplere olumsuz yanıt verildiği şeklinde yorumlamak uygun olacaktır.

Bilinmeyenlerse hiçbir surette yönetmelik, yönerge yayımlamayıp, bilgi edinme başvurularına da yanıt vermeyenlerden oluşmaktadır. Yanıt verme hali zaten bir hak ihlalidir zira hem bilginin kamusallaştırılması için ifade özgürlüğünün kullanımı önünde fiili bir engele dönüşmekte hem de bilgiye erişim hakkını da engellemektedirler. Bilinmeyenleri de son aşamada taleplere olumsuz yanıt verildiği şeklinde yorumlamak uygun olacaktır.

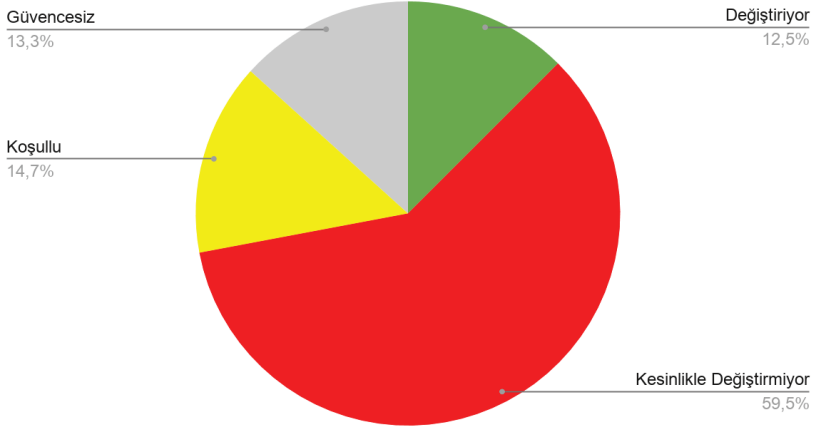
Belge Değişiklik Taleplerine Üniversitelerin Yaklaşımı

Görüleceği üzere üniversitelerin yalnızca %3.9'una tekabül eden sekizi, koşulsuz olarak mezun trans öğrencilerin geçiş süreci sonrasındaki kimlik bilgilerine göre yeniden diploma düzenlemektedir. YÖK istatistiklerine göre 2019 - 2020 eğitim öğretim yılında ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarına kayıtlı toplam öğrenci sayısı 7.940.133'tür.⁶ Örgün eğitime devam eden (İkinci öğretimler dahil) toplam öğrenci sayısı ise 1.870.166'dır. Yukarıdaki grafik üniversite bazlı değil kayıtlı öğrenci bazlı oluşursa aşağıdaki gibi olmaktadır.

⁶ <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Örgün Öğretimde Türkiye Geneli Öğrenci Sayısına Göre

Türkiye’de yüksek öğretimde örgün eğitime devam eden (ikinci öğretimler dahil) toplam öğrenci sayısı belirtildiği gibi 1.870.166’dır. Açık/ Uzaktan eğitim kapsam dışı bırakılmıştır. Zira istatistiki bir veri olmasa da bu öğretim türleri genel olarak ikinci bir üniversite diplomasına sahip olma saikiyle tercih edilmekte, eczacılık, tıp, hukuk, öğretmenlik, mühendislik gibi meslek odaklı programları içermemektedir. Dolayısıyla 4.199.081 öğrenciyi kapsayan bu öğretim türünü genel istatistiğe dahil etmek, diploma değişikliği talebine olumlu yanıt veren Anadolu Üniversitesinin 3.438.142 öğrencisi bulunduğu göz önüne alındığında yanıltıcı bir algıya sebep olacaktır. Bu nedenle açık/uzaktan eğitim kapsam dışında bırakılmıştır.

Bazı üniversiteler çok sayıda öğrenciyi kaydedebilirken bazı üniversiteler yeni veya kontenjanlarının sınırlılığı nedeniyle az sayıda öğrenci kaydedebilmektedir. Kayıtlı öğrenci sayısına göre oranlama yapıldığında yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere eğitimi devam eden ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin yalnızca %15.5’i, mezuniyetten sonra cinsiyet uyum sürecini nüfus kayıtlarına yansıtıktan sonra diplomalarını değiştirme olanağına sahiptir.

SONUÇ

Anayasanın 10. maddesi herkesin yasa önünde eşitliğini güvence altına almaktadır. Yükseköğretim mevzuatında engelleyici bir hüküm bulunmama-

sına rağmen üniversitelerin sayı bakımından %67,8, kayıtlı öğrenci sayısı bakımından ise %59.5 gibi ezici bir çoğunluğu, cinsiyetin yasal olarak tanınmasını takiben nüfus kaydında gerçekleşen değişiklikleri temel mezuniyet belgelerine yansıtmayarak hak ihlaline neden olmaktadır.

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, geçiş sürecini tamamlayan kişilerin doğum kayıtlarının resmi belgelere yansıtılmamasını hak ihlali olarak görmekte, bunun, kayıtlara düşülen şerhlerle gerçekleştirilmesini ise yeterli bir önlem olarak görmemektedir [(Rees vs. Birleşik Krallık, 9532/81), (B. vs. Fransa, 13348/87)]. Kaldı ki bu kararlar yalnızca kayıtlara ilişkin kararlar olup, cinsiyet kimliğinin tanınmasına ilişkin çok sayıda karar, konuyu özel hayata saygı yükümlülüğü içerisinde ele almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi dahil uluslararası antlaşmaları kanun gücünde gören hatta temel hak ve özgürlüklere ilişkin usulüne uygun yürürlüğe konan uluslararası antlaşmalarla kanunların çelişmesi halinde antlaşmaya üstünlük tanıyan 90. maddesi göz önüne alındığında, cinsiyet kimliğine ilişkin onaylanmış uluslararası antlaşmaların hak alanının daha geniş bir özgürlük alanı açtığı rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte zaten Anayasanın 17. maddesi kişinin manevi varlığının korunmasını ve geliştirilmesini bir hak olarak düzenlemiş, 20. maddesi özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığını vurgulamıştır. İdari yargı, özel bir düzenleme olmaması halinde anayasanın doğrudan uygulamaktadır ki Yüksek Öğretim Kanununun bu alanda bir düzenlemede bulunmadığı yani geçiş sürecinin tamamlayanların geriye dönük kayıt düzenlenme talepleri önünde kanuni bir düzenleme olmadığı ortadadır. Bu durumda üniversitelerin, kendilerini kanun düzeyinde kısıtlayan hiçbir düzenleme yokken iç yönergeleriyle engeller yaratması, doğrudan bir anayasal hak ihlali de olmaktadır.

TAVSİYELER

A. KAYITLARI GERİYE DÖNÜK KOŞULSUZ DÜZENLEYEN VE BUNU YÖNERGELERİNE YANSITAN ÜNİVERSİTELERE

Bu üniversiteler hem kayıtları güncel kimlik bilgilerine göre düzenlemekte hem de bunu yönerge veya yönetmeliklerine yansıtmaktadırlar. Bu vasıfta toplam beş üniversite vardır ve bunların öğrenci sayısı 233.706'dır. Bunların yönerge, yönetmelik gibi düzenleyici işlemleri ve uygulamaları, araştırma konusu hakla sınırlı olarak üniversite trans kapsayıcıdır. Bu üniversitelerin bu bilginin bilinirliğini arttırması ve bu imkandan öğrencileri haberdar etmesi gerekmektedir.

B. KAYITLARI GERİYE DÖNÜK KOŞULLU OLARAK DÜZENLEYEN ÜNİVERSİTELERE

Bu üniversitelerin güncel kayıtların geriye doğru yansıtılmasına ilkesel olarak karşı duruşları yoktur. Bununla birlikte diploma arka yüzünde mahkeme bilgisi belirtme, ücret talep etme gibi koşullar bulunmaktadır. Diplomaların gerçekliği artık YÖK veritabanından sorgulanabildiği için sahteciliğe önlem olarak geliştirildiği anlaşılan arka yüze şerh edilme uygulaması artık güncel bir ihtiyacı karşılamamaktadır. Bu üniversitelerin söz konusu koşulları ortadan kaldırması gerekmektedir. Öte yandan bunu değiştirmekle yetinmeyip, yönerge ve yönetmeliklerini bu güvenceyi açıkça tanımlayacak şekilde değiştirmeleri gerekmektedir.

c. KAYITLARIN YENİDEN DÜZENLENMESİ TALEBİNİ REDDEDEN ÜNİVERSİTELERE

Bu üniversiteler sistematik olarak özel hayata saygı gösterilmesini isteme hakkını ihlal etmektedirler. Zira mezuniyetten sonra geçiş sürecini tamamlamış transların diploma, transkript gibi belgelerinin değiştirilmemesinde hiçbir kamusal yarar bulunmamaktadır, bunun özellikle dokümanların dijitalleştiği, doğrulama metotlarının kolaylaştığı ve yaygınlaştığı çağımız teknolojik olanakları ele alındığında meşru bir amacı bulunmamaktadır.

Üstelik üst norm olan Yüksek Öğretim Kanununda bu yönde bir yönlendirme yoktur, dolayısıyla müdahale, kanunilik unsurunu da taşımamaktadır.

Bu üniversiteler bir an evvel yönergelerini değiştirmeli, yönerge olmayanlar-
sa bu tür talepleri karşılayacağını kamuoyuna duyurmalıdır.

* Bu yazı, Avrupa Birliği'nin desteklediği Eşit Haklar için Savunuculuğu Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu durum, yazının içeriğinin AB'nin resmi görüşünü yansıttığı anlamına gelmemektedir.

Kaos GL Derneği

PK 12 Tunus PTT Kavaklıdere - Ankara

Telefon: +90 312 230 0358

Faks: +90 312 230 6277

E-posta: bilgi@kaosgldernegi.org

www.kaosgl.org